

การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย
อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

โดย
นางสาววิณา มุลมงคล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2554
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย
อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

โดย
นางสาววิณา มุลมงคล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2554
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**CULTURAL DEVELOPMENT OF THE KHMER COMMUNITIES SURROUNDING
PRASAT KHAO NOI, ARANYAPRATHET DISTRICT, SA KAEO PROVINCE**

By

Miss Weena Moolmongkol

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

Master of Arts Program in Historical Archaeology

Department of Archaeology

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2011

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ การศึกษาพัฒนาการ
ของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
” เสนอโดย นางสาววีณา มุลมงคล เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ชารัทสนวงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

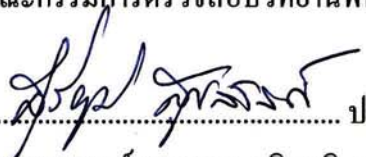
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ

2. รองศาสตราจารย์มยุรี วีระประเสริฐ

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

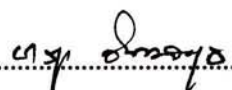
(ศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์)

๖๑ / ๕๑ / ๕๕

..... กรรมการ

(นายอาณัติ บำรุงวงศ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ)

17 / ๖๑ / ๕๕

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์มยุรี วีระประเสริฐ)

1๙ / ๖๑ / ๕๕

50101311 : สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

คำสำคัญ : ชุมชนโบราณ / วัฒนธรรมเขมร / เจาน้อย / พัฒนาการทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์
ของชุมชน

วิชา มุถุมงคล : การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร บริเวณรอบ
ปราสาทเจาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ศาสตราจารย์
เกียรติคุณ ดร. ภาสกร อินทรารุณ และ รศ. มยุรี วีระประเสริฐ. 254 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการทางวัฒนธรรมและ
การเปลี่ยนแปลงของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร ภายในพื้นที่รัศมี 10 กิโลเมตร บริเวณรอบ
เจาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาได้มาจากหลักฐานทาง
โบราณคดีประเภทต่าง ๆ

ผลการศึกษาสามารถแบ่งพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในวัฒนธรรม
เขมรรอบปราสาทเจาน้อยออกเป็น 3 สมัยหลัก ดังนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย - สมัยทวารวดี (ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว - ราว
พุทธศตวรรษที่ 16) ช่วงนี้เป็นช่วงแรกที่พบร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณ ซึ่งมีอยู่
เพียงแห่งเดียว คือ แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล

2. สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงก่อนเมืองพระนคร (พุทธ
ศตวรรษที่ 12-14) ช่วงนี้เป็นช่วงที่พบร่องรอยหลักฐานทางด้านจารึก และศาสนสถาน ที่สามารถ
กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกเจาน้อย จารึกวัดกุดเต้ และตัวปราสาทเจาน้อย แต่
ชุมชนที่ได้ทำการสำรวจในครั้งนี้ ยังไม่มีชุมชนไหนเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 12 เลย

3. สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่
15-18) จากหลักฐานปรากฏว่าชุมชนโบราณในระยยะเวลานี้ มีทั้งหมด 20 แห่ง ซึ่งเป็นช่วงที่มี
ความสัมพันธ์กับปราสาทเจาน้อยในระยะเวลาที่คาบเกี่ยวกัน เพราะปราสาทเจาน้อยยังคงอยู่
ต่อเนื่องมาถึงพุทธศตวรรษที่ 18

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2554

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2. 3.

50101311 : MAJOR : HISTORICAL ARCHAEOLOGY

KEY WORD : ANCIENT COMMUNITIES / KHMER CULTURE/ KHAO NOI/ THE DEVELOPMENT OF CULTURE AND COMMUNITY RELATIONSHIP

WEENA MOOLMONGKOL : CULTURAL DEVELOPMENT OF THE KHMER COMMUNITIES SURROUNDING PRASAT KHAO NOI, ARANYAPRATHET DISTRICT, SAKAEONG PROVINCE. THESIS ADVISORS : PROF. EMERITUS PHASOOK INDRAWOOTH, Ph.D. AND ASSOC. PROF. MAYUREE VEERAPRASERT. 254 pp.

The main objective of this thesis is to study the cultural development and the transformation of the ancient community in Cambodian culture, in a radius of ten kilometers around Khao Noi, Aranyaprathet, Sra Keaw, Thailand. The information used in this study are from various types of archaeological evidences.

The results show that the cultural developments of the ancient Khmer culture around Khao Noi castle can be divided into 3 major periods.

1. Late prehistoric time – Dvaravati (about 2,500 years ago – to the 11th century A.D.) The first and only evidences of existence of the ancient Cambodian community found only for the archaeological site of Nikhomsangtonaengklongnumnai (Lok 2) Banpremkamol which was in the end of prehistoric times – Dvaravati.

2. The historic time: Cambodian cultures arrival – Pre Angkor (about 7th - 9th century A.D.) The inscriptions and religious places were found which were specified to have existed in around the 7th century A.D. Khao Noi inscription, Wat Kut Tae inscription and Khao Noi castle. But none of the communities were found to be as ancient as 7th century A.D.

3. The historic time: Arrival of cultures Cambodian Angkor period (about 10th - 13th century A.D.) The evidence shows that there were 20 ancient communities their existence coincided with Khao Noi castle's, which still remained until the 13th century A.D.

Department of Archaeology

Graduate School, Silpakorn University

Student's signature

Academic Year 2011

Thesis Advisors' signature 1. *Phasook* 2. *Mayuree* 3.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีอาจสำเร็จลงได้ ถ้าขาดการสนับสนุนและช่วยเหลือจากหน่วยงาน และบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

ขอขอบพระคุณพ่อนาม แม่สาตี มูลมงคล

ขอขอบพระคุณ ผอ. อาณัติ บำรุงวงศ์, พี่เคชา สุดสวาท, นางปณิศา สายนุช, นางกิริติ เกตุอุดม, นายชาญณรงค์ รัตนทรายทอง และพี่ ๆ สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี สำหรับการให้ความช่วยเหลือทางด้านทุนและอำนวยความสะดวกเป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ผาสุข อินทรารุช และ รศ. มยุรี วีระประเสริฐ (อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์) ที่คอยให้คำชี้แนะอันดีเสมอมา

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์, คุณณัฐภัทร จันทวิช, ดร.ปวีรรต ธรรมปริชากร, ผอ. พีรพน พิสณุพงศ์, คุณพงศ์ธวัช ลำภาเงิน, นายอนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, นายบัณฑิต สมประสงค์, รศ. สุรพล นาคะพินธุ, ผศ. ขวลิต ขาวเขียว, ดร.ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์, ดร. กฤษณ์ วันอินทร์, รศ. ดร. ดวงเดือน ไกรลาศ, นายอรุณ เชื้อกลิ่น และนางสาวธีรพร ชื่นพี

ขอขอบคุณทุนอุดหนุนการวิจัย ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร และทุนอุดหนุนการวิจัย จากเงินงบประมาณแผ่นดิน ของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร

และที่ขาดไม่ได้ คือ นายสันต์ ไทยานนท์, นางสาวประภาสิริ อุปเทศวีสาล, Miss Tess Marie Evans, นายสิทธิารณ ศรีโคตร, นางสาวเกณูพริษฐ์ พัฒธิชนโชติภาคิน และนางสาวบัณฑิตา คมสัน ที่คอยแนะนำให้การช่วยเหลือ และเป็นกำลังใจที่ดีเสมอมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ฎ
สารบัญภาพ	ฏ
สารบัญแผนผัง.....	น
สารบัญลายเส้น.....	บ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	8
ขอบเขตและข้อจำกัดของการศึกษา.....	9
ขั้นตอนการศึกษา	9
ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา.....	10
ระยะเวลาการดำเนินการ	10
งบประมาณ	11
แหล่งข้อมูล	11
2 สภาพภูมิศาสตร์บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย	12
สภาพธรณีวิทยาบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย ภายในรัศมี 10 กิโลเมตร	12
ประเภทหิน	12
ประเภทดิน.....	16
แหล่งน้ำที่สำคัญ	20
3 การสำรวจทางโบราณคดี.....	22
ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี	24
หลักฐานประเภทจารึก	24
หลักฐานประเภทโบราณสถาน	32

บทที่	หน้า
หลักฐานประเภทโบราณวัตถุ.....	50
โบราณวัตถุที่อยู่ในการครอบครองของชาวบ้าน และภายในวัด	50
โบราณวัตถุเนื่องในศาสนา.....	50
โบราณวัตถุเนื่องในชีวิตประจำวันหรือสิ่งของเครื่องใช้	
เครื่องประดับ.....	53
ประเภทหิน	53
ประเภทดินเผา.....	54
ประเภทโลหะ.....	60
โบราณวัตถุประเภทวัตถุดิบ	64
หลักฐานประเภทแหล่งโบราณคดี หรือร่องรอยชุมชนโบราณ	66
4 การขุดค้นทางโบราณคดี	99
การวางผังหลุมขุดค้น.....	100
เทคนิควิธีการขุดค้น.....	100
หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	101
สภาพพื้นที่ก่อนการดำเนินงาน	101
ชั้นดินทางโบราณคดี	103
หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว	106
สภาพพื้นที่ก่อนการดำเนินงาน	106
ชั้นดินทางโบราณคดี	108
5 การวิเคราะห์และตีความข้อมูลจากหลักฐานโบราณคดี.....	111
การวิเคราะห์หลักฐานจากการสำรวจ	111
หลักฐานประเภทจารึก	111
หลักฐานประเภทโบราณสถาน	112
หลักฐานประเภทโบราณวัตถุ	113
หลักฐานประเภทแหล่งโบราณคดี หรือร่องรอยชุมชนโบราณ	115
การวิเคราะห์หลักฐานจากการขุดค้น	116
หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	116

หลักฐานประเภทดินเผา	116
หลักฐานประเภทโลหะ	157
หลักฐานประเภทเปลือกหอย	161
การกำหนดอายุ.....	167
การกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบ	167
การกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์	167
การลำดับชั้นทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	169
การสิ้นสุดของแหล่ง โบราณคดีนาตาสุข	169
หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว	170
หลักฐานประเภทดินเผา	170
หลักฐานประเภทโลหะ	204
หลักฐานประเภทกระดูกสัตว์.....	206
หลักฐานประเภทหิน	207
การกำหนดอายุและการลำดับชั้นทางวัฒนธรรมของ แหล่งโบราณคดีหนองสะเมว	212
การสิ้นสุดของแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว	212
การศึกษาเปรียบเทียบแหล่ง โบราณคดีทั้ง 2 แหล่งที่ทำการขุดค้น	213
การตีความจากหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ บริเวณรอบเขาน้อย.....	215
ปัจจัยทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีผลต่อ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย.....	215
พัฒนาการของชุมชน โบราณบริเวณรอบเขาน้อย.....	216
ความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทเขาน้อยกับชุมชนโบราณ บริเวณรอบเขาน้อย	223
ปราสาทเขาน้อยในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนา และศูนย์กลางของชุมชน	223
สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย	228
ระบบเศรษฐกิจของชุมชนโบราณในบริเวณรอบเขาน้อย	230

บทที่	หน้า
การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย	235
การเมืองการปกครอง	240
6 บทสรุป.....	242
ข้อเสนอแนะ	244
รายการอ้างอิง	246
ประวัติผู้วิจัย	254

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงหลักฐานประเภทจารึกที่พบบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว	30
2	สรุปศาสนสถานที่พบร่วมกับแหล่งโบราณคดีรอบปราสาทเขาน้อย	97
3	สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่พบในแต่ละ ระดับชั้นดินสมมติ	164
4	สรุปโบราณวัตถุขึ้นพิเศษ (Small finds)	165
5	ผลการกำหนดอายุด้วยวิธีวิทยาศาสตร์	168
6	สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่พบในแต่ละ ระดับชั้นดินสมมติ	209
7	สรุปโบราณวัตถุขึ้นพิเศษ (Small finds)	210
8	เปรียบเทียบชั้นดินและหลักฐานที่พบของหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข และแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว.....	214

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	บริเวณหลังพระอุโบสถ วัดเขาน้อยสี่ชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว	13
2	บริเวณทางขึ้นยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว	13
3	ซากดึกดำบรรพ์ชนิดหอยสองฝา อายุไทรแอสซิก ? บริเวณยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว	14
4	ซากดึกดำบรรพ์ไครนอยด์ บริเวณยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว	15
5	ซากดึกดำบรรพ์ปะการัง บริเวณยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว	15
6	แผนที่ลักษณะดิน บริเวณรอบเขาน้อย.....	16
7	ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย รัศมี 10 กิโลเมตร	23
8	จารึกเขาน้อย.....	26
9	จารึกวัดกุดเต้	28
10	ปราสาทเขาน้อย เป็นปราสาท 3 หลัง	34
11	ทับหลังหมายเลข 1 ของปราสาททองคำกลาง ศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก อายุราว พ.ศ. 1150-1200.....	35
12	ทับหลังหมายเลข 2 พบด้านทิศตะวันออกของปราสาททองคำด้านทิศเหนือ ศิลปะเขมร แบบไพรกเมง อายุราว พ.ศ. 1180-1250	35
13	ทับหลังหมายเลข 3 พบด้านทิศใต้ของปราสาททองคำด้านทิศเหนือ ศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก อายุราว พ.ศ. 1150-1200	35
14	ทับหลังหมายเลข 4 พบด้านทิศตะวันตกของปราสาททองคำด้านทิศเหนือ ศิลปะเขมร แบบไพรกเมง อายุราว พ.ศ. 1180-1250	36
15	ทับหลังหมายเลข 5 พบด้านทิศเหนือของปราสาททองคำด้านทิศเหนือ ศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก อายุราว พ.ศ. 1150-1200	36
16	เสาประดับกรอบประตู ศิลปะเขมร แบบกุกเลน อายุราว พ.ศ. 1370-1420.....	37

ภาพที่		หน้า
17	ประติมากรรมรูปบุรุษ ศิลปะเขมร แบบเกาะแกร์ อายุราว พ.ศ. 1465-1490.....	37
18	ไหสี่หู น้ำเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ถัง ราวพุทธศตวรรษที่ 14	38
19	ประติมากรรมรูปหัวช้าง.....	38
20	โครงกระดูกมนุษย์	39
21	ชิ้นส่วนประกอบโบราณสถาน.....	40
22	ฐานโยนี ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนจัดสรรสามัคคี.....	41
23	บริเวณเนินโบราณสถานหนองแท่น.....	41
24	ก้อนศิลาแลงแปดเหลี่ยม	42
25	เนินโบราณสถาน	42
26	แนวคันดินโบราณ	43
27	ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพและฐานโยนี	43
28	ชิ้นส่วนประกอบศาสนสถาน	44
29	ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ.....	45
30	ชาวบ้านได้สร้างศาลทับครอบแนวศิลาแลง	46
31	ใบเสมาหิน	46
32	แนวศิลาแลงบริเวณปราสาทนาคู	47
33	ยอดศาสนสถาน (อมลกะ) ปัจจุบันอยู่ที่วัดวังมน	47
34	ก้อนศิลาแลง และก้อนหิน.....	48
35	ชิ้นส่วนยอดศาสนสถาน (อมลกะ).....	50
36	อัมจันทร์	50
37	ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ.....	51
38	ฐานโยนี.....	51
39	พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร.....	52
40	ชิ้นส่วนเท้าของประติมากรรม.....	52
41	แท่นหินบด และหินบด	53
42	หินบด.....	53

ภาพที่		หน้า
43	ชิ้นส่วนหินทราย/โคลนหิน	54
44	แม่พิมพ์รูปดอกบัว.....	54
45	กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์	55
46	ตลับเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์	55
47	ตลับเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์	55
48	ฝาเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์.....	56
49	ฝาเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์.....	56
50	ชิ้นส่วนก้นชามเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสุโขทัย กลุ่มเตาเมืองศรีสัชนาลัย (เตาปายาง)	56
51	ชิ้นส่วนไห รูปหัวช้าง เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์.....	57
52	ชิ้นส่วนพวยของกษัตริย์ เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง	57
53	ฐานไหเท้าช้างเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์	58
54	ชิ้นส่วนฐานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์	58
55	ถ้วยดินเผา	59
56	ถ้วยดินเผา	59
57	ถ้วยดินเผาทรงกระบอก.....	59
58	แวดินเผา.....	60
59	ชิ้นส่วนกระเบื้องมุงหลังคา	60
60	ก้อน่องสำริด	61
61	ก้อน่องสำริด	61
62	ขันสำริด	61
63	ขันสำริด	62
64	กำไลสำริด.....	62
65	ลูกกระพรวนสำริด	62
66	ชิ้นส่วนกระดิ่งสำริด.....	63
67	ห่วงสำริด.....	63
68	ชิ้นส่วนสำริด.....	63
69	ก้อนตะกั่ว/ดีบุก	64

ภาพที่		หน้า
70	ก้อนตะกั่ว.....	64
71	บริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	67
72	คันดินโบราณ ตรงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตรงไปทางเขาน้อย	67
73	แนวคันดินโบราณมุ่งหน้าไปยังเขาน้อย ผ่านหนองแคน (สระน้ำโบราณ).....	67
74	เศษภาชนะดินเผา	68
75	ชิ้นส่วนขาม ลายกลีบบัว เคลือบเขียวเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้.....	68
76	สภาพพื้นที่แหล่งโบราณคดีหนองไผ่.....	69
77	ถ้วยดินเผา	69
78	เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ไม่เคลือบ.....	70
79	ชิ้นส่วนฝาตลับ เคลือบสีขาวย เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้	70
80	บริเวณคันดินโบราณ พบเศษภาชนะดินเผาและก้อนหินทราย.....	71
81	ชิ้นส่วนฝาทรงตลับ เคลือบสีขาวย เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้.....	72
82	พบการกระจายตัวของเศษภาชนะ	73
83	เศษภาชนะดินเผา	73
84	บริเวณพื้นที่แหล่ง พบเศษภาชนะดินเผากระจายตัวอยู่.....	75
85	ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์	75
86	สภาพพื้นที่	76
87	สภาพแหล่ง และ เนินโบราณกุดหมากพลับ.....	77
88	แนวคันดินโบราณ	78
89	สภาพแหล่ง และเนินโบราณสถานหนองคล้า.....	79
90	ชิ้นส่วนขอบปาก เคลือบสีขาวย เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้.....	79
91	เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดิน และประเภทเนื้อแกร่ง	80
92	สระที่ขุดพบก้อนตะกั่ว.....	81
93	ก้อนตะกั่ว.....	82
94	หน้าตัดดิน พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก	83
95	เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน	83
96	เครื่องถ้วยจีน สมัยอาณาจักรสุโขทัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 25	84
97	บริเวณพื้นที่แหล่ง	85

ภาพที่		หน้า
98	พบก้อนศิลาแลงกระจายโดยทั่วไปของพื้นที่	86
99	ทางน้ำที่ต่อมาจากสระน้ำโบราณ บริเวณหลังวัดโสนน้อย ไปออกคลองพรหมโหด.....	87
100	คันดินโบราณ ปัจจุบันเป็นถนนลูกรัง	87
101	สภาพพื้นที่	88
102	เศษก้นของชาม เคลือบสีขาว มีลายกลีบบัว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้	89
103	เศษชิ้นส่วนก้นของชาม ปาดน้ำเคลือบด้านใน ออกสีเขียวฟ้า ๆ อมขาว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งตอนปลาย	89
104	สภาพพื้นที่แหล่ง และพบเศษภาชนะดินเผากระจายตัว	90
105	ชิ้นส่วนโกลกนหินทราย.....	91
106	บริเวณแหล่ง เป็นป่าสงวน	94
107	สภาพพื้นที่แหล่ง	101
108	การวางผังหลุมขุดค้น	101
109	ชั้นดินของแหล่ง โบราณคดีนาตาสุข	103
110	บริเวณพื้นที่ และการวางผังหลุมขุดค้นแหล่ง โบราณคดีหนองสะแมว	106
111	ชั้นดินของแหล่ง โบราณคดีหนองสะแมว	108
112	ตัวอย่างลักษณะเนื้อดิน ของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน	117
113	ตัวอย่างลักษณะเนื้อดิน ของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน	118
114	ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.....	119
115	ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.....	119
116	ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt.	120
117	ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt.	120
118	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับผิวดิน (Surface)	121

ภาพที่		หน้า
119	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.	121
120	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.	122
121	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt.	122
122	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt.	122
123	ภาชนะดินเผา ประเภทคณโท.....	132
124	รูปแบบเปรียบเทียบ คณโท เครื่องถ้วยจาม (ซ้าย) และเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน (กลางและขวา)	132
125	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับผิวดิน (Surface)	141
126	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.	141
127	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.	142
128	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt.	142
129	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt.	143
130	รูปแบบสันนิษฐาน ชาม เคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์.....	144
131	รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์.....	144
132	รูปแบบสันนิษฐาน โถ เคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์.....	145
133	รูปแบบสันนิษฐาน ไห เคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์.....	146
134	ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.	149

ภาพที่		หน้า
135	ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.	149
136	รูปแบบสันนิษฐาน คลับ เคลือบสีเขียวอมเหลือง เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน	150
137	ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยจีน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.	152
138	รูปแบบสันนิษฐาน คลับ เคลือบสีขาว.....	153
139	รูปแบบสันนิษฐาน ชามปากผาย ลายกลีบบัว เครื่องถ้วยจีนแบบชิงไป สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้.....	154
140	ถ้วยดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.	155
141	ก้นดินเผาไฟ.....	156
142	ตัวอย่างก้นดินเผาไฟ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0- 80 cm.Dt. (กริด NEQ).....	156
143	ตะกรัน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด NWQ).....	157
144	ตะกรัน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt. (กริด SEQ).....	158
145	ใบมีดเหล็ก ก่อนการอนุรักษ์ และหลังการอนุรักษ์.....	159
146	เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณคดีเมืองคงละคร จังหวัดนครนายก.....	159
147	เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี	160
148	เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณคดีภูมิสมนาย ประเทศกัมพูชา	160
149	ตัวอย่างเปลือกหอย ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt. (กริด NWQ)....	162
150	ตัวอย่างเปลือกหอย ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt. (กริด NWQ).....	163
151	ตัวอย่างเปลือกหอย ระดับชั้นดินสมมติที่ (6) 140-160 cm.Dt. (กริด NWQ)....	163
152	ตัวอย่างลักษณะเนื้อดิน ของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน	170
153	ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.	171
154	ตัวอย่างรูปแบบปากและก้นภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	172
155	ตัวอย่างรูปแบบปากและก้นภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.	172

ภาพที่		หน้า
156	ตัวอย่างรูปแบบปากและก้นภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.	173
157	ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.	173
158	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.	174
159	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	174
160	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.	175
161	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.....	175
162	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.	176
163	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.	186
164	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	187
165	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.	187
166	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.	188
167	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.	188
168	รูปแบบสันนิษฐาน ขาม เคลือบสีเขียว	189
169	รูปแบบสันนิษฐาน ขาม เคลือบสีเขียว	190
170	รูปแบบสันนิษฐาน คลับ เคลือบสีเขียว	191
171	รูปแบบสันนิษฐาน กระปุก เคลือบสีน้ำตาล.....	192

ภาพที่		หน้า
172	รูปแบบสันนิษฐาน กระปุกทรงลูกจัน เคลือบสีน้ำตาล	192
173	รูปแบบสันนิษฐาน โถ เคลือบสีน้ำตาลดำ.....	193
174	รูปแบบสันนิษฐาน คณโท เคลือบสีน้ำตาล	194
175	รูปแบบสันนิษฐาน ไหเท้าช้าง เคลือบสีน้ำตาลดำ.....	195
176	รูปแบบสันนิษฐาน ไห เคลือบสีน้ำตาล.....	195
177	ฝาจุก เคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์	196
178	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt. เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้.....	197
179	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้.....	198
180	ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt. เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ	198
181	รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีขาว.....	199
182	ลูกกระสุนดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SEQ)	200
183	ชิ้นส่วนดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (NEQ).....	201
184	รูปแบบสันนิษฐาน ลวดลาย	201
185	ตัวอย่างก้อนดินเผาไฟ ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SWQ)....	202
186	ก้อนอิฐ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt. (SEQ)	203
187	ห้วงตะกั่ว ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด SWQ)	204
188	ชิ้นส่วนตะกั่ว ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (SWQ)	205
189	ชิ้นส่วนตะกั่ว พบที่แหล่งโบราณสถานสระมรกด จังหวัดปราจีนบุรี	205
190	กระดูกสัตว์ ที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SEQ)	206
191	กระดูกสัตว์ ที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt. (กริด SWQ).....	206
192	ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด NEQ และ SEQ)..	207
193	ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด NEQ)	207
194	ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt. (กริด NWQ).....	208
195	ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด NEQ)	208

ภาพที่		หน้า
196	ภาพสลักบนแผ่นหิน แสดงรูป ชาย-หญิง นำเครื่องบูชามาสักการะเทพเจ้า	227
197	เส้นทางระหว่างเมืองพระนคร-เมืองศรีมโหสถ และเมืองพระนคร-ปราสาทศตอักษก๊กอกรรม.....	233

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่		หน้า
1	ผังอาคารปราสาทเขาน้อย.....	34
2	แสดงหลักฐานโบราณสถานที่สำรวจ.....	49
3	แสดงหลักฐานประเภทโบราณวัตถุ.....	65
4	ผังบริเวณหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	102
5	ผังบริเวณหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	102
6	ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	103
7	ผังบริเวณหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว	107
8	ผังบริเวณหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว	107
9	ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว	108
10	สรุปหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข	166
11	สรุปหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว	211

สารบัญถายเส้น

ถายเส้นที่		หน้า
1	จารีกควงตราประทับ	29
2	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	123
3	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	123
4	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	124
5	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	124
6	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	125
7	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	125
8	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	125
9	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	126
10	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt	126
11	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt	126
12	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt	127
13	ตัวอย่างเสภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt	127
14	ภาชนะดินเผา ประเภทถ้วยดินเผา	128
15	ภาชนะดินเผา ประเภทอ่าง	129

ลายเส้นที่		หน้า
16	ภาษาชนะดินเผา ประเภทหม้อหรือไห	130
17	ภาษาชนะดินเผา ประเภทหม้อหรือไห	130
18	ภาษาชนะดินเผา ก้นภาษาชนะ.....	131
19	ภาษาชนะดินเผา ประเภทคณโท.....	131
20	ชิ้นส่วนไหสำริดภาษาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เทาพนมกุเลน	133
21	ฝาเครื่องถ้วยเขมร เทาพนมกุเลน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.	151
22	รูปแบบสันนิษฐาน โถ เครื่องถ้วยเขมร เทาพนมกุเลน	151
23	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	176
24	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	177
25	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	177
26	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	178
27	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	178
28	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	179
29	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	179
30	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.	180
31	ตัวอย่างเศษภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.	180
32	ภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ประเภทอ่าง.....	182
33	ภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ประเภทหม้อหรือไห.....	183
34	ภาษาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ประเภทหม้อหรือไห.....	183

ลายเส้นที่		หน้า
35	ภาษาชนเผ่าประเภทเนื้อดิน ก้นภาษาชน.....	184
36	ภาษาชนเผ่าประเภทคณโท.....	185

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จังหวัดสระแก้วเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกของประเทศไทย ที่พบร่องรอยหลักฐานทางวัฒนธรรมเขมรโบราณเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ติดกับประเทศกัมพูชา (เขมร) โดยได้พบหลักฐานทั้ง สถาปัตยกรรม (ปราสาทหิน) ประติมากรรม บาราย และร่องรอยของชุมชนโบราณ รวมทั้งจารึก มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18

ในบรรดาปราสาทเขมรที่พบในเขตจังหวัดสระแก้ว ที่มีอายุเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 12 คือ ปราสาทเขาน้อย เป็นปราสาทหินที่ตั้งอยู่บนยอดเขาน้อย เขตหมู่ที่ 1 ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ละติจูด 13 องศา 34 ลิปดาเหนือ ลองจิจูด 102 องศา 32 ลิปดาตะวันออก อยู่ห่างจากอำเภออรัญประเทศไปทางทิศใต้ 12 กิโลเมตร และห่างจากชายแดนไทย-กัมพูชา เพียง 2 กิโลเมตร และการสร้างศาสนสถานบนยอดเขา ก็ยังเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาล ศูนย์กลางของโลก จึงถือว่าปราสาทเขาน้อยแห่งนี้มีความน่าสนใจยิ่ง

นอกจากปราสาทเขาน้อยที่มีความสำคัญอย่างมากแล้ว ตัวจารึกเขาน้อย (ปจ.16 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตและเขมร ระบุพุทธศักราช 1180) ก็ยังถือว่ามีความสำคัญมากด้วยเช่นกัน เนื่องจากเป็นจารึกที่ระบุศักราชที่เก่าที่สุดในประเทศไทย และในคำจารึกยังได้กล่าวถึง อาณาจักรเขษมฐปุระ (Jyesthapura) ซึ่งน่าจะมีความสำคัญต่อปราสาทเขาน้อย และบริเวณในแถบนี้

การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวของปราสาทเขาน้อยที่ผ่านมา โดยนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมีดังนี้

พ.ศ. 2430 มีการค้นพบปราสาทเขาน้อย¹

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12.

พ.ศ. 2451 ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ สำรวจและทำสำเนาจารึกของปราสาทเขาน้อย²

8 มีนาคม พ.ศ. 2478 ปราสาทเขาน้อยได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75³

12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2500 ได้ประกาศกำหนดขอบเขตโบราณสถานเพิ่มเติมในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 74 ตอนที่ 96 เนื้อที่ประมาณ 50 ไร่⁴

พ.ศ. 2496 ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ จารึกเขาน้อย และจารึกเขามพูกถูกกล่าวถึงในหนังสือ Inscriptions du Cambodge Volume V หน้าที่ 23-24 (ได้คัดความเพียงบางส่วนของจารึกมาตีพิมพ์)⁵

² กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 5.

³ กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร, 2516 , 369. และกลุ่มวิจัยและพัฒนาโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 5 จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2542), 170.

⁴ กลุ่มวิจัยและพัฒนาโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 5 จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2542), 170.

⁵ กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 115.

พ.ศ. 2513 คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และมีบุคคลสำคัญคือ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้เดินทางออกสำรวจโบราณวัตถุสถานทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ จังหวัดปราจีนบุรี บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ ระหว่างวันที่ 21-27 มีนาคม และในวันที่ 22 มีนาคมนี้ ได้เดินทางไปสำรวจปราสาทเขาน้อย ซึ่งศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล เสนอว่า “ปราสาทเขาน้อยนี้อาจสร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 1350-1400 คือ ตรงกับ ศิลปะขอมแบบกู่เลน (หน้าบัน, เสาประดับกรอบประตู, ประตูหลอก) และทับหลังในศิลปะสมโบร์ นั้น ได้นำมาจากที่อื่น” และได้สอบถามศาสตราจารย์อง บวสเซอลิเย่ (Jean Boisselier) ท่านได้มีความเห็นว่า “เสาประดับกรอบประตูนี้อาจนำมาจากที่อื่นได้อีกเช่นเดียวกัน เหตุนี้จึงสมควรที่จะ ขุดแต่งดู เพื่อให้แน่ใจ ดังนั้นอาจคาดคะเนอายุของปราสาทแห่งนี้ได้ คือ ราวต้นหรือกลางพุทธ ศตวรรษที่ 16”⁶

พ.ศ. 2513 ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลข้อเขียนในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge Volume V* ของ ศาสตราจารย์ออร์ซ เซเดส์ ที่กล่าวถึงจารึกเขาน้อย และได้นำมาตีพิมพ์ลงใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 หลักที่ 119 ศิลาจารึกขอมในประเทศไทย หรือจารึก เขาน้อย⁷

พ.ศ. 2524-2527 ในทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย ของ ทิวา สุก จรรยา และผ่องศรี วนาสิน ปรากฏชื่อแหล่งโบราณคดีบ้านโคกสะแบง ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญ ประเทศ จังหวัดสระแก้ว (ปัจจุบันคือบริเวณแถวปราสาทนาคู)⁸

⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการเดินทางไปสำรวจโบราณวัตถุสถานที่จังหวัด ปราจีนบุรี บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ,” โบราณคดี 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2514) : 39-72.

⁷ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง ของประเทศไทย อักษรด้วยอักษร และภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลิ สันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 225-228.

⁸ ทิวา สุกจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย, โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524-2527.

พ.ศ. 2525-2526 นางผึ้ง ทวาศักแว่น ชาวบ้านบ้านเขาน้อย พบจารึกวัดกุดเต้⁹

27 ตุลาคม พ.ศ. 2530 หน่วยศิลปากรที่ 5 จังหวัดฉะเชิงเทรา (ขณะนั้น) สำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล็อก 2) หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี กำหนดอายุอยู่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและอยู่ต่อเนื่องถึงในสมัยทวารวดี¹⁰

พ.ศ. 2530-2531 (ครั้งแรกระหว่างวันที่ 9-11 มกราคม พ.ศ. 2530 ครั้งที่ 2 ระหว่างวันที่ 5-7 สิงหาคม พ.ศ. 2531) กองหอสมุดแห่งชาติ (โดยมี นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ได้ร่วมเดินทางไปสำรวจด้วย) ได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจจารึกในเขตจังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเป็นจารึกที่เคยมีการค้นพบแล้วแต่สำเนาแลกเปลี่ยนมาก จึงต้องเดินทางไปทำสำเนาเพิ่มเติม คือ จารึกวัดกุดเต้ จารึกเขาน้อย และจารึกหลักอื่น ๆ¹¹

⁹ ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกพระเจ้าภวรมันที่ 2 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12,” ศิลปากร 31, 5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2530) : 73-78. และก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12.

¹⁰ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส จังหวัดปราจีนบุรี.

¹¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12. และกรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 115.

เดือนมีนาคม พ.ศ. 2531 มีการลักลอบถอดเอาทับหลังศิลปะสมโบร์ไพรกุกจากปรangkongกลาง หน่วยศิลปากรที่ 5 ติดตามได้กลับมาในสภาพแตกหักเป็น 2 ชิ้น เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม ปีเดียวกัน และปัจจุบันทับหลังดังกล่าวได้เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี¹²

พ.ศ. 2531 การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ 1 ในหัวข้อ “เขมรในประเทศไทย ข้อมูลที่ปรากฏในจารึก” ของ Claude Jacques ได้กล่าวถึง อาณาจักรเขมรปุระ (Jyesthaura) และกล่าวว่าอาณาจักรนี้คงจะเป็นอิสระภายหลังที่พระเจ้าอโศกมหาราชสวรรคตใน พ.ศ. 1171¹³

วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2531 ถึง 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2532 หน่วยศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ และได้สรุปผลอย่างคร่าว ๆ ดังนี้ “ปราสาทเขาน้อยนี้สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 อาจมีการก่อสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 และใช้ประโยชน์โบราณสถานแห่งนี้ต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 แล้วจึงทิ้งร้างไป”¹⁴

¹² กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 12.

¹³ PREMIER SYMPOSIUM FRANCO - THAI “LA THAILANDE DES DEBUTS DE SON HISTOIRE AU XV EME SIECLE” (18-20 JUILLET 1988) UNIVERSITE DE SILPAKORN 1988, 35-54. (ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ, 2531, 39.)

¹⁴ กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 113-124.

พ.ศ. 2533 ในหนังสือปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรีเนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533 กรมศิลปากร จึงได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี โดยในการพิมพ์ครั้งนี้ได้กำหนดชื่อจารึกปราสาทเขาน้อยใหม่ว่า ศิลาจารึกเขาน้อย¹⁵

พ.ศ. 2534 กรมศิลปากร ได้จัดสรรงบประมาณให้หน่วยศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี จัดหาบูรณะเฉพาะปราสาทองค์กลาง¹⁶

วันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2539 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จมาทอดพระเนตรปราสาทเขาน้อยสีชมพู¹⁷

พ.ศ. 2542 ในหนังสือปราสาทหินและทับหลัง ของ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้กล่าวถึง ประติมากรรมรูปพระศิวะ ศิลปะเขมร แบบนครวัด ว่าพบจากปราสาทหนองคู อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว¹⁸

¹⁵ กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 113-124.115-121.

¹⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะ ปราสาทเขาน้อยสีชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว, 2553, 5.

¹⁷ นัยนา แยมสาขา และบุศยารัตน์ คู่เทียม, “สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ กับพระกรุณาอันจารึกอยู่คู่ศิลปากร,” ศิลปากร 51, 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2551) : 68-93.

¹⁸ โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง (กรุงเทพฯ : สตาร์พริ้นท์ จำกัด, 2542), 442.

พ.ศ. 2552 ในหนังสือ ภาษา-จารึก ฉบับที่ 11 การประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 90 ปีของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง สวรรค์จากจารึกและวรรณกรรมท้องถิ่น ในหัวข้อ จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว ได้กล่าวถึง จารึกเขาน้อย และจารึกพระเจ้าอวรมันที่ 2 (จารึกวัดกุดเต้) ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา โดยได้แปลจารึกเขาน้อยและจารึกวัดกุดเต้ใหม่ แต่เนื่องจากความแตกต่างในรายละเอียดจากที่นายชะเอม แก้วคล้าย แปลไว้เล็กน้อย และในจารึกเขาน้อยได้กล่าวถึงหลักฐานที่สนับสนุนว่ามีผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย ในยุคเดียวกับจารึกเขาน้อยนี้ คือ รูปพระวิฆณุหลายองค์ที่พบที่เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี และทับหลังสมัยสมโบร์ไพรกุก ที่ขุดพบที่ปราสาทเขาน้อย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12¹⁹

พ.ศ. 2553 หน่วยศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรีได้มีการบูรณะปราสาทเขาน้อย บริเวณพื้นที่ปราสาทด้านทิศเหนือ (อาคารหมายเลข 1), ปราสาทด้านทิศใต้ (อาคารหมายเลข 3) และงานปรับสภาพภูมิทัศน์พื้นที่โดยรอบตัวปราสาทเขาน้อย โดยได้มีการขุดตรวจพื้นที่โดยรอบ จำนวน 4 หลุม โดยหลุมขุดตรวจหมายเลข 4 (TP-4) ภายในองค์ปราสาททิศเหนือ ได้พบ ฐานรูปเคารพ 2 ชิ้น²⁰

จากการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีทั้งปราสาทเขาน้อย จารึก และร่องรอยของชุมชนโบราณที่ผ่านมาดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ยังถือว่าได้มุ่งเน้นศึกษาเฉพาะตัวปราสาทเขาน้อยและจารึก ส่วนชุมชนที่อยู่อาศัยบริเวณรอบปราสาทเขาน้อยนั้นยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจัง

¹⁹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว,” ภาษา-จารึก 11, การประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 90 ปีของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง สวรรค์จากจารึกและวรรณกรรมท้องถิ่น, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร, 2552, 29-36

²⁰ ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะ ปราสาทเขาน้อยสีชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัษฎาประเทศ จังหวัดสระแก้ว, 2553, 97-98.

ผู้ศึกษาได้ทำการสำรวจเบื้องต้น พบว่าแหล่งโบราณคดีบริเวณรอบปราสาทเขาน้อยได้ถูกทำลายลงจากการใช้พื้นที่ของชาวบ้านเพื่อทำการเกษตรกรรม และการตักหน้าดินไปขายเป็นจำนวนมากในหลายพื้นที่ แต่ก็ยังพบว่า ยังคงหลงเหลือหลักฐานให้พอศึกษา ดังนั้นก่อนที่จะแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ จะถูกทำลายลงไปมากกว่านี้ จึงเห็นว่าควรที่จะมีการศึกษาอย่างจริงจัง ทั้งจากการสำรวจและทำการขุดค้นเพื่อตรวจสอบชั้นวัฒนธรรมของชุมชนโบราณบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย เพื่อให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติม สำหรับผู้ที่มีความสนใจและต้องการที่จะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าต่อไปในอนาคต

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน อายุสมัย และความสำคัญของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ของปราสาทเขาน้อยกับชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว
3. เพื่อตรวจสอบชั้นทับถมทางวัฒนธรรม และค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมในสมัยโบราณของชุมชนในวัฒนธรรมเขมรรอบปราสาทเขาน้อย อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ขอบเขตและข้อจำกัดของการศึกษา

1. การศึกษาในครั้งนี้ จะทำการศึกษาเฉพาะชุมชนรอบ ๆ ปราสาทเขาน้อย ในรัศมี 10 กิโลเมตร
2. การศึกษาในครั้งนี้ ในฝั่งบริเวณประเทศกัมพูชา จะไม่มีการเข้าไปสำรวจ

ขั้นตอนการศึกษา

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียม รายงานการสำรวจ ชุดค้น ชุดแต่ง รวมทั้งจารึกที่มีการแปลไว้แล้ว
2. สำรวจโบราณสถาน โบราณวัตถุ ร่องรอยชุมชนโบราณ ในบริเวณพื้นที่รอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ภายในรัศมี 10 กิโลเมตร นี้ ในฝั่งบริเวณประเทศกัมพูชา จะไม่มีการเข้าไปสำรวจ
3. ทำการทดสอบชุดค้นชั้นวัฒนธรรม จำนวน 2 หลุม (ขนาด 3x3 เมตร) คือ
 - 3.1 บริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
 - 3.2 บริเวณแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
4. จัดจำแนกข้อมูล วิเคราะห์ และตีความ
5. จัดทำรูปเล่มวิทยานิพนธ์ เพื่อเผยแพร่แก่ผู้สนใจ

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทราบถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน อายุสมัย และความสำคัญของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
2. ทราบถึงความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ของปราสาทเขาน้อยกับชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
3. ทราบถึงปริมาณความหนาแน่นของชุมชนโบราณ ในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว
4. สามารถอธิบายขั้นทั้บถมทางวัฒนธรรม และค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมในสมัยโบราณของชุมชนในวัฒนธรรมเขมรรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว อันนำมาสู่ความรู้ใหม่ทางโบราณคดี

ระยะเวลาการดำเนินการ

1. รวบรวมข้อมูลเอกสาร	2	เดือน
2. สัมภาษณ์ทางโบราณคดี	1	เดือน
3. ติดต่อหน่วยงานต่าง ๆ และจัดเตรียมอุปกรณ์	1	เดือน
4. ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี	1	เดือน
5. วิเคราะห์ข้อมูล สรุปผล จัดทำรูปเล่มวิทยานิพนธ์	19	เดือน
รวมทั้งสิ้น	24	เดือน

งบประมาณ

1. ค่าแรงงาน 4 คน คนละ 150 บาท/วัน เป็นเวลา 30 วัน	18,000	บาท
2. ค่าวัสดุอุปกรณ์	30,000	บาท
3. ค่าวิเคราะห์โบราณวัตถุ	12,000	บาท
4. ค่ายานพาหนะ	15,000	บาท
5. ค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด	25,000	บาท
6. ค่าการจัดทำตีพิมพ์วิทยานิพนธ์	50,000	บาท
รวมทั้งสิ้น (**หมายเหตุ งบประมาณโดยถัวเฉลี่ย)	150,000	บาท

แหล่งข้อมูล

1. กรมแผนที่ทหาร
2. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี
3. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร จังหวัดกรุงเทพมหานคร

4. สำนักงานศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี
5. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
6. หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
7. หอสมุดวังท่าพระ มหาวิทยาลัยศิลปากร
8. หอสมุดสำนักโบราณคดี (รายงานการสำรวจ ชุดค้น ชุดแต่ง)
9. แหล่งโบราณคดีที่มีร่องรอยอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรโบราณ ในบริเวณพื้นที่รอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

บทที่ 2

สภาพภูมิศาสตร์บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย

สภาพทางธรณีวิทยาบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย ภายในรัศมี 10 กิโลเมตร

ประเภทหิน แบ่งได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. หน่วยหินตะกอน ยุคไทรแอสซิก (KHOAKAD FORMATION) คือ หินปูนที่มีซากดึกดำบรรพ์ สีเทาถึงเทาปานกลางวางตัวอยู่บนหินทรายสีม่วงจาง และหินโคลนสีเทาเขียว พบบริเวณเขาน้อย บ้านกุดหินบางส่วน บ้านสองคอน บ้านผักกาดสอง บ้านคลองน้ำใส และบ้านเนินสมบูรณ์

บริเวณเขาน้อยเป็นเขาหินปูนตามธรรมชาติ ลักษณะหินทั่วไปเป็นหินปูนที่มีซากดึกดำบรรพ์ วางตัวอยู่บนหินทราย สีม่วงจาง และหินโคลนสีเทาเขียว

หินโผล่ของหน่วยหินนี้ บริเวณหลังพระอุโบสถ วัดเขาน้อยสีชมพู (ดินเขาด้านทิศตะวันออกของเขาน้อย) ประกอบด้วยหินทราย สีม่วงจาง เนื้อละเอียดมากจนถึงหินทรายแป้งค่อนข้างร่วน การคัดขนาดดี มีเหล็กออกไซด์เป็นสารเชื่อมประสาน มีหินทรายแป้งเนื้อปูนสีเทาเขียวแทรกสลับ ไม่ปรากฏชั้นหินที่ชัดเจน ชั้นหินบริเวณนี้แตกหักมาก พบสายแร่แคลไซต์สีขาวขุ่น (ขนาด 0.1-0.5 เซนติเมตร) ตามแนวแตก (ภาพที่ 1) หินโผล่บริเวณนี้วางตัวอยู่ใต้หินปูนบนยอดเขาน้อย

ภาพที่ 1 บริเวณหลังพระอุโบสถ วัดเขาน้อยสี่ชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ

จังหวัดสระแก้ว

จุดปรากฏบริเวณทางขึ้นเขาน้อย ด้านทิศตะวันออกของเชิงเขาจนถึงยอดเขาน้อย ประกอบด้วยหินปูน สีเทาถึงเทาปานกลาง เนื้อหินตกลึก ชั้นหินมีขนาดชั้นหนา (30-200 เซนติเมตร) และบริเวณยอดเขาน้อยพบซากดึกดำบรรพ์หลายชนิด (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 บริเวณทางขึ้นยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ขอบเขตบนและขอบเขตล่าง ไม่พบความสัมพันธ์กับหน่วยหินอื่น จึงต้องเทียบเคียงกับพื้นที่ข้างเคียง โดยหน่วยหินนี้สามารถเทียบได้กับหมวดหินโป่งน้ำร้อน โดยอนุมานว่าวางตัวบนหน่วยหินตะกอนมหาสมุทร ยุคเพอร์เมียนอย่างต่อเนื่อง และรองรับหมวดหินภูกระดึงแบบรอยชั้นไม่ต่อเนื่อง

หินปูนบนยอดเขาน้อย พบซากดึกดำบรรพ์หอยสองฝา ไครนอยด์ และปะการัง (ภาพที่ 3-5) ซึ่ง ดร. อัสนิ มีสุข ได้ให้อายุประมาณยุคไทรแอสซิก

จากลักษณะเนื้อหิน รูปร่างชั้นหิน อนุมานได้ว่า หน่วยหินนี้มีสถานะแวดล้อมการสะสมตะกอนเกิดบริเวณทะเลตื้น

ภาพที่ 3 ซากดึกดำบรรพ์ชนิดหอยสองฝา อายุไทรแอสซิก? บริเวณยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส

อำเภอรัฐประศาสน์ จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 4 ซากดึกดำบรรพ์ไครนอยด์ บริเวณยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ

จังหวัดสระแก้ว

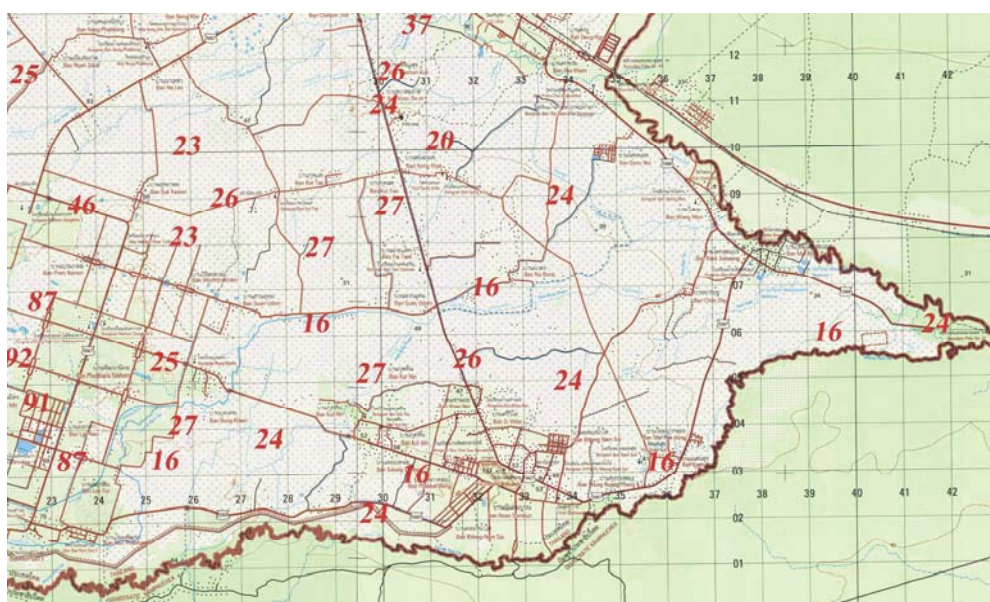
ภาพที่ 5 ซากดึกดำบรรพ์ปะการัง บริเวณยอดเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัด

สระแก้ว

2. หินที่เกิดจากตะกอนน้ำพา (ALLUVIUM DEPOSIT) ประกอบด้วย ดินทราย ทรายแป้ง ดินเหนียว และดินลูกรัง อยู่ในยุคควอเทอร์นารี พบบริเวณบ้านทุ่งรวงทอง บ้านแสนสุข บ้านคลองน้ำใส บ้านใหม่ปากช่อง บ้านศรีวิไล บ้านเขาน้อย บ้านกุดหิน บ้านสวนอุดม บ้านฝายแตก บ้านกุดเต้ บ้านหนองแซ่ บ้านนาคง บ้านจารย์จู้ บ้านโคกสะแบง บ้านใหม่โคกสะแบง บ้านวังมน บ้านโสนน้อย บ้านท่าข้าม บ้านขาวสะอาด และบ้านเจริญสุข

3. หน่วยหินตะกอน ยุคเพอร์เมียน (KHOAKAD FORMATION) คือ หินปูน สีเทาถึงเทาปานกลาง สลับชั้นกับหินดินดานเนื้อปูน สีเทาเขียว หินปูนสลับชั้นกับหินทราย หินทรายแป้ง และหินดินดาน และหินโคลน สีเทาเขียวสลับชั้นกับหินทราย สีเทาเขียว มีหินปูน สีเทา แทรกเป็นกะเปาะ พบบริเวณบ้านคง¹

ประเภทดิน แบ่งได้ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 6 แผนที่ลักษณะดิน บริเวณรอบเขาน้อย คัดแปลงจากแผนที่ทหาร ปี 2542 และแผนที่ดิน

จังหวัดปราจีนบุรี ปี 2524

¹ เอกสารยังไม่ตีพิมพ์ ของ นายวีรชัย แพงแก้ว นักธรณีวิทยาชำนาญการ สำนักธรณีวิทยา กรมทรัพยากรธรณี

ชุดดินบ้านหมี่ (Bm : Ban Mi series) หน่วยแผนที่ดินที่ 16 เกิดจากวัตถุที่สลายตัวมาจากดินเหนียว (clay stone) เป็นดินลึกมีการระบายน้ำค่อนข้างเร็วและเร็ว น้ำซึมผ่านได้ช้า การไหลบ่าของน้ำบนผิวดินช้า เนื้อดินเป็นดินเหนียวตลอด หน้าดินมีสีดำหรือสีเทาเข้ม มีจุดประสีน้ำตาลถึงสีแดงปนเหลือง ดินล่างมีสีเทา มีจุดประสีน้ำตาลเข้มหรือสีน้ำตาลปนเหลือง ในฤดูแล้งหน้าดินจะแตกกระแหง จะพบรอยอุกไถ อาจพบก้อนหินปูนสะสมในดินล่าง พบบริเวณบ้านผักกาดสอง บ้านสลองคอง บ้านแสนสุข บ้านใหม่ปากช่อง บ้านทุ่งรวงทอง บ้านคลองน้ำใส บ้านเนินสมบุรณ์ บ้านกุดหิน บ้านเขาน้อย บ้านศรีวิไล บ้านวังมน บ้านสวนอุดม บ้านนาคง และบ้านฝายแตก

ชุดดินร้อยเอ็ด (Re : Roi Et series)) กลุ่มชุดดินที่ 17 หน่วยแผนที่ดินที่ 23 เกิดจากตะกอนน้ำพามาทับถมอยู่บนตะกอนน้ำเก่า ระดับต่ำ ลักษณะดิน เป็นดินลึก มีการระบายน้ำเร็ว น้ำซึมผ่านได้เร็วในดินบน และปานกลางถึงช้าในดินล่าง การไหลบ่าของน้ำบนผิวดินช้า ดินบนเป็นดินร่วนปนทราย สีน้ำตาลปนเทา หรือสีน้ำตาล ดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย หรือดินร่วน ถัดลงไปเป็นดินร่วนปนดินเหนียว หรือดินเหนียว สีน้ำตาลอ่อน หรือชมพู ถัดลงไปเป็นสีเทา หรือสีขาวพบจุดประสีน้ำตาลปนเหลือง หรือสีน้ำตาลปนแดงตลอด พบบริเวณวัดนิคมเขาค้อ บ้านวิจิตรคาม บ้านนาเหล่า บ้านสุขเกษม

ชุดดินร้อยเอ็ดที่มีอนุภาคดินเป็นพวกดินร่วน (Re-I : Roi Et, loamy variant) หน่วยแผนที่ดินที่ 24 มีลักษณะคล้ายชุดดินร้อยเอ็ด ต่างกันที่มีอนุภาคดินในช่วงชั้นบังคับเป็นพวกดินร่วน ส่วนลักษณะอื่น ๆ คล้ายชุดดินร้อยเอ็ด พบบริเวณบางส่วนของบ้านเขาน้อย บ้านกุดหิน บ้านบุงแคน บ้านหนองเอี่ยน บ้านโนนสังข์ บ้านโสนน้อย บ้านนาคง บ้านวังมน และบ้านชาวสะอาด

ชุดดินร้อยเอ็ดที่มีปฏิกิริยาดินเป็นด่าง (Re-ba : Roi Et, basic variant)) หน่วยแผนที่ดินที่ 26 ดินนี้มีลักษณะคล้ายชุดดินร้อยเอ็ด ต่างกันที่มีปฏิกิริยาดินเป็นด่าง ส่วนลักษณะอื่น ๆ คล้ายชุดดินร้อยเอ็ด พบบริเวณบางส่วนของบ้านเขาน้อย

ชุดดินร้อยเอ็ดที่มีอนุภาคดินเป็นพวกดินร่วนและมีกรวดหินปูนปน (Re-I-ca : Roi Et, loamy and calcareous variant)) หน่วยแผนที่ดินที่ 27 ดินนี้มีลักษณะคล้ายชุดดินร้อยเอ็ด ต่างกันมีอนุภาคดินเป็นพวกดินร่วน และมีกรวดหินปูนปน พบบริเวณบ้านบุงแคน บ้านกุดหิน บ้านกุดแต่

ชุดดินร่อยเอ็ดที่มีกรวดหินปูนปน (Re-ca : Roi Et, calcareous variant) หน่วยแผนที่ดินที่ 25 ดินนี้มีลักษณะคล้ายชุดดินร่อยเอ็ด ต่างกันที่มีกรวดหินปูนปน ส่วนลักษณะอื่น ๆ คล้ายชุดดินร่อยเอ็ด พบบริเวณบ้านพัฒนานาค โรงเรียนบึงแก่น โรงเรียนนิคมสงเคราะห์ บ้านเนินสะอาด และบ้านหนองผักนึ่ง

ชุดดินเพ็ญ (Pn : Phen series) กลุ่มชุดดินที่ 25 หน่วยแผนที่ดินที่ 20 เกิดจากตะกอนน้ำพามาทับถมบนลานตะพักลำนํ้าเก่า ระดับต่ำ บนวัตถุที่เกิดจากการสลายตัวอยู่กับที่ของหินตะกอนเนื้อละเอียด สัณฐานดิน เป็นดินตื้นถึงชั้นศิลาแลง มีการระบายน้ำเร็ว น้ำซึมผ่านได้ปานกลางในดินบน และช้าในดินล่าง การไหลบ่าของน้ำบนผิวดินช้า ดินบนเป็นดินร่วนปนทราย สีน้ำตาลหรือสีเทาปนเทา ส่วนดินล่างภายใน 50 เซนติเมตร มักเป็นดินเหนียวที่มีลูกรังปะปนมาก แต่ปริมาณลูกรังจะลดลงตามความลึก สีของดินล่างตอนบนจะเป็นสีน้ำตาลอ่อน ดินล่างมีสีเทาและพบจุดสีน้ำตาล สีน้ำตาลปนแดง หรือสีแดงตลอด จุดประเหล่านี้นี้เป็นพวก sesquioxide (Fe_2O_3 Al_2O_3) มีลักษณะเป็นศิลาแลงอ่อน มีปริมาณมากกว่า 50% โดยปริมาตร เมื่อแห้งจะแข็งเป็นศิลาแลง พบบริเวณบ้านหนองแจ้

ชุดดินอรุณประเทศ (Ar : Aranyaprathet series)) กลุ่มชุดดินที่ 25 หน่วยแผนที่ดินที่ 37 เกิดจากตะกอนน้ำพามาทับถมบนตะพักลำนํ้าเก่า ระดับต่ำ บนวัตถุที่เกิดจากการสลายตัวอยู่กับที่ของหินตะกอนเนื้อละเอียด สัณฐานดิน เป็นดินตื้นถึงชั้นกรวดลูกรัง มีการระบายน้ำเร็ว น้ำซึมผ่านได้ปานกลางในดินบน และช้าในดินล่าง การไหลบ่าของน้ำบนผิวดินช้า ดินบนเป็นดินร่วนปนทรายหรือดินร่วนปนดินเหนียว สีน้ำตาลปนเทา ส่วนดินล่างภายใน 50 เซนติเมตร มักเป็นดินเหนียวที่มีลูกรังปะปนมาก แต่ปริมาณลูกรังจะลดลงตามความลึก สีของดินล่างตอนบนจะเป็นสีน้ำตาลอ่อน ดินล่างมีสีเทาและพบจุดสีน้ำตาล สีน้ำตาลปนเหลืองตลอด พบบริเวณวัดศรีอุทัย และบางส่วนของบ้านเจริญสุข

ชุดดินทับพริก (Tpk : Thak Phrik series)) หน่วยแผนที่ดินที่ 91 เกิดจากการสลายตัวผุพังอยู่กับที่ หรือเคลื่อนย้ายมาเป็นระยะทางใกล้ ๆ โดยแรงโน้มถ่วงของโลกของหินดินดานและหินปูน สัณฐานดินเป็นดินลึก มีการระบายน้ำดีปานกลาง การไหลบ่าของน้ำบนผิวดินปานกลาง ดินบนเป็นดินร่วนถึงดินร่วนปนดินเหนียว สีน้ำตาลปนเทาเข้ม ดินล่างเป็นดินร่วนปนดินเหนียว มีสี

น้ำตาลปนเทา น้ำตาลปนเหลือง และสีแดงปนเหลืองปะปนกัน จะพบหินปูนที่สลายตัวอยู่ที่ความลึกประมาณ 100 เซนติเมตรจากผิวดิน พบบริเวณบ้านประสานมิตร

ชุดดินทับพริกที่มีระดับน้ำใต้ดินสูง (Tp-k-w : Thep Thrik, hydrowophic variant)) หน่วยแผนที่ดินที่ 92 ดินนี้มีลักษณะคล้ายชุดดินทับพริก ต่างกันที่มีระดับน้ำใต้ดินสูง ส่วนลักษณะอื่น ๆ คล้ายชุดดินทับพริกอนุภาคดินเป็นพวกดินร่วน และมีกรวดหินปูนปน พบบริเวณบางส่วนของบ้านประสานมิตร

ชุดดินตาคลี (Tk-br : Takhli, brown variant)) หน่วยแผนที่ดินที่ 87 ดินนี้มีลักษณะคล้ายชุดดินตาคลี² ต่างกันที่มีสีของดินในช่วงชั้นบังคับเป็นสีน้ำตาล ส่วนลักษณะอื่น ๆ คล้ายชุดดินตาคลี พบบริเวณบ้านลือคอกเก่า บ้านลือคอกสิบ และบ้านเปรมกมล³

² ชุดดินตาคลี Tk (Takhli series) เกิดจากการสลายตัวผุพังอยู่กับที่ และ/หรือเคลื่อนย้ายมาระยะทางใกล้ ๆ โดยแรงโน้มถ่วงของโลก ของหินปูน และปูนมาร์ล อยู่บนเชิงเขาและที่ลาดเชิงเขา สภาพพื้นที่ เป็นลูกคลื่นลอนลาดเล็กน้อย มีความลาดชัน สันฐานดิน เป็นดินตื้นถึงชั้นหินปูนหรือปูนมาร์ล มีการระบายน้ำดี น้ำซึมผ่านได้ปานกลาง การไหลบ่าของน้ำบนผิวดินปานกลาง ดินบนเป็นดินร่วนปนดินเหนียว หรือดินร่วนเหนียวปนทรายแป้ง อาจมีก้อนกรวดปะปนอยู่บ้างเล็กน้อย สีดำ สีเทา หรือสีน้ำตาลปนเทา ส่วนดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทรายแป้ง ดินร่วนปนดินเหนียว และมีปูนมาร์ลจับตัวกันเป็นก้อนแข็ง พบอยู่ทั่วไปในเนื้อดิน และตามผิวดิน สีน้ำตาลปนเทาหรือสีเทาเข้ม จะพบก้อนหินปูน หรือก้อนปูนมาร์ลอยู่ตื้นกว่า 50 เซนติเมตรจากผิวดิน ข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ เป็นดินตื้นถึงชั้นปูน เป็นอุปสรรคต่อการไถพรวน และการปรับระดับพื้นที่ ก็ไม่สมควรที่จะทำ เนื่องจากปูนมาร์ลจะถูกไถให้พลิกกลับขึ้นมาอยู่ด้านบน และจับตัวกันเป็นก้อนแข็งได้ เสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูการเพาะปลูกและพืชอาจแสดงอาการขาดธาตุอาหารบางชนิด เช่น เหล็ก สังกะสี เป็นต้น เนื่องจากดินมีค่าความเป็นกรดเป็นด่างสูง ธาตุอาหารพืชเหล่านี้ถูกดินดึงไว้ พืชไม่สามารถนำไปใช้ได้ (หน้าที่ 95-96)

แหล่งน้ำที่สำคัญ

ลักษณะทางน้ำภายในบริเวณนี้มี 10 กิโลเมตร รอบปราสาทเขาน้อย เป็นแบบรูปกิ่งไม้ (Dendritic drainage) จะเป็นสายน้ำใหญ่ มีสาขาแยกออกทุกทิศทางคล้ายกิ่งไม้ มีแหล่งน้ำ คลอง/ห้วย/อ่างเก็บน้ำ ที่สำคัญ ดังนี้

คลองน้ำใส จะไหลผ่าน บ้านโนนสาวเอ้ บ้านโนนพัฒนา ไหลเลียบชายแดนไทย-กัมพูชา

ห้วยพันท้าว จะไหลผ่านบ้านเนินสะอาด โรงเรียนบ้านหนองผักบุ้ง บ้านหนองคู บ้านปากห้วย ไปบรรจบกับห้วยกะแต ห้วยไผ่ ห้วยหาด ห้วยเมืองไผ่ แล้วบรรจบกับห้วยพรมโหด ไหลเลียบชายแดนไทย-กัมพูชา

ห้วยพรมโหด ไหลผ่านบ้านปากห้วย วัดชนะชัยศรี โรงเรียนบ้านปากห้วย บรรจบกับห้วยกุดใต้ ห้วยหินแร่ คลองขุด บ้านท่าข้าม ไหลเลียบชายแดนไทย-กัมพูชา

คลองยาง ไหลมายังโรงเรียนคลองน้ำใสวิทยาคาร โรงเรียนนิคมสงเคราะห์

ห้วยแรดตาย จะไหลผ่านบ้านจารย์อุ บ้านโคกสะแบง บ้านวังมน บรรจบกับห้วยพรมโหด ไหลเลียบชายแดนไทย-กัมพูชา

คลองทับจันทร์ ไหลมาบรรจบกับคลองยางที่โรงเรียนนิคมสงเคราะห์ และไหลผ่านบ้านนาเหล่าไปบรรจบกับห้วยชุมปูน และห้วยชุมปูนไหลบรรจบกับห้วยแซ่

³ กองสำรวจและจำแนกดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. รายงานการสำรวจดิน จังหวัดปทุมธานี. มกราคม 2543, 52-99. และ DETAILED RECONNAISSANCE SOIL MAP OF PACHIN BURI PROVINCE SCALE 1 : 100,000, PROVINCE SERIES NO. 45 SHEET 4/6. Soil Survey Division, Bangkok, Thailand 1981. และ DETAILED RECONNAISSANCE SOIL MAP OF PACHIN BURI PROVINCE SCALE 1 : 100,000. PROVINCE SERIES NO. 45 SHEET 6/6. Soil Survey Division, Bangkok, Thailand 1981.

ห้วยบุงแคน และห้วยแฝก และคลองบุค (คลองยุทธศาสตร์) ไหลผ่าน บ้านโนนสาวเอ้
บ้านลือคสิบ บ้านลือคเก้า โรงเรียนบุงแคน บ้านสวนอุดม เลียบกับห้วยบุงแคน ห้วยแรดตาย
โรงเรียนบ้านท่าข้าม (ราษฎร์บำรุง) วัดประตูลัยอรัญเขต และบ้านท่าข้าม

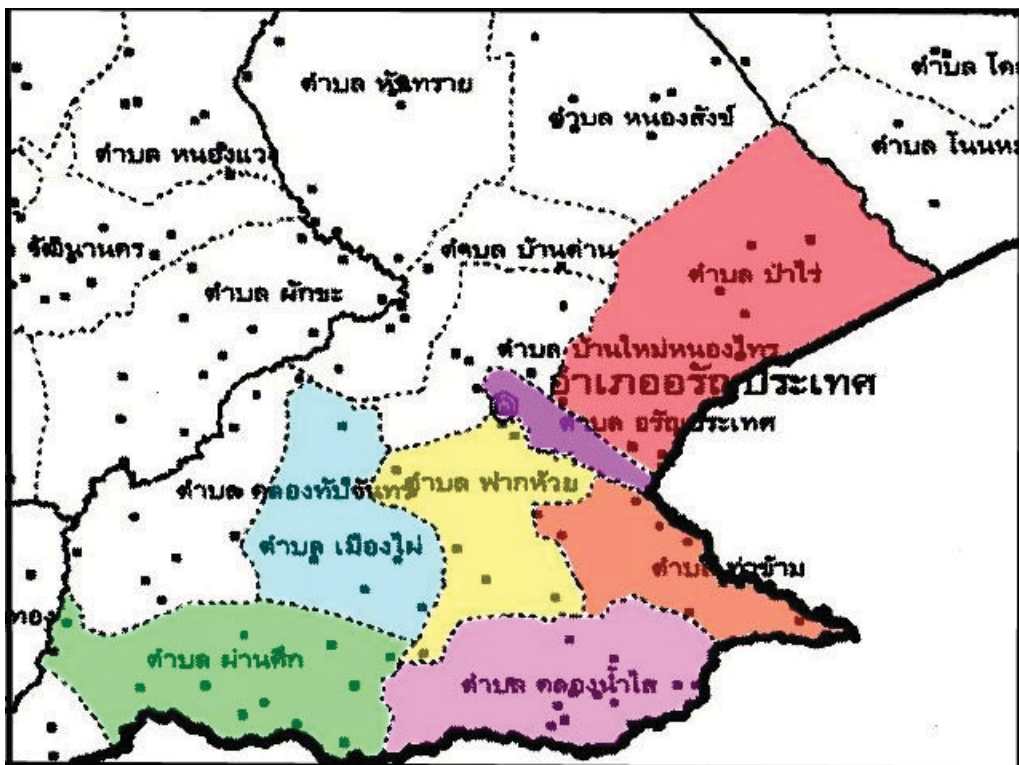
อ่างเก็บน้ำที่สำคัญ คือ อ่างเก็บน้ำโคกสะแบง อ่างเก็บน้ำหนองแฝก⁴

⁴ แผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5436 II มาตราส่วน 1 : 50,000 และ
แผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000

บทที่ 3

การสำรวจทางโบราณคดี

การสำรวจรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ในพื้นที่รัศมี 10 กิโลเมตรนี้ (แผนที่ที่ 1-2 และภาพที่ 7) อยู่ในพื้นที่ 7 ตำบล คือ ตำบลคลองน้ำใส ตำบลปากห้วย ตำบลท่าข้าม ตำบลเทศบาล ตำบลป่าไร่ ตำบลผ่านศึก และตำบลเมืองไผ่

แผนที่ที่ 1 ที่ตั้งของพื้นที่ทำการสำรวจทั้ง 7 ตำบล

ที่มา : กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม, ฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมเชิงพื้นที่จังหวัดสระแก้ว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2543), 4.

ภาพที่ 7 ภาพถ่ายทางอากาศ บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย รัศมี 10 กิโลเมตร ปี พ.ศ. 2539

ที่มา : ดัดแปลงภาพถ่ายทางอากาศ R.T.S.D. 7/40 (1) 1 : 50,000 23/12/39 แผนที่ 092 และ 093

แผนที่ที่ 2 ดัดต่อแผนที่ทหาร บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย รัศมี 10 กิโลเมตร

ที่มา : ดัดแปลงแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II, 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000

ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี

จากการสำรวจพื้นที่รอบเขาน้อย ได้พบร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปวัฒนธรรมเขมรโบราณ ดังนี้

หลักฐานประเภทจารึก

จากการวิจัยในครั้งนี้ หลักฐานประเภทจารึก จะเป็นหลักฐานที่มีการค้นพบและได้แปลไว้แล้ว จำนวน 3 หลัก และอีก 1 หลัก เคยมีการกล่าวถึงในเอกสารแต่ยังไม่ได้แปลและได้หายไปแล้ว จากการสำรวจพบหลักฐานด้านจารึก 1 หลัก อยู่ที่วัดเมืองไผ่ ตำบลเมืองไผ่ อำเภออรัญประเทศ ได้ส่งให้ นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกโบราณ หอสมุดแห่งชาติ แต่ยังไม่สามารถทำการแปล และจะไม่กล่าวถึงจารึกหลักนี้ เนื่องจากยังไม่ได้แปล และเกินรัศมี 10 กิโลเมตร ซึ่งหลักฐานที่จะกล่าวถึงนี้เป็นหลักฐานที่ได้มีการค้นพบและได้แปลไว้นานแล้ว มีดังนี้

1. จารึกเขาน้อย

จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตและเขมร ระบุศักราช 559 (พ.ศ. 1180) (ภาพที่ 8) เป็นหินทรายแท่งสี่เหลี่ยม มีเดือยหัวท้าย (เดิมเคยติดอยู่กับประตูด้านซ้ายของปราสาทเขาน้อย น่าจะเป็น 2 ชิ้นต่อกันโดยทางยาว¹) กว้าง 38 เซนติเมตร หนา 14 เซนติเมตร สูง 139 เซนติเมตร พบที่วัดเขาน้อยสี่ชมพู หมู่ที่ 6 บ้านคลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เนื้อหาโดยสังเขป

1. เนื้อหาส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤต จำนวน 9 บรรทัด : ซึ่งแปลไม่ได้ความชัดเจน เพราะจารึกชำรุดหักหายไปบางส่วน ได้กล่าวถึง เชนฐปุรสวามี คงเป็นตำแหน่งขุนนาง เพราะภาษาเขมรก็มีคำว่า มรดาญ โกลญ เชนฐปุระ (ในจารึก VAT THLEN ก็กล่าวถึง มรดาญ โกลญ

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12.

เชษฐปุระ ว่าเป็นขุนนางที่มีความสำคัญคนหนึ่ง²) ข้อความสำคัญของจารึกอีกตอนหนึ่ง คือ การระบุศักราช 559 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 1180 อันเป็นสมัยของพระเจ้าวรมันที่ 2 แต่ไม่สามารถจับข้อความของจารึกว่า ได้กระทำอะไรในศักราชดังกล่าว

2. เนื้อหาส่วนที่เป็นภาษาเขมร จำนวน 26 บรรทัด : ตั้งแต่บรรทัดที่ 10-35 ลบเลือนมาก ลักษณะรูปอักษรมีรอยขีดข่วน ไม่ชัดเจนพอที่จะแปลให้ได้เนื้อความมากนัก แต่พอจะกำหนดความโดยย่อ ๆ บางตอนได้บ้าง เช่น โกลัญเชษฐปุระ และจำนวนวัสดุสิ่งของ ราชนามข้าราชการ ข้าทาสรับใช้ต่าง ๆ เป็นต้น³

² กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 117. และชะเอม แก้วคล้าย, “ศิลาจารึกเขาน้อย : จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 17-21.

³ ดูเพิ่มเติมใน Inscriptions du Cambodge vol. V (Hanoi : Imprimerie d'Extrême - Orient, 1953), 23-24. และ กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 115-121. และ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง ของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 225-228. และ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12. และชะเอม แก้วคล้าย, “ศิลาจารึกเขาน้อย : จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 17-21.

ภาพที่ 8 จารึกเขาน้อย

2. จารึกเขามพู

ในปี พ.ศ. 2496 จารึกเขามพู (K.507) ถูกกล่าวถึงในหนังสือ *Inscriptions du Cambodge Volume V* หน้า 23-24 แต่งโดยศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ว่า จารึกเขามพู (Khau C'oumpu K.507) เป็นจารึกภาษาสันสกฤต มี 28 บรรทัด ต่อมา พ.ศ. 2513 ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลข้อเขียนของ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ และนำไปตีพิมพ์ลงใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ว่า จารึกเขามพู อ่านแทบไม่ออก และอาจจะกล่าวได้เกี่ยวกับจารึกหลักนี้แต่เพียงว่าเป็นภาษาสันสกฤต 28 บรรทัดเท่านั้น และเมื่อเจ้าหน้าที่กองหอสมุดแห่งชาติได้ตรวจสอบพบว่า จันทะเบียนบัญชีที่ ปจ. 13 เป็นสำเนาศิลาจารึกที่คัดลอกด้วยลายมือ ในกระดาสฟลุสแก๊ป แผ่นหน้า เขียนว่า สำเนาศิลาจารึก คัดลอกปราสาทเขามพู อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี หัวกระดาสฟลุสแก๊ป บอกว่า กระทรวงมหาดไทย รับวันที่ 5 มีนาคม ร.ศ. 123 (ตรงกับ พ.ศ. 2451) บรรทัด

ต่อมาเมื่ออักษรว่า ปราสาทที่เขาชมภู มีอักษรโบราณด้านข้างซ้ายมี 28 บรรทัด⁴ ต่อจากนั้นเป็นลายมือคัดคำจารึกเป็นอักษรขอมปัจจุบัน 28 บรรทัด ลงชื่อผู้คัด นายโหมวเขมร

จากสำเนาคัดลอกคำจารึกเป็นอักษรขอมปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่า ผู้คัดลอกได้อ่านถ้อยถอดจากอักษรโบราณ ซึ่งอาจจะเป็นอักษรปัลลวะหรืออักษรขอมโบราณเป็นอักษรขอมปัจจุบันเมื่ออ่านผิดพลาดให้คำที่คัดลอกผิดไปด้วย ฉะนั้น จึงไม่มีการอ่านแปลคำจารึกดังกล่าวจนกระทั่งปัจจุบันนี้⁵

3. จารึกวัดกุดแต่

จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ภาพที่ 9) เป็นศิลา รูปใบเสมา ขนาดวัตถุ กว้าง 55 เซนติเมตร หนา 57 เซนติเมตร สูง 105 เซนติเมตร จำนวน 1 ด้าน มี 10 บรรทัด เนื้ออักษรจารึกมีลายจำหลักนูนต่ำ ลายลูกแก้วรองรับลายดอกบัวอยู่กึ่งกลาง ขนาบด้วยลายก้านขดใบไม้อยู่ 2 ข้าง ปัจจุบันอยู่ที่ สำนักสงฆ์วัดกุดแต่ ตำบลท่าข้าม อำเภอธัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนื้อหาของจารึกกล่าวว่า ภายหลังที่พระเจ้าอีสานวรมันเสด็จสวรรคตแล้ว โอรสของพระองค์คือพระเจ้าจวรมัน ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน พระองค์ทรงมีคุณธรรมและอำนาจตามที่พระศิวะประทานให้ พระองค์ทรงประสูติในสังครคราม เมือง ภวชระ ประชาชนให้การสนับสนุน

⁴ แต่ใน ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12. กล่าวว่า จารึกนี้ อยู่ที่ประตูทางเข้าองค์ปราสาททางด้านขวา แต่ไม่ชัดเจน เพราะจารึกไว้ตื้นมาก

⁵ ดูเพิ่มเติมใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง ของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 225-228. และ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12. และ ชะเอม แก้วคล้าย, “ศิลาจารึกเขาน้อย : จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 17-21.

พระองค์ในการบำรุงบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ เสนาบดีผู้ใหญ่ที่เป็นรองเจ้าเมืองก็ช่วยในการปราบปรามพวกคัมพูกะ พระองค์มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่เสด็จไปเยือนเมืองต่าง ๆ แต่ก็ถูกรบกวนด้วยแสงพระอาทิตย์ในฤดูร้อน

จากนั้น จารึกได้กล่าวถึง หมู นก และปลา ที่ได้อาศัยสระใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยน้ำและอาหาร ส่วนสัตว์ (บุคคลผู้) ลำบากยากเข็ญ ได้ถูกแสงอาทิตย์แผดเผาให้ล้มตายไปก็มากในขณะขุดสระ

จารึกวัดกุศเตนี้ เป็นของพระเจ้าภวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1178-1198) รูปอักษรอยู่ในยุคเดียวกันกับจารึกเขาน้อย (พ.ศ. 1180) และจารึกเขารัง (พ.ศ. 1182) ดังนั้นจารึกนี้ คงสร้างระหว่าง พ.ศ. 1178-1198 หรือปลายพุทธศตวรรษที่ 12

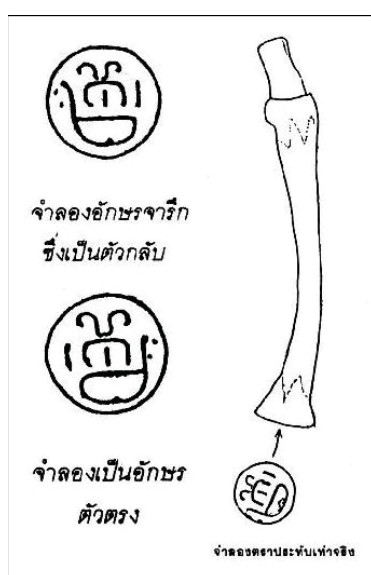
ภาพที่ 9 จารึกวัดกุศเต

4. จารึกดวงตราประทับ

จารึกด้วยอักษรขอมโบราณ ตัวกลับ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 (ลายเส้นที่ 1) เป็นดวงตราประทับรูปวงกลม อยู่ที่ปลายค้ำคล้ายมิด ทำด้วยเหล็กหุ้มสำริด จำนวน 1 ด้าน มี 1 บรรทัด ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 15 มิลลิเมตร

จารึกดวงตราประทับนี้ เจ้าหน้าที่กองโบราณคดีได้พบ ขณะทำการขุดค้น ณ บริเวณปราสาทเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2532 เมื่อถอดตราประทับนี้ลงบนดินน้ำมันแล้วจะปรากฏคำว่า เกษะ ซึ่งถ้าแปลจากนามศัพท์ แปลว่า

การฆ่า, ทำลาย, การไป, การเข้าหา ในที่นี้ควรจะแปลว่าของผู้เข้าหา หรือสำหรับผู้เข้าเฝ้า หมายถึงว่าผู้เข้าเฝ้าบุคคลสำคัญในปราสาทนั้น ต้องมีบัตรหรือวัตถุอื่นใดที่ได้รับการประทับจากดวงตรานี้แล้ว เป็นเครื่องนำทางในการเข้าเฝ้า แต่ถ้าแปลจากกริยาศัพท์ซึ่งจะแปลความหมายได้หลายอย่าง แต่ความหมายที่เหมาะสมและกลมกลืนที่สุดคือ ฟังอนุญาต, ครอบอนุญาต โดยนัยนี้ สันนิษฐานว่าดวงตราประทับนี้ น่าจะใช้เป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจ เพื่ออนุญาตให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง⁶

ลายเส้นที่ 1 จารึกดวงตราประทับ

⁶ ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกดวงตราประทับจากปราสาทเขาน้อย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 22-23.

ตารางที่ 1 แสดงหลักฐานประเภทจารึกที่พบบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ลำดับที่	ชื่อจารึก	อายุ	อักษร	ภาษา	สถานที่พบ	เนื้อหา	หมายเหตุ
1	จารึกเขาน้อย	พ.ศ.ที่ 12 (ระบู้ศักราช พ.ศ. 1180)	ปัลลวะ	สัน ส ก ฤ ต และเขมร	ปราสาทเขาน้อย	ภาษาสันสกฤต กล่าวถึง การสรรเสริญ พระวิษณุ และขุนนางเชื้อเขมรสุปราชมี ภาษาเขมร กล่าวถึง โกลยเขมรฐปุระ และ สิ่งของ ข้าทาส ที่อุทิศถวายแด่เทวสถาน	กล่าวถึงการ สรรเสริญ พระวิษณุ (ไวยณพ นิกาย)
2	จารึกเขามพู	-	-	สันสกฤต	ปราสาทเขาน้อย	-	สูญหาย

ตารางที่ 1 แสดงหลักฐานประเภทจารึกที่พบบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อจารึก	อายุ	อักษร	ภาษา	สถานที่พบ	เนื้อหา	หมายเหตุ
3	จารึกวัดกุศ แต่/ จารึกพระเจ้า ภวรมันที่ 2	พศ.ที่ 12 (รูปอักษรอยู่คู่ เดียวกับจารึก เขาน้อย และ เป็นจารึกของ พระเจ้าภว รมันที่ 2)	ปัลลวะ	สันสกฤต	บริเวณหน้าวัด กุศแต่ บ้านเขา น้อยศิขมพู	ภายหลังที่พระเจ้าอโศกนารมณะเสด็จ สวรรคต โอรสของพระองค์ คือ พระเจ้า ภวรมัน ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน พร้อม ทั้งกล่าวสรรเสริญพระองค์ และยัง กล่าวถึงการอุทิศระนา จารึกหลักนี้ ยังเอ่ยถึง ร่องเจ้าเมืองเขษขรูป ระ ที่ช่วยปราบปรามพวกคัมพูกะ	กล่าวถึง อำนาจที่ พระสិวั ทรง ประทานให้ (ไศวนิกาย)
4	จารึกดวงตรา ประทับ	พศ.ที่ 16 (อายุรุ่นเดียวกับ จารึกวัดตาพระ ยา)	ขอม โบราณ (ตัว กลับ)	สันสกฤต	ปราสาทเขาน้อย	พียงอนุญาต, ควบคุมอนุญาต	สูญหาย

หลักฐานประเภทโบราณสถาน

จากการสำรวจบริเวณรอบปราสาทเขาน้อยนั้น พบว่าหลักฐานที่เป็นโบราณสถาน มีดังนี้

1. ปราสาทเขาน้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

การศึกษาที่ผ่านมา ได้กล่าวถึงในบทที่ 1 หัวข้อการศึกษาที่ผ่านมาแล้ว

ปราสาทเขาน้อย หรือปราสาทเขาน้อยสีชมพู (ภาพที่ 10 และแผนผังที่ 1) ตั้งอยู่บนยอดเขาน้อยในพื้นที่ หมู่ที่ 1 บ้านคลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ละติจูด 13 องศา 34 ลิปดาเหนือ ลองจิจูด 102 องศา 32 ลิปดาตะวันออก แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD โดยได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2478 และได้ประกาศเพิ่มเติมเพื่อกำหนดขอบเขต กว้าง 5 เส้น ยาว 10 เส้น รวมเนื้อที่ประมาณ 50 ไร่ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 74 ตอนที่ 96 ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน 2500⁷

เป็นปราสาทอิฐที่ได้รับการบูรณะและขุดค้นหลายครั้ง ซึ่งมีลักษณะเป็นปราสาท 3 หลัง ก่อด้วยอิฐ (ลายเส้นที่ 2) วางตามแกนทิศเหนือ-ใต้ ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

โบราณวัตถุที่พบสามารถแบ่งออกเป็นช่วงอายุสมัยได้ดังนี้

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 จารึกเขาน้อย (ระบุน พ.ศ. 1180) และทับหลัง ศิลปะเขมรแบบสมโบร์ไพรกุก (3 ชั้น) และแบบไพรกเมง (2 ชั้น) (ภาพที่ 11-15)

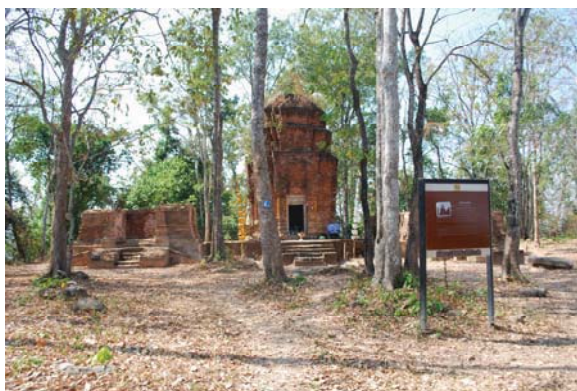
ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 เสาประดับกรอบประตู ศิลปะเขมรแบบกู่เลน (ภาพที่ 16), ประติมากรรมรูปบุรุษ (ภาพที่ 17) สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์ (ราวพุทธศตวรรษที่ 15), เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ถัง (ภาพที่ 18)

⁷ กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 5-11.

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 จารึกดวงตราประทับ (จารึกบนด้ามมีดเหล็ก), เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่ง (พุทธศตวรรษที่ 16-17)

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หยวน, เครื่องถ้วยเขมร เตานบุรีรัมย์ (พุทธศตวรรษที่ 15-18)⁸

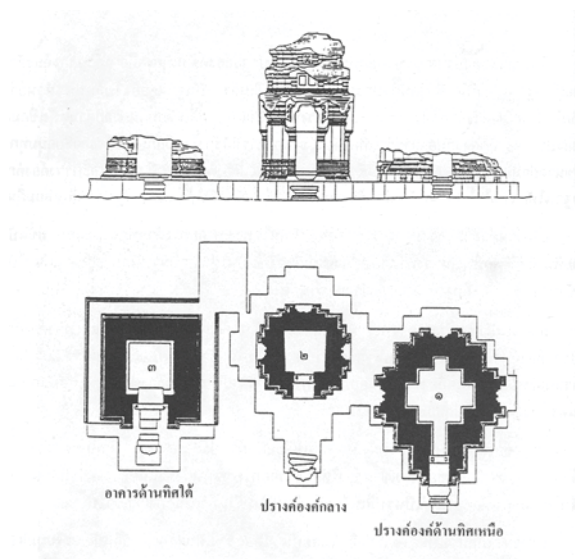
หลักฐานที่พบทั้งหมดสามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 นอกจากนี้ยังพบโครงกระดูกฝังพร้อมกับภาชนะดินเผาอีกด้วย (ภาพที่ 20)⁹

ภาพที่ 10 ปราสาทเขาน้อย เป็นปราสาท 3 หลัง ปราสาทองค์กลางอยู่ในสภาพสมบูรณ์

⁸ คูโบราณวัตถุที่พบทั้งหมดเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533). และหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการเดินทางไปสำรวจโบราณวัตถุสถานที่จังหวัดปราจีนบุรี บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ,” โบราณคดี 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2514) : 39-72. และห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะ ปราสาทเขาน้อยสี่หมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว, 2553.

⁹ กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 113-114.

แผนผังที่ 1 ผังอาคารปราสาทเขาน้อย

ที่มา : กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 26.

ภาพที่ 11 ทับหลังหมายเลข 1 ของปราสาทองค์กลาง ศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก

อายุราว พ.ศ. 1150-1200

ภาพที่ 12 ทับหลังหมายเลข 2 พบด้านทิศตะวันออกของปราสาทองค์ด้านทิศเหนือ

ศิลปะเขมร แบบไพรกเมง อายุราว พ.ศ. 1180-1250

ภาพที่ 13 ทับหลังหมายเลข 3 พบด้านทิศใต้ของปราสาทองค์ด้านทิศเหนือ

ศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก อายุราว พ.ศ. 1150-1200

ภาพที่ 14 ทับหลังหมายเลข 4 พบด้านทิศตะวันตกของปราสาทองค์ด้านทิศเหนือ

ศิลปะเขมร แบบไพรกเมง อายุราว พ.ศ. 1180-1250

ภาพที่ 15 ทับหลังหมายเลข 5 พบด้านทิศเหนือของปราสาทองค์ด้านทิศเหนือ

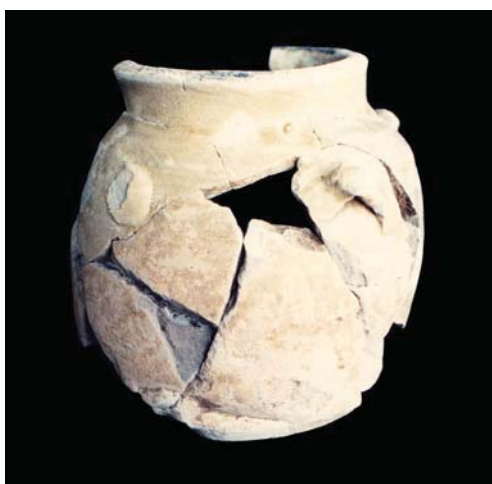
ศิลปะเขมร แบบสมโบร์ไพรกุก อายุราว พ.ศ. 1150-1200

ภาพที่ 16 เสาประดับกรอบประตู ศิลปะเขมร แบบกุเลน อายุราว พ.ศ. 1370-1420

ภาพที่ 17 ประติมากรรมรูปนุรุษ ศิลปะเขมร แบบเกาะแกร์ อายุราว พ.ศ. 1465-1490

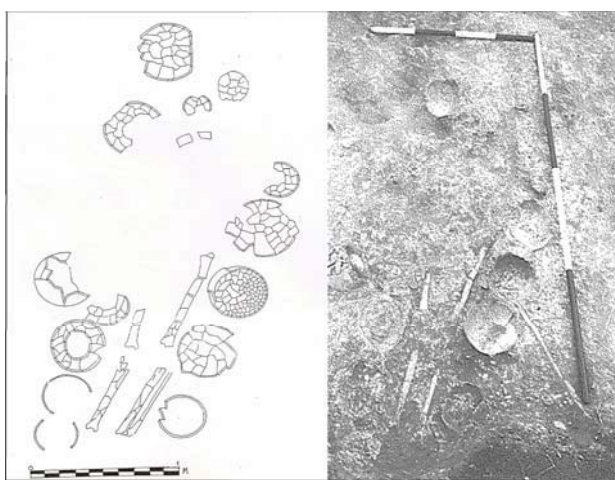

ภาพที่ 18 ไหสี่หู น้ำเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ถัง ราวพุทธศตวรรษที่ 14

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, รายงานการขุดแต่งปราสาทเขาน้อยสีชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี, 2532.

ภาพที่ 19 ประติมากรรมรูปหัวช้าง

ภาพที่ 20 โครงกระดูกมนุษย์ ลักษณะการฝังศพนอนหงายเหยียดยาว หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก

เจียงใต้ มีภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดินวางไว้รอบ ๆ จำนวน 13 ใบ

ที่มา : กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533), 114.

2. เนินโบราณสถานวัดกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานบ้านกุดหิน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าหนองผือ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน ขนาด 50 x 60 เซนติเมตร ที่ $13^{\circ} 36.777' N$ $102^{\circ} 30.311' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนินดิน พบเศษอิฐ และก้อนศิลาแลง โบราณวัตถุที่พบ ชิ้นส่วนประกอบ โบราณสถานทำจากหินทราย จำนวน 3 ชิ้น (ภาพที่ 21) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 21 ชิ้นส่วนประกอบโบราณสถาน ทำจากหินทราย

3. เนินโบราณสถานหนองสะเมว ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานหนองสะเมว หรือหนองสอเมว ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 35.950' N$ $102^{\circ} 30.563' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนิน มีสระน้ำโบราณอยู่ทางด้านทิศตะวันออก พบศิลาแลง อิฐ กระจายตัวรอบ ๆ โบราณวัตถุที่พบ เศษภาชนะดินเผาจำนวนมากทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เต่าบุริรัมย์) และฐานโยนี ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนจัดสรรสามัคคี (ภาพที่ 22) ชาวบ้านเล่าว่าเมื่อก่อนมีท่อยาว ๆ (ท่อสมสูตร) ต่อยาวลงไปใต้สระน้ำอีกด้วย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-

ภาพที่ 22ฐานโยนิ ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนจัดสรรสามัคคี

4. เนินโบราณสถานหนองแท่น ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานหนองแท่น หรือนาตากลม ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 35. 660 \text{ N } 102^{\circ} 28. 888 \text{ E}$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5436 II มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน ซึ่งหมดสภาพแล้ว (ภาพที่ 23) เนื่องจากเจ้าของที่ได้ปรับทำเป็นสวนมะละกอ มีสระน้ำโบราณอยู่ใกล้ๆ ทางด้านทิศตะวันออก และเคยมีแนวคันดินแต่ปัจจุบันได้หมดสภาพไปแล้ว พบก้อนศิลาแลงสีเหลือง และแปดเหลี่ยม (ภาพที่ 24) ก้อนหินทราย และหินปูน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 23 บริเวณเนินโบราณสถานหนองแท่น ปัจจุบันปรับทำเป็นสวนมะละกอ

ภาพที่ 24 ก้อนศิลาแลงแปดเหลี่ยม

5. เนินโบราณสถานกุศหมากพลับ ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานกุศหมากพลับ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุศหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 35.025' N$ $102^{\circ} 28.831' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน (ภาพที่ 25) มีแนวคันดินยาวไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ 26) พบก้อนศิลาแลง ก้อนอิฐ หินทราย และหินปูน ในบริเวณรอบ ๆ และเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 25 เนินโบราณสถาน พบร่องรอยการขุดหาของเก่า และมีแนวฐานของศิลาแลง

ภาพที่ 26 แนวคันดินโบราณ

6. เนินโบราณสถานหนองคล้า ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานหนองคล้า, หนองคา หรือน่าย้าน้อย ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 11 บ้านนาแดง ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 38.403' N$ $102^{\circ} 29.828' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน สภาพไม่สมบูรณ์ พบก้อนอิฐ ก้อนศิลาแลง ตรงกลางเนินมีการลักลอบขุดตรงกลางเพื่อหาโบราณวัตถุ และมีน้ำล้อมรอบทางด้านทิศใต้

โบราณวัตถุที่พบ ฐานโยนี 2 ชิ้น ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ 1 ชิ้น ส่วนประกอบศาสนสถาน จำนวน 3 ชิ้น (ภาพที่ 27-28) ชิ้นส่วนกระดุก ? หินดู และเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และประเภทเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 27 ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพและฐานโยนี

ภาพที่ 28 ขึ้นส่วนประกอบศาสนสถาน

7. เนินโบราณสถานเนินสิน ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานเนินสิน ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 2 บ้านปากห้วย ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 39. 672 N 102° 29. 152 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

สภาพพื้นที่เป็นเนินสูง พบเศษก้อนอิฐ และศิลาแลงจำนวนมากกระจายอยู่ บริเวณตรงกลางเนินเคยมีสระน้ำโบราณ 1 สระแต่หมดสภาพไปแล้ว ทางด้านทิศเหนือของแหล่งคือคลองแจ้ และทางด้านทิศใต้คือคลองน้อย และทางทิศตะวันตกเป็นทางเกวียนเก่าปัจจุบันเป็นถนนลูกรัง บริเวณแหล่ง เจ้าของที่ได้สร้างศาลไว้ จากการสัมภาษณ์เจ้าของที่ เล่าว่าเมื่อก่อนเคยพบเทวรูป 5-6 องค์ และแท่นเทวรูป แต่ได้นำไปขายจนหมดแล้ว มีเพียง 1 ชิ้น ที่ยังเก็บรักษาไว้ที่วัดรัตนไชยศรี คือฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ (ภาพที่ 29)

กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 แต่แหล่งชุมชนแห่งนี้ได้มีการกลับเข้ามาอยู่อาศัยอีกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 (เพราะได้พบเศษเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งตอนปลาย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25)

ภาพที่ 29ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินสิน ปัจจุบันอยู่ที่

วัดรัตนไชยศรี ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

8. ปราสาทหนองคู ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ปราสาทหนองคู ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 3 บ้านหนองคู ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 35. 224 N 102° 31. 803 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

การศึกษาที่ผ่านมา

สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ได้เคยสำรวจ และลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 106 ตอนที่ 112 ลงวันที่ 16 กรกฎาคม 2534 แต่เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์ และในหนังสือปราสาทหิน และทับหลัง ของ ศ.ดร.มรว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้กล่าวถึง “ประติมากรรมรูปพระศิวะ ว่าพบจากปราสาทหนองคู ตรงกับศิลปะเขมร แบบนครวัด”¹⁰

มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถานตรงกลางเนินปัจจุบันชาวบ้านได้สร้างศาลทับครอบแนวศิลาแลงเก่า (ภาพที่ 30) และมีคูน้ำล้อมรอบรูปเกือกม้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออกโบราณวัตถุที่พบ ใบเสมาหินทรายจำนวน 1 หลัก (ภาพที่ 31) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

¹⁰ โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง (กรุงเทพฯ : สตาร์ปริ้นท์ จำกัด, 2542), 442.

ภาพที่ 30 ชาวบ้านได้สร้างศาลทับกรอบแนวศิลาแลง

ภาพที่ 31 ใบเสมาหิน

9. ปราสาทนาถู ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

การศึกษาที่ผ่านมา

ปี พ.ศ. 2524-2527 ใน ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย ของ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน กำหนดเป็นแหล่งโบราณคดีบ้านโคกสะแบง ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว¹¹

¹¹ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย, โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524-2527.

ปราสาทนาคว ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านโนนสังข์ ตำบลท่าข้าม อำเภอรัษฎาประเทศ
จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 38. 704 N 102° 36. 144 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III
มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน สภาพไม่สมบูรณ์ แต่ยังปรากฏร่องรอยของแนวศิลา
แลง (ภาพที่ 32) พบก้อนอิฐ และหินทรายกระจายตัวอยู่ มีการลักลอบขุดตรงกลางเพื่อหา
โบราณวัตถุ มีคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่อยู่ทางทิศเหนือ ส่วนเนินโบราณสถานเชื่อมต่อ
แนวคันดินขนาดใหญ่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โบราณวัตถุที่พบ ขอดศาสนสถาน (อมลกะ)
ปัจจุบันอยู่ที่วัดวังมน (ภาพที่ 33) จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน กล่าวว่าเมื่อก่อนปราสาทแห่งนี้ยังอยู่
ในสภาพดีกว่านี้ แต่มีคนได้ทำการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุและได้นำเสาประดับกรอบประตู ทับ
หลัง ศิลาแลงไป จึงทำให้เหลือสภาพที่เห็นในปัจจุบันนี้ คือเหลือแต่ส่วนฐาน กำหนดอายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 32 แนวศิลาแลงบริเวณปราสาทนาคว

ภาพที่ 33 ขอดศาสนสถาน (อมลกะ) ปัจจุบันอยู่ที่วัดวังมน

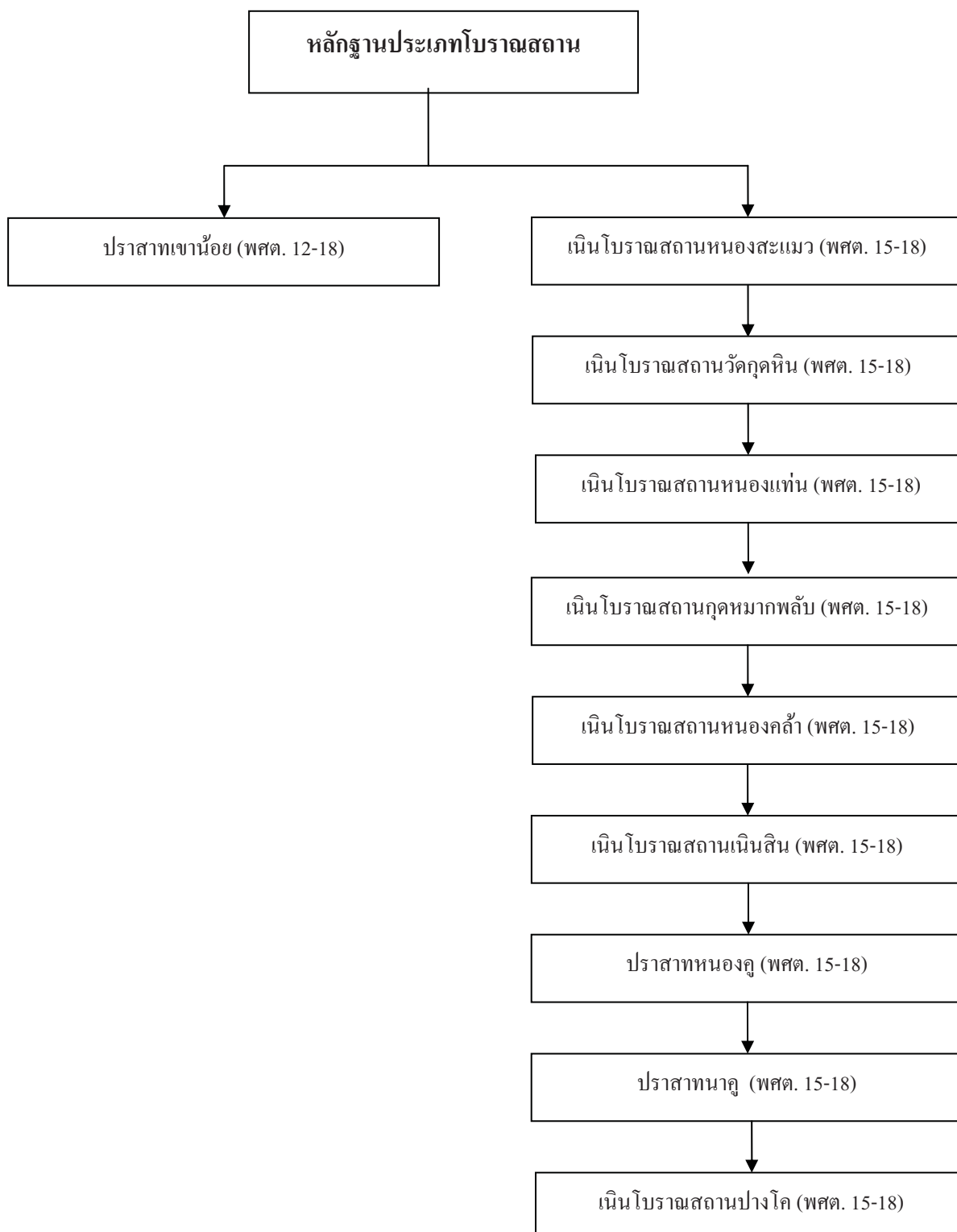
10. เนินโบราณสถานปางโค ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

เนินโบราณสถานปางโค หรือโนนสังข์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านโนนสังข์ ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 40.546' N$ $102^{\circ} 29.544' E$ E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตรการส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

มีลักษณะเป็นเนินโบราณสถาน มีน้ำล้อมรอบ และน้ำไหลลงไปสู่คลองพรมโหด พบก้อนศิลาแลง ก้อนหิน (ภาพที่ 34) โกลนหินทราย และเศษภาชนะดินเผา มีทั้ง ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 34 ก้อนศิลาแลง และก้อนหินกระจัดกระจาย เป็นไรมันสำปะหลัง แต่ก็ยังมีลักษณะเป็นเนินดินสูง

แผนผังที่ 2 แสดงหลักฐานโบราณสถานที่พบจากการสำรวจ

หลักฐานประเภทโบราณวัตถุ

จากการสำรวจบริเวณรอบเขาน้อยนั้น พบว่าหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุ จะพบที่อยูในการครอบครองของชาวบ้านและการดูแลของวัด ส่วน โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจจะกล่าวในหัวข้อการสำรวจแหล่งชุมชน

โบราณวัตถุที่อยูในการครอบครองของชาวบ้าน และภายในวัด

โบราณวัตถุเนื่องในศาสนา ที่พบมีแต่ประเภทหิน ได้แก่ ชิ้นส่วนยอดศาสนสถาน (อมลกะ) อัมฉันตร์ ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ ฐานโยนี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และชิ้นส่วนเท้าของประติมากรรม (ภาพที่ 35-40)

ภาพที่ 35 ชิ้นส่วนยอดศาสนสถาน (อมลกะ) นำมาจากปราสาทนาคว ปัจจุบันอยู่ที่วัดวังมน ตำบลท่า

ข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 36 อัมฉันตร์ มีขนาด ความยาว 85 เซนติเมตร กว้าง 65 เซนติเมตร หนา 12 เซนติเมตร ทำ

จากหินทรายสลักเป็นรูปปีกกา นำมาจากปราสาทเขารัง ปัจจุบันอยู่ที่บ้านลือคี่ ตำบล

ผ่านศึก อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 37ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ ทำจากหินทราย มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสตรง

กลางเจาะช่องสำหรับสวมเดือย เพื่อยึดประติมากรรม พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินสิน

ปัจจุบันอยู่ที่วัดรัตนไชยศรี ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 38 ฐานโยนี มีลักษณะเป็นแท่นกลม ทำจากหินทราย นำมาจากแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนจัดสรรสามัคคี ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัด

สระแก้ว

ภาพที่ 39 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สูงประมาณ 150 เซนติเมตร มีลักษณะเป็นประติมากรรมหิน

ทรายปิดทองทั่วทั้งองค์ ประทับยืนตรงอยู่บนฐานบัว (สมภังค์) เก้าพระเศียรเป็นรูปทรงกระบอกด้านหลังปล่อยเป็นเส้น มีรูปพระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะบนศรีษะ มีประภาณพาลด้านหลัง มีพระมัสสุ (หนวด) พระหัตถ์ 4 กร ไม่ทรงถือสิ่งใดในพระหัตถ์ (ไม่มีรูปที่พระหัตถ์) ไม่สวมเสื้อ นุ่งกางเกงสั้น มีชายพกตรงกลาง จากการสอบถาม ผศ.ดร. เชษฐ ติงสัญชลี สันนิษฐานว่าน่าจะจัดอยู่ในศิลปะไพรกเมง-กำพงพระ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ปัจจุบันอยู่ที่มูลนิธิสว่างเที่ยงธรรมสถาน เลขที่ 101 ถนนราษฎร์อุทิศ ตำบลอรัญประเทศ อำเภอรัญประเทศ

ภาพที่ 40 ชิ้นส่วนเท้าของประติมากรรม ทำจากหินทราย พระบาททั้งสองข้างวางอยู่บนฐานมีเดือย

น่าจะไว้สำหรับปักลงบนฐานประติมากรรม ชาวบ้านได้มาจากถ้ำบ้านกุดหิน

ปัจจุบันอยู่ที่วัดกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

โบราณวัตถุเนื่องในชีวิตประจำวัน หรือสิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับ สามารถแบ่งแยกย่อยเป็นประเภทหิน ดินเผา และโลหะ ได้ดังนี้

ประเภทหิน ได้แก่ แท่นหินบด หินบด ชิ้นส่วนหินทราย/โคลนหิน แม่พิมพ์รูปดอกบัว (ภาพที่ 41-44)

ภาพที่ 41 แท่นหินบด และหินบด

ภาพที่ 42 หินบด

ภาพที่ 43 ชิ้นส่วนหินทราย/โคลนหิน

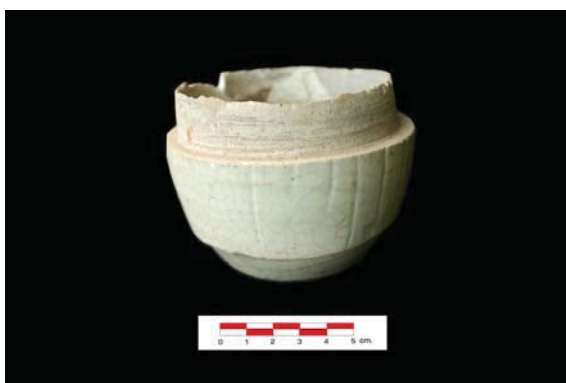
ภาพที่ 44 แม่พิมพ์รูปดอกบัว ทำจากหินทรายแกะสลักเป็นรูปดอกบัว 2 ดอก อยู่ในการครอบครอง
ของ นางบริบูรณ์ นีรลง พบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองบัว

ประเภทดินเผา ได้แก่ ภาชนะดินเผา (เครื่องถ้วยเขมร เตาบูรีรัมย์, เตาพนม
กุเลน เครื่องถ้วยสุโขทัย และเครื่องถ้วยจีน) ถ้วยดินเผา ตะคันดินเผา แวนดินเผา ชิ้นส่วนกระเบื้องมุง
หลังคา และชิ้นส่วนหินดู ? (ภาพที่ 45-59)

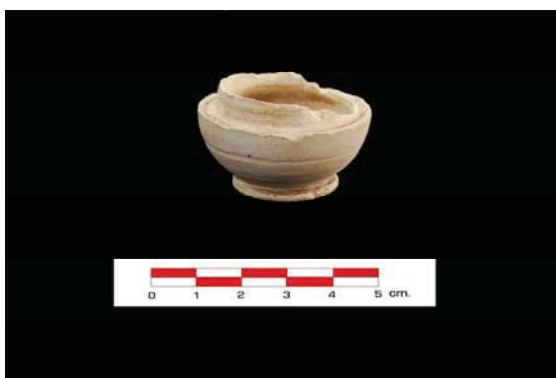
ภาพที่ 45 กระปุกเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตานุริรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

อยู่ในการครอบครองของ นายวิชัย ดอกไม้ไหว พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินสิน

ภาพที่ 46 ตลับเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตานุริรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

อยู่ในการครอบครองของ นายวิชัย ดอกไม้ไหว พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินสิน

ภาพที่ 47 ตลับเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตพนมกุเลน อยู่ที่โรงเรียน อพป. คลองน้ำใส ตำบล

คลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 48 ฝาเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

อยู่ในการครอบครองของ นางปริบูรณ์ นิรคง พบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองบัว

ภาพที่ 49 ฝาเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18

อยู่ในการครอบครองของ นายวิชัย ดอกไม้หว พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินหิน

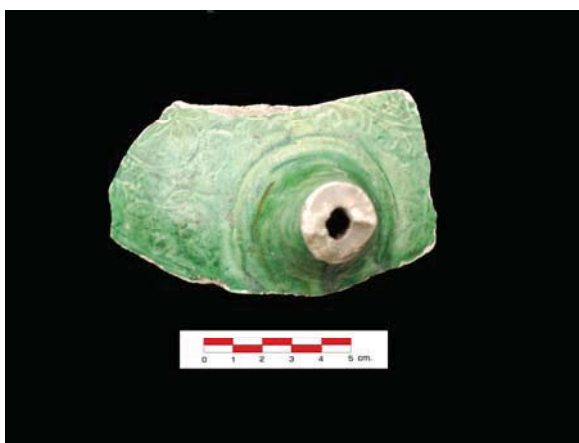

ภาพที่ 50 ชิ้นส่วนก้นขามเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยสุโขทัย กลุ่มเตาเมืองศรีสัชนาลัย (เตาป่ายาง)

อายุราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 อยู่ในการครอบครองของ นายดุสิต เชื้อชำนาญ

ภาพที่ 51 ชิ้นส่วนไห รูปหัวช้าง เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 อยู่ใน
การครอบครองของ นายประสิทธิ์ นางบานเย็น เสน่ห์หา พบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตา
ตุบ

ภาพที่ 52 ชิ้นส่วนพวยของกุ่มที เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22
อยู่ในการครอบครองของ นางปริบูรณ์ นีรคง พบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองบัว

ภาพที่ 53ฐานไหเท้าช้างเคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18
อยู่ในการครอบครองของ นายประสิทธิ์ นางบานเย็น เสน่ห์หา พบบริเวณแหล่งโบราณคดี
นาตาสุข

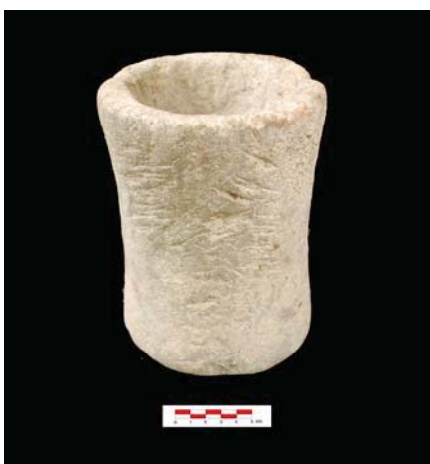
ภาพที่ 54 ชิ้นส่วนฐานเคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18
อยู่ในการครอบครองของ นางบริบูรณ์ นีรคง พบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองบัว

ภาพที่ 55 ถ้วยดินเผา อยู่ในการครอบครองของ นายวิชัย ดอกไม้ไหว พบบริเวณแหล่งโบราณคดี
เนินสิน

ภาพที่ 56 ถ้วยดินเผา ทำจากดินเผา ข้างในมีรอยดำเหมือน โคนไฟ เนื้อค่อนข้างแกร่ง อยู่ที่โรงเรียน
อพป. คลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

ภาพที่ 57 ถ้วยดินเผาทรงกระบอก ทำจากดินเผา ลักษณะเป็นทรงกระบอก อยู่ในการครอบครอง
ของ นายวิชัย ดอกไม้ไหว พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินสิน

ภาพที่ 58 แวดินเผา อยู่ในการครอบครองของ นางปริบูรณ์ นีรคง พบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองบัว

ภาพที่ 59 ชิ้นส่วนกระเบื้องมุงหลังคา (กระเบื้องกาบกล้วย) ขนาด 9 x 12 เซนติเมตร อยู่ในการครอบครองของ นายประสิทธิ์ นางบานเย็น เสน่ห์หา พบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

ประเภทโลหะ ได้แก่ คันฉ่องสำริด ชันสำริด กำไลสำริด ลูกกระพรวน
สำริด ชิ้นส่วนกระดิ่งสำริด ห่วงสำริด และชิ้นส่วนสำริด (ภาพที่ 60-68)

ภาพที่ 60 คันฉ่องสำริด มีรอยสนิมสีเขียว อยู่ในการครอบครองของ นายประสิทธิ์ นางบานเย็น
เสนห์หา พบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

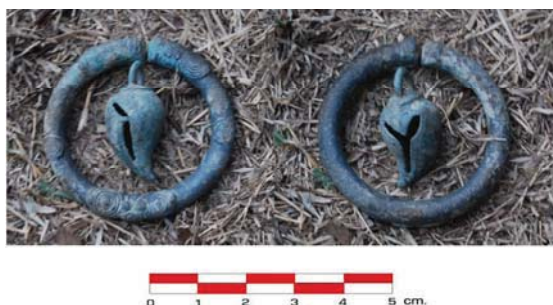
ภาพที่ 61 คันฉ่องสำริด อยู่ในการครอบครองของ นายจิรพงศ์ สระพันธ์ พบบริเวณแหล่งโบราณคดี
นาตาสุข

ภาพที่ 62 ชันสำริด มีลักษณะกลม ด้านนอกมีลวดลาย อยู่ในสภาพสมบูรณ์ อยู่ในการครอบครอง
ของ นายประสิทธิ์ นางบานเย็น เสนห์หา พบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

ภาพที่ 63 ชันสำริด มีลักษณะกลม บริเวณก้นชันได้หายไป อยู่ในการครอบครองของ นายวิชัย
ดอกไม้ไหว พบบริเวณแหล่งโบราณคดีเนินสิน

ภาพที่ 64 กำไลสำริด อยู่ในการครอบครองของ นายประสิทธิ์ นางบานเย็น เสน่ห์หา พบบริเวณ
แหล่งโบราณคดีนาตาสุข

ภาพที่ 65 ลูกกระพรวนสำริด อยู่ในการครอบครองของ นายจิรพงศ์ สระพัน พบบริเวณแหล่ง
โบราณคดีนาตาสุข

ภาพที่ 66 ชิ้นส่วนกระดิ่งสำริด อยู่ในการครอบครองของ นายจิรพงศ์ สระพันธ์ พบบริเวณแหล่ง
โบราณคดีนาตาสุข

ภาพที่ 67 ห่วงสำริด อยู่ในการครอบครองของ นายจิรพงศ์ สระพันธ์ พบบริเวณ
แหล่งโบราณคดีนาตาสุข

ภาพที่ 68 ชิ้นส่วนสำริด อยู่ในการครอบครองของ นายจิรพงศ์ สระพันธ์
พบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

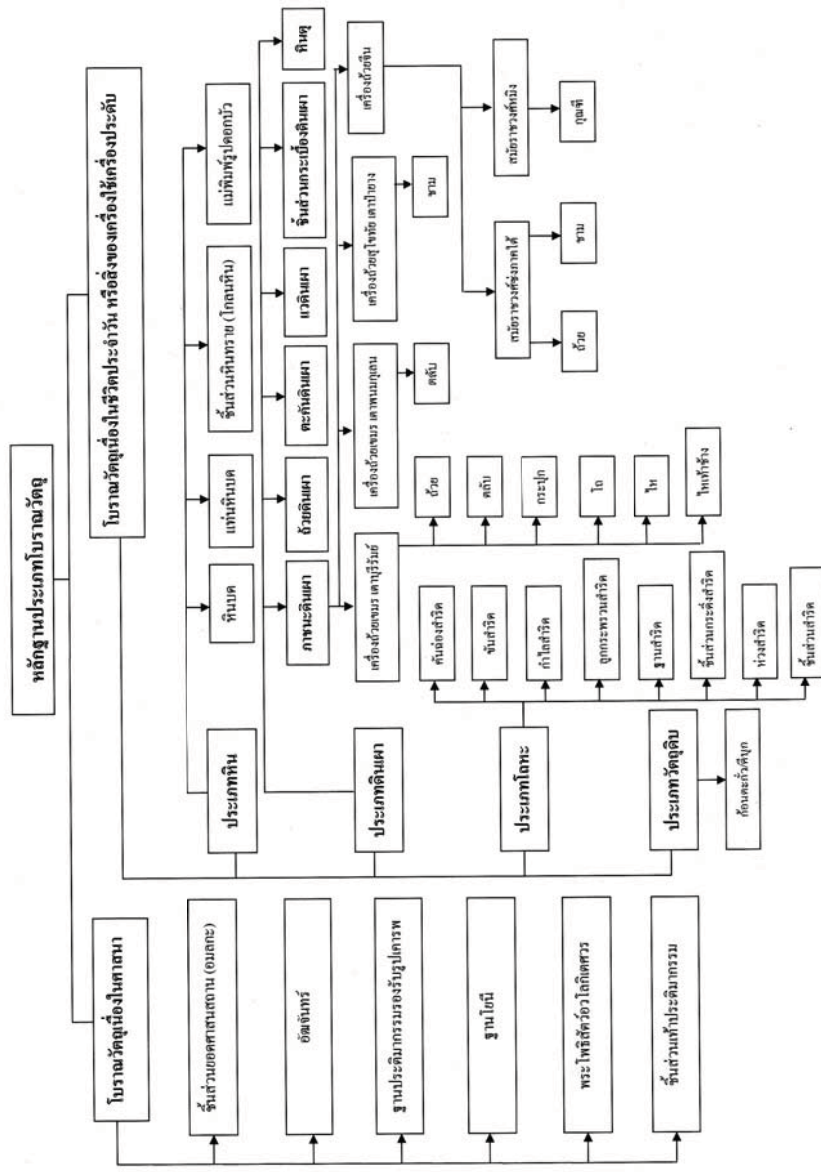
โบราณวัตถุประเภทวัตถุดิบ ได้แก่ ก้อนตะกั่ว/ดีบุก (ภาพที่ 69-70)

ภาพที่ 69 ก้อนตะกั่ว/ดีบุกหนัก 6 กิโลกรัม อยู่ในการครอบครองของ นายดุสิต เชื้อชำนาญ พบบริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข

ภาพที่ 70 ก้อนตะกั่ว มีรอยการตัดแบ่งหนัก 1.50 กิโลกรัม อยู่ในการครอบครองของ นายจิรพงศ์ สระพ้น พบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

แผนผังที่ 3 แสดงหลักฐานประเภทโบราณวัตถุ

หลักฐานประเภทแหล่งโบราณคดี หรือร่องรอยชุมชนโบราณรอบปราสาทเขาน้อย

1. แหล่งโบราณคดีนาตาสุข ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีนาตาสุข หรือหนองกอก ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านคลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ละติจูด $13^{\circ} 34.968' N$ ลองจิจูด $102^{\circ} 33.567' E$ หรือพิกัด UTM E234048.00 N1504512.00 แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระบาย 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 2 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง มีเนื้อที่ประมาณ 7 ไร่ ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นสวนมะละกอ (ภาพที่ 71) ไร่นา และมีการปลูกต้นยูคาลิปตัส สภาพพื้นที่เป็นที่ดอน มีการตัดถนนลูกรัง (ถนนบ้านน้อยจารย์ชู) ผ่านตรงกลางของแหล่ง และบางส่วนของแหล่งได้มีการตัดหน้าดินไปขาย ลึกประมาณ 1.30 เมตร ในบริเวณแหล่ง มีสระน้ำโบราณ 2 สระ

พบคันดินสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ (ภาพที่ 72) อยู่ทางด้านทิศเหนือของแหล่ง ตรงบริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของคันดินนี้ มีหนองน้ำเก่า จากการสัมภาษณ์นายบุญถึง เกตุสุข กล่าวว่า จะไหลลงไปด้านทิศตะวันออก คือ บ้านโคกสะแบง บ้านหนองเอี่ยน ไปออกพระตะบอง ศรีโสภณ ในประเทศกัมพูชา และยังพบว่า มีแนวคันดินมุมตะวันตกเฉียงใต้ผ่านหนองแคน (สระน้ำโบราณ) (ภาพที่ 73) มุ่งหน้าไปยังเขาน้อย ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากห้วยแฝกประมาณ 300-400 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรุษย์ เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้) แท่นหินบด หินบด คันฉ่องสำริด ชิ้นสำริด กำไลสำริด ลูกกระพรวนสำริด ชิ้นส่วนสำริด ห่วงสำริด ก้อนตะกั่ว และชิ้นส่วนกระดิ่งสำริด (ภาพที่ 74-75)

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 71 บริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นสวนมะละกอ

ภาพที่ 72 คันดินโบราณ ตรงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตรงไปทางเขาน้อย

ภาพที่ 73 แนวคันดินโบราณมุ่งหน้าไปยังเขาน้อย ผ่านหนองแคน (สระน้ำโบราณ)

ภาพที่ 74 เศษภาชนะดินเผาหลายประเภท เจ้าของนาได้เก็บมารวมไว้บนคันนา

ภาพที่ 75 ชิ้นส่วนชาม ลายกลีบบัว เคลือบเขียว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18

2. แหล่งโบราณคดีหนองไผ่ ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองไผ่ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านคลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว $13^{\circ} 34.968' N$ $102^{\circ} 33.567' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ราว 5536 III มาตรการส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 2 กิโลเมตรเศษ

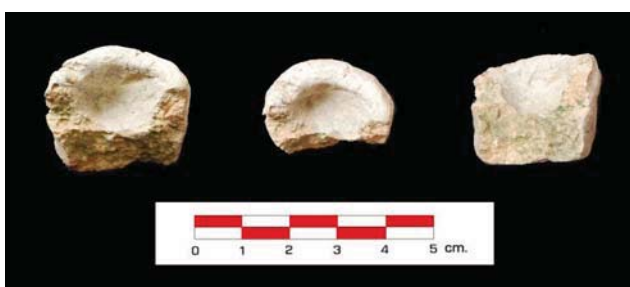
สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นนา (ภาพที่ 76) สภาพพื้นที่ เป็นที่ดอน ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ใกล้กับห้วยแฝกประมาณ 800 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และถ้วยดินเผา (ภาพ ที่ 77)

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะ อยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 76 สภาพพื้นที่แหล่งโบราณคดีหนองไผ่

ภาพที่ 77 ถ้วยดินเผา

3. แหล่งโบราณคดีนาตาจ้อย ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีนาตาจ้อย ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านคลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 36.777' N$ $102^{\circ} 33.223' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 3 กิโลเมตร

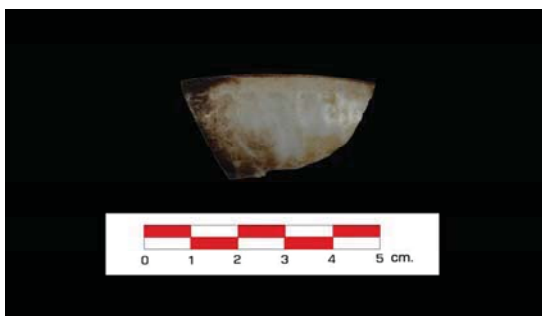
สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นนา มีสระน้ำโบราณ 1 สระ ตรงริมสระน้ำเจ้าของที่ได้สร้างศาลไว้ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ใกล้กับห้วยแฝกประมาณ 800 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ (ภาพที่ 78-79)

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 78 เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ไม่เคลือบ

ภาพที่ 79 ชิ้นส่วนฝาตลับ เคลือบสีขาว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

4. แหล่งโบราณคดีนาตาบุญมี ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีนาตาบุญมี ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านคลองน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 36. 950 N 102° 33. 318 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 3 กิโลเมตรเศษ

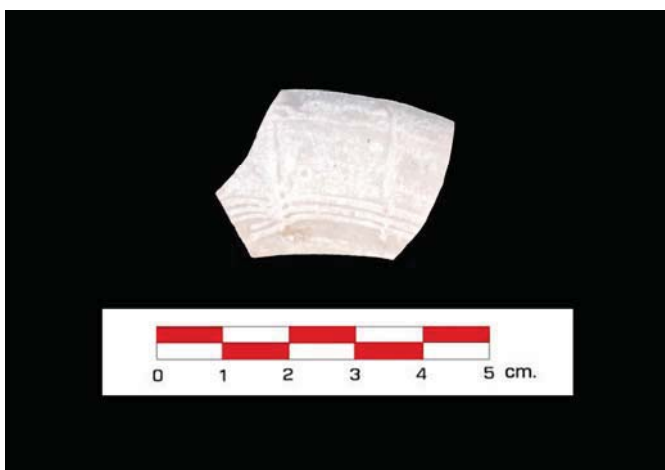
สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นที่นา สภาพพื้นที่เป็นที่ดอน ทางด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออกเคยเป็นสระน้ำโบราณและมีคันดินกั้นกลางระหว่างสระน้ำ โบราณนี้ บริเวณคันดินเจ้าของที่ได้สร้างศาลไว้ (ภาพที่ 80) และบริเวณทิศใต้ของแหล่งเคยมีสระน้ำ โบราณขนาดเล็กอีก 1 สระ ซึ่งปัจจุบันสระดังกล่าวหมดสภาพไปแล้ว ทางทิศเหนืออยู่ใกล้ห้วยแรด ตายประมาณ 300-400 เมตร และทางทิศใต้ห่างจากห้วยแฝกประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์ และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้) (ภาพที่ 81) หินทราย และจากการสัมภาษณ์ นายบุญถึง เกตุสุข เล่าว่า เมื่อก่อนเคยพบเตาเผาโบราณขนาดใหญ่พอสมควร ยาวประมาณ 5 วา มี 3 เตา อาจใช้เผาอิฐ เพราะอิฐมีลักษณะเหมือนอิฐที่ปราสาทเขาน้อย และยังคงกล่าวอีกว่า เคยมีคนมาขุดในบริเวณนี้เจอแต่ไห แต่จากการสำรวจไม่พบร่องรอยหลักฐานแล้ว

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 80 บริเวณคันดินโบราณ พบเศษภาชนะดินเผาและก้อนหินทราย

ภาพที่ 81 ชิ้นส่วนฝาทรงตลับ เคลือบสีขาว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

5. แหล่งโบราณคดีวัดเกิดน้ำใส ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีวัดเกิดน้ำใส (ศูนย์การศึกษาและปฏิบัติธรรม) ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 5 บ้านจัดสรรสามัคคี ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 35.391' N$ $102^{\circ} 31.323' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระบาย 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศเหนือประมาณเกือบ 1 กิโลเมตร

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ (ภาพที่ 82) เป็นบริเวณวัดเกิดน้ำใส และจะปลูกข้าวโพดและมันสำปะหลัง ซึ่งมีสระน้ำโบราณอยู่ตรงบริเวณแหล่ง และเคยมีแนวคันดินโบราณตรงไปทางเขาน้อย ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนที่อยู่ใกล้กับปราสาทเขาน้อยมากที่สุด เพราะห่างประมาณ 500 เมตร บริเวณแหล่งที่ติดกับวัดเกิดน้ำใสทางวัดได้ขุดสระลึกประมาณ 1 เมตรกว่า ๆ ปรากฏว่าเป็นลานหินปูน เนื่องจากอยู่ติดกับเขาน้อย ทางทิศเหนืออยู่ใกล้กับห้วยบึงแคนประมาณ 2 กิโลเมตรเศษ

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์ และเตาพนมกุเลน) เศษก้อนอิฐ หินทราย (ภาพที่ 83) และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เล่าว่า มีเตาเผา? เพราะเจออิฐเยอะ แต่จากการสำรวจไม่พบ เนื่องจากตรงบริเวณที่กล่าวว่า เป็นเตาเผา เป็นป่ารกมาก และเคยพบไห และบริเวณแหล่งที่ติดกับวัดเกิดน้ำใสทางวัดได้ขุดสระลึกประมาณ 2 เมตรกว่า ๆ ปรากฏว่าเป็นลานหิน แต่ไม่ปรากฏว่าพบเศษภาชนะดินเผาเลยในบริเวณที่ขุดสระ

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 82 พบการกระจายตัวของเศษภาชนะ ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่ใกล้เคียงกับเขาน้อยมากที่สุด

ภาพที่ 83 เศษภาชนะดินเผา

6. แหล่งโบราณคดีหนองสระแมว ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองสระแมว หรือ หนองสอแมว ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ละติจูด $13^{\circ} 35.950' N$ ลองจิจูด $102^{\circ} 30.563' E$ หรือพิกัด UTM E2306000.00 N15045500.00 แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง มีเนื้อที่ประมาณ 3 ไร่ ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ได้ปลูกหญ้าพันธุ์ลูซี่กับกิมรีไว้เลี้ยงวัว ทำไร่มันสำปะหลัง ทำนา ปลูกต้นยูคาลิปตัส และมีต้นไม้ใหญ่ สภาพพื้นที่เป็นที่ดอน (ภาพที่ 84) ทางด้านทิศเหนือพบร่องรอยสระน้ำโบราณ 1 สระ แต่ได้ทำเป็นนาไปเสียแล้ว ส่วนเนินปลูกมันสำปะหลัง พบอิฐกระจายอยู่ แต่ไม่เป็นแนว เนื่องจากเคยโดนคนนำรถแม็คโครมาขุดหาของ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นโบราณสถาน แต่ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยให้เห็นแล้ว และเจ้าของที่ได้สร้างศาลไว้กลางเนิน และทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือห่างจากห้วยบึงแคน ประมาณ 1 กิโลเมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัม) (ภาพที่ 85) ฐานโยนี และจากการสัมภาษณ์นางหวานเย็น หุ่นประการ และครูสมศักดิ์ ตาลเย็น กล่าวว่า เคยพบฐานโยนี 2 ชั้น ซึ่งอยู่ที่โรงเรียนจัดสรรสามัคคี 1 ชั้น อีก 1 ชั้น กรมศิลปากรได้นำไปเก็บรักษาแล้ว จะมีลักษณะเป็นฐานกลม ตรงกลางเป็นช่องสี่เหลี่ยม ใต้แท่งหินมีแผ่นทองแดง มีอักษรขอม มีรูปเต่า มังกร พลอย 7 สี ปัจจุบันได้หายไปหมดแล้ว และเคยพบเทวรูปมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ (ขนาดเท่าคนก็เคยพบ) หลายองค์ ได้นำไปขาย และเคยได้ให้กรมศิลปากรไปเก็บรักษา มีลักษณะยืนตรง แต่ไม่มีหัว เป็นหินทรายสีเขียว และยังคงพบต่อยาว ๆ ลงไปที่สระน้ำโบราณ (ท่อสมสูตร?) และยังคงกล่าวต่ออีกว่าเคยพบโครงกระดูกมนุษย์ เมื่อตอนที่ขุดหลุมบังเกอร์กันกระสุน แต่ปัจจุบันกรมศิลปากรก็ได้้นำไปเก็บรักษาแล้วเช่นกัน

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 84 บริเวณพื้นที่แหล่ง พบเศษภาชนะดินเผากระจายตัวอยู่

ภาพที่ 85 ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์

7. แหล่งโบราณคดีหนองตะปลา ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองตะปลา ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 35. 665 N 102° 30. 298 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ราว 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นนา และปลูกต้นยูคาลิปตัส (ภาพที่ 86) มีร่องรอยสระน้ำโบราณ 1 สระ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออยู่ใกล้กับห้วยบึงแคน ประมาณ 400 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และจากการสัมภาษณ์ นายวิไล จันทร์จำปา เล่าว่า เมื่อก่อนเคยพบโครงกระดูก มีก้อนหินและหม้อวางอยู่บริเวณหัว พบจำนวน 2 โครง กระดูกเคลือบมีปูนสีขาวอยู่ด้านใน เสาอิฐ แต่ปัจจุบันหายไปหมดแล้ว และเคยพบไหขนาดใหญ่อยู่ในสภาพแตกแต่นำมาต่อกัน ได้ปัจจุบันไหใบนี้อยู่ที่นายชัย แกมนิล

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 86 สภาพพื้นที่

8. แหล่งโบราณคดีวัดกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีวัดกุดหิน หรือชาวบ้านเรียกว่าหนองผือ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 36.777' N$ $102^{\circ} 30.311' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นภูมิของหลวงพ่อดม และเป็นเนินดินมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุม และตรงกลางมีเนินโบราณสถาน ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออยู่ใกล้กับห้วยบึงแคนประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์) หินบด โกลนหินทราย ชิ้นส่วนขาประติมากรรม ชิ้นส่วนประกอบศาสนสถาน เศษก้อนอิฐ และก้อนศิลาแลง และจากการสัมภาษณ์ นางมะณี แกมนิล เล่าว่า เมื่อก่อนเคยพบโครงกระดูก หม้อ และสร้อยสังวาลย์ ปัจจุบันไม่มีแล้ว

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

9. แหล่งโบราณคดีกุหลาบมากพลับ ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีกุหลาบมากพลับ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 35. 025 N 102° 28. 831 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 5 กิโลเมตร

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นไร่อ้อย ทางทิศตะวันตกเป็นเนินโบราณสถานกุหลาบมากพลับซึ่งปกคลุมไปด้วยป่าไผ่ (ภาพที่ 87) ตรงกลางเนินเจ้าของที่ได้สร้างศาลไว้ มีแนวคันดินยาวไปทางทิศเหนือ (ภาพที่ 88) ทางทิศใต้อยู่ใกล้กับคลองน้ำใสประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน เศษก้อนอิฐ ก้อนศิลา แลง หินทราย หินปูน และก้อนดินเผาไฟกระจายอยู่ แต่เป็นก้อนเล็ก ๆ

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 87 สภาพแหล่ง และ เนินโบราณกุหลาบมากพลับ

ภาพที่ 88 แนวคันดินโบราณ

10. แหล่งโบราณคดีหนองคล้า ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองคล้า/หนองคา/นายน้อย ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 11 บ้านนาแดง ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 38. 403 N 102° 29. 828 E แผนที่ทหาร ลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศเหนือประมาณ 3 กิโลเมตรเศษ

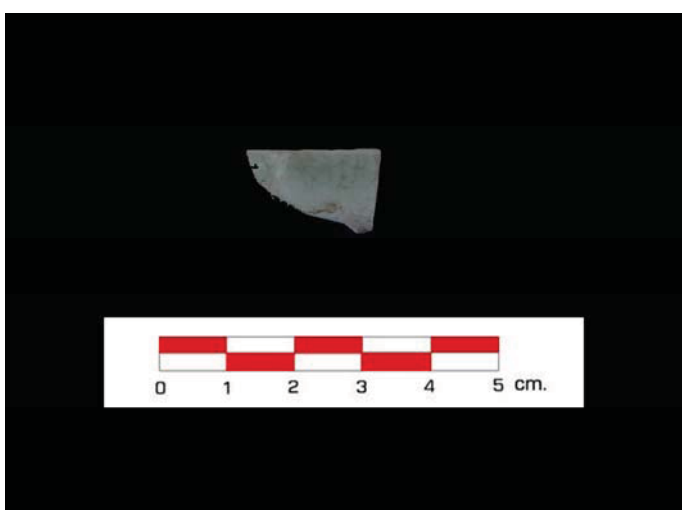
สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นนา และยังพบเนินโบราณสถาน (ภาพที่ 89) ซึ่งมีหนองน้ำทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบันแห้งขอดไปหมดแล้ว ทางทิศเหนืออยู่ใกล้กับห้วยบึงแคนประมาณ 200 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรุษย์ และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้) (ภาพที่ 90) ชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม ฐานเทวรูป ฐานโยนี หินคู่ ชิ้นส่วนเศษหินทราย เศษกระดูก และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เล่าว่า เคยพบเทวรูป เพชรพลอย และกระดูกมนุษย์ ปัจจุบันไม่มีแล้ว

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 89 สภาพแหล่ง และเนินโบราณสถานหนองคล้า

ภาพที่ 90 ชิ้นส่วนขอบปาก เคลือบสีขาว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

11. แหล่งโบราณคดีหนองตาจู้ ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองตาจู้ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 2 บ้านเขาน้อยน้ำซับ ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 38. 403 N 102° 30. 528 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศเหนือประมาณ 2 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ มีเนื้อที่ประมาณ 1 ไร่ เป็นที่นา และมีเนินดินมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุม บริเวณทิศเหนือมีหนองน้ำเก่าปัจจุบันหมดสภาพไปแล้ว ทางทิศเหนืออยู่ใกล้กับห้วยบึงแคนประมาณ 500 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เทาบุรีรัมย์) (ภาพที่ 91) และจากการสัมภาษณ์ ชาวบ้าน เล่าว่า เมื่อก่อนเคยพบเทวรูป แต่ปัจจุบันหายไปหมดแล้ว

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 91 เศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อดิน และประเภทเนื้อแกร่ง

12. แหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 7 บ้านแสนสุข ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 34. 762 N 102° 33. 411 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นบ้านของนายคูสิต เชื้อชำนาญ และได้ขุดสระ 2 สระ ไว้เลี้ยงปลา ซึ่งได้พบก้อนตะกั่วตรงบริเวณที่ขุดสระน้ำ (ภาพที่ 92-93) ทางทิศใต้ใกล้กับคลองน้ำใสประมาณ 200 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ ก้อนตะกั่ว และก้อนดินเผาไฟจำนวนมาก และจากการสัมภาษณ์ นายคูสิต เชื้อชำนาญ เล่าว่า ตอนที่ขุดสระเพื่อทำบ่อเลี้ยงปลา ได้พบก้อนตะกั่วและดินเผาไฟจำนวนมาก เนินดินที่อยู่ใกล้ๆ นี้ อีก 3 เนิน คือ เนินตาพ้อย เนินตาพุด และเนินจันทรา ก็พบก้อนตะกั่วเช่นกัน และทางฝั่งเขมรก็ได้พบก้อนตะกั่วแบบนี้จำนวนมาก

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 92 สระที่ขุดพบก้อนตะกั่ว

ภาพที่ 93 ก้อนตะกั่ว

13. แหล่งโบราณคดีนาตาเหวung ตำบลท่าข้าม อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีนาตาเหวung ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านโคกสะเบง ตำบลท่าข้าม อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 36. 493 N 102° 36. 147 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตรการส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นเนินสูง แต่บางส่วนของเนิน ได้ตัดหน้าดินขายไปประมาณ 1 เมตร (ภาพที่ 94) ปัจจุบันเป็นที่นา ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออยู่ ใกล้กับห้วยแฟกประมาณ 1 กิโลเมตร และทางทิศใต้อยู่ใกล้กับคลองน้ำใสประมาณ 200 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน เครื่องถ้วยจีน สมัย สาธารณรัฐ (ภาพที่ 95-96) เศษก้อนดินเผาไฟขนาดเล็ก ๆ กระจายเป็นจำนวนมาก เศษก้อนอิฐ และ หินทราย

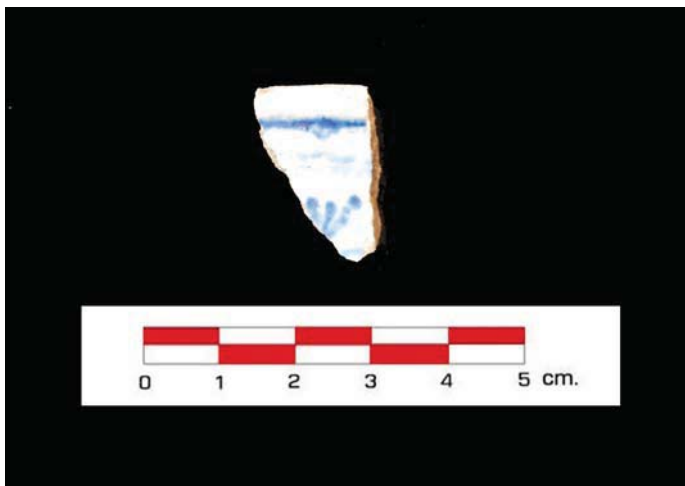
อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะ อยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 และมีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่อีกในช่วง พุทธศตวรรษที่ 25

ภาพที่ 94 หน้าตัดดิน พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก

ภาพที่ 95 เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน

ภาพที่ 96 เครื่องถ้วยจีน สมัยสาธารณรัฐ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 25

14. แหล่งโบราณคดีนาตากลับ ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีนาตากลับ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านโคกสะแบง ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 41. 546 \text{ N } 102^{\circ} 30. 644 \text{ E}$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 6 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง มีเนื้อที่ประมาณ 6 ไร่ ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นนา สภาพพื้นที่เป็นที่ดอน (ภาพที่ 97) ทางทิศใต้อยู่ใกล้กับคลองน้ำใสประมาณ 100 เมตร และทางทิศเหนือห่างจากคลองพรมโหดประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน พบจำนวนน้อย

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 97 บริเวณพื้นที่แหล่ง

15. แหล่งโบราณคดีปางโค ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีปางโค หรือโนนสังข์ ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 6 บ้านโนนสังข์ ตำบลท่าข้าม อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 40.546' N$ $102^{\circ} 29.544' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 6 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นไร่นาสำปะหลัง พบเศษอิฐ ศิลาแลง และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านกล่าวว่าเคยพบเทวรูป จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นโบราณสถาน และมีน้ำล้อมรอบแหล่งแล้วไหลไปลงห้วยพรมโหดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 500 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์) โกลนหิน เศษก้อนอิฐ หินทราย หินปูน ก้อนดินเผาไฟกระจายอยู่ แต่เป็นก้อนเล็ก ๆ และก้อนศิลาแลงเป็นก้อนกลม ๆ ยาว รูปทรงกระบอก พบจำนวนหลายก้อนกระจายอยู่ในบริเวณแหล่ง (ภาพที่ 98)

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 98 พบก้อนศิลาแลงกระจายโดยทั่วไปของพื้นที่

16. แหล่งโบราณคดีบ้านโสนน้อย ตำบลท่าข้าม อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีบ้านโสนน้อย ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 2 บ้านโสนน้อย ตำบลท่าข้าม อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 38.424' N$ $102^{\circ} 35.803' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5536 III มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 7 กิโลเมตรเศษ

สภาพภูมิศาสตร์ ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นนา และได้ขุดสระขึ้นตรงบริเวณกลางแหล่ง ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้มีสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ (ประมาณ 10 ไร่) เรียก หนองแซ่ มีการลอกสระแล้ว มีทางน้ำเข้าสระทางทิศตะวันตก และทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีทางน้ำไหลไปลงคลองพรมโหด (ภาพที่ 99) ซึ่งคลองพรมโหดอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงห่างประมาณ 1 กิโลเมตร และยังมีคันดินโบราณ แต่ปัจจุบันได้เป็นถนนไปแล้ว (ภาพที่ 100)

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และจากการสัมภาษณ์ นายแสวง ไชยสิงห์ กล่าวว่า เคยพบหม้อ และอิฐบริเวณหลังวัด แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว บริเวณกลางสระน้ำโบราณหรือหนองแซ่ เมื่อตอนที่น้ำแห้งเคยพบหลักไม่อยู่กลางสระ

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18

ภาพที่ 99 ทางน้ำที่ต่อมาจากสระน้ำโบราณ บริเวณหลังวัดโสนน้อย ไปออกคลองพรมโหด

ภาพที่ 100 คันดินโบราณ ปัจจุบันเป็นถนนลูกรัง

17. แหล่งโบราณคดีเนินสิน ตำบลฟากห้วย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีเนินสิน ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 2 บ้านฟากห้วย ตำบลฟากห้วย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 39.672' N$ $102^{\circ} 29.152' E$ แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระบาย 5536 III มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 8 กิโลเมตรเศษ

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ มีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่กว่า เป็นที่นา และป่าไผ่ (ภาพที่ 101) สภาพพื้นที่เป็นเนินสูง บริเวณตรงกลางเนินเคยมีสระน้ำโบราณ 1 สระแต่หมดสภาพไปแล้ว ทางด้านทิศเหนือของแหล่งคือคลองแซ่ และทางด้านทิศใต้คือคลอง

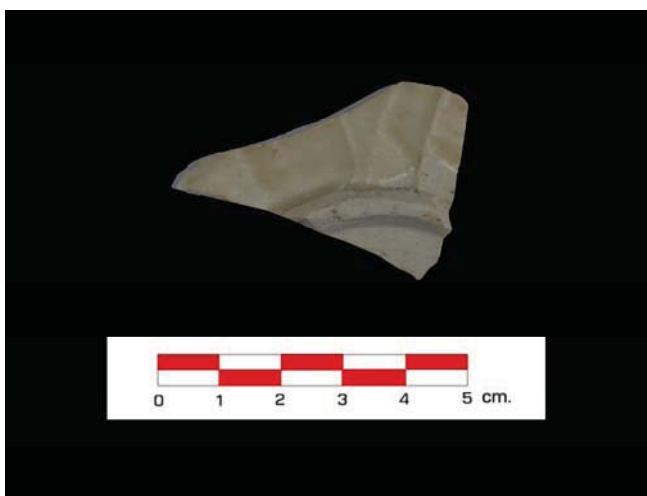
น้อย และทางทิศตะวันตกเป็นทางเกวียนเก่าปัจจุบันเป็นถนนลูกรัง บริเวณแหล่งเจ้าของที่ได้สร้างศาลไว้ ทางทิศตะวันออกยังอยู่ใกล้กับห้วยกุดใต้ประมาณ 200 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรมย์ เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ และสมัยราชวงศ์ซ่งตอนปลาย) (ภาพที่ 102-103) ถ้วยดินเผา แม่พิมพ์ดินเผา ห่วงสำริด ขันสำริด ฐานสำริด ฐานประติมากรรมรูปเคารพ เศษก้อนอิฐ และหินทรายกระจายโดยทั่วไป และจากการสัมภาษณ์ นายวิชัย ดอกไม้ไหว เล่าว่า เมื่อก่อนเคยพบก้อนตะกั่วหนัก 2-3 กิโลกรัม พบจำนวนหลายชิ้น และเคยขุดได้เทวรูป 5-6 องค์ แต่ได้นำไปขายหมดแล้ว

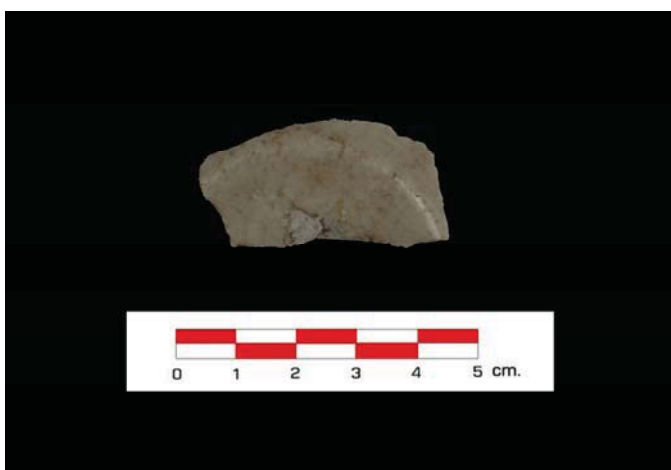
อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 และมีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่อีกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25

ภาพที่ 101 สภาพพื้นที่

ภาพที่ 102 เศษก้นของชาม เคลือบสีขาว มีลายกลีบบัว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

ภาพที่ 103 เศษชิ้นส่วนก้นของชาม ปาดน้ำเคลือบด้านใน ออกสีเขียวฟ้า ๆ อมขาว เครื่องถ้วยจีน
สมัยราชวงศ์ซ่งตอนปลาย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24-25

18. แหล่งโบราณคดีหนองบัว ตำบลปากห้วย อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองบัว ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 2 บ้านปากห้วย ตำบลปากห้วย อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 39. 786 N 102° 28. 807 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 7 กิโลเมตรเศษ

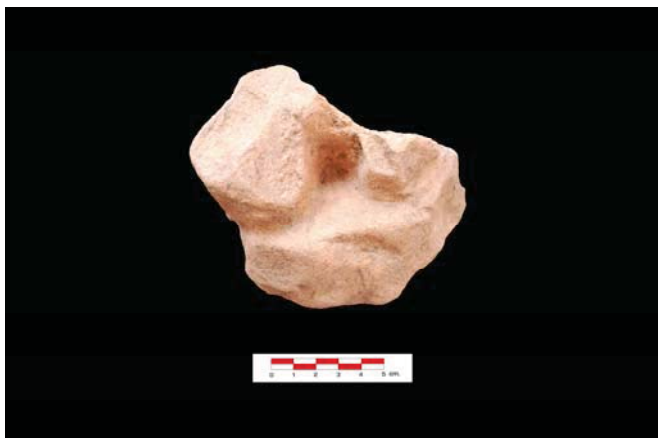
สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ มีเนื้อที่ประมาณ 4 ไร่ เป็นที่บ้านของนางบริบูรณ์ นีรคง ปลุกบัวหลวง ต้นตะไคร้ สภาพพื้นที่เป็นเนิน (ภาพที่ 104) บริเวณตรงกลางเนินมีสระน้ำโบราณ 1 สระ และได้มีการลอกสระไปเมื่อหลายปีก่อนแล้ว และมีคลองเก่า (คลองกันกะทะ) ไหลออกทุ่งนา ปัจจุบันหมดสภาพไปแล้ว จากการสัมภาษณ์ นางบริบูรณ์ นีรคง กล่าวว่า มีอิฐเยอะ แต่ไม่สามารถเข้าไปสำรวจได้ตรงบริเวณเนินอิฐ เนื่องจากรกมากและมีรังต่อ ซึ่งนางบริบูรณ์ นีรคง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเตา? ทางทิศเหนือยังอยู่ใกล้กับห้วยกุดได้ประมาณ 1 กิโลเมตร

หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ เตาพนมกุเลน และชิ้นส่วนพวยของกุ่มที่ เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง) เศษหินทราย ชิ้นส่วนโกลงหินทราย (ภาพที่ 105) แวดินเผา ตะคันดินเผา/ถ้วยดินเผา แม่พิมพ์รูปดอกบัว

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-18 และมีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่อีกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22

ภาพที่ 104 สภาพพื้นที่แหล่ง และพบเศษภาชนะดินเผากระจายทั่ว

ภาพที่ 105 ชิ้นส่วนโคลนหินทราย

19. แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล ตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว (ปัจจุบันเปลี่ยนการปกครองใหม่เป็น หมู่ที่ 6 บ้านเปรมกมล ตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว) พิกัดกริด 13°37'53.73"N 102°26'34.30"E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 9 กิโลเมตร

ประวัติการศึกษาที่ผ่านมา

1. วันที่ 27 ตุลาคม 2530 หน่วยศิลปากรที่ 5 จังหวัดฉะเชิงเทรา (ขณะนั้น) ได้สำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี
2. ในเอกสารของสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ยังไม่ได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน และกล่าวว่า แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) ตำบลเมืองไผ่ อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว มีร่องรอยของสิ่งก่อสร้างคล้ายคันดินโบราณ เศษภาชนะดินเผา เศษชิ้นส่วนกำไลสำริด ขวานเหล็ก ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์และสัตว์¹²

สภาพแหล่ง ปัจจุบันพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ มีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ (ในรายงานเก่า มีเพียง 100 ไร่) เป็นที่ป่าสงวน (ภาพที่ 106) มีร่องรอยคันดินโบราณทอดตัวในแนวทิศ

¹² เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ของสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี, ไม่มีเลขหน้า.

ตะวันตกเฉียงเหนือ-ตะวันออกเฉียงใต้ ความยาวประมาณ 300 เมตร¹³ ทางทิศตะวันตกยังอยู่ใกล้กับคลองยางประมาณ 500 เมตร และทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออยู่ใกล้กับคลองทับจันทร์ประมาณ 500 เมตร

หลักฐานทางโบราณคดี

1. เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน (earthen ware) พบมากที่สุด จากคำบอกเล่าจากชาวบ้านที่เคยมาขุดหาของ กล่าวว่า ภาชนะมีรูปร่างสวยงาม และมีสภาพสมบูรณ์เต็มใบก็เคยพบมาแล้ว แต่ได้นำไปขายหมดแล้ว และได้พบชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก เผาด้วยอุณหภูมิต่ำไส้กลางยังคงมีสีดำ เนื้อดินมีการเติมทรายและกรวดหยาบ ภาชนะส่วนมากจะมีขนาดย่อมและผิวไม่หนาเท่าใดนัก แต่บางชิ้นก็มีขนาดค่อนข้างใหญ่ และเนื้อหยาบหนาอยู่บ้างเหมือนกัน มีลักษณะผิวสีส้ม สีนวล สีน้ำตาล ส่วนมากเผาไม่สุก บริเวณผิวมีรอยคล้ำ สันนิษฐานว่าภาชนะประเภทนี้เผาแบบสุ่มไฟกลางแจ้งก็ได้ ลวดลายที่พบมีเพียงลายเชือกทาบ ลายจุดขีด ลายกดประทับเป็นร่องตื้น และรอยกดเป็นหลุมกลมตื้น ๆ เรียงติดต่อกันเท่านั้น เศษภาชนะดินเผาที่มีรูปแบบเหล่านี้ พบในแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่ใช้โลหะทั่วไป และบางแบบยังมีความคล้ายคลึง ซึ่งน่าจะเป็นการสืบเนื่องมาถึงสมัยทวารวดี

เศษภาชนะดินเผาสีดำ มีการขัดมันที่ผิว ลักษณะมีเนื้อหยาบและพรุน ชิ้นส่วนที่พบส่วนใหญ่ไม่มีลายตกแต่ง แต่บางชิ้นก็มีลายกดประทับเป็นร่องตื้นที่บริเวณปากและลำตัว ภาชนะดินเผาลักษณะนี้เคยพบ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท ตำบลธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา แหล่งโบราณคดีบ้านส่วย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ตลอดจนพบจากการขุดค้นชั้นดินที่ปราสาทหินพิมาย นอกจากนี้ก็ยังพบที่แหล่งโบราณคดีซับจำปา จังหวัดลพบุรี และจันทเสน จังหวัดนครสวรรค์

รูปแบบของภาชนะดินเผา มีดังนี้ หม้อมีพวย, หม้อก้นกลมตื้น ปากบานคล้ายปากแตร มีสัน, หม้อปากแคบ 2 ชั้น ลำตัวกลม, ภาชนะคล้ายชามอ่างขนาดเล็ก ปากจุ่มเข้า, หม้อทรงกลมมีลายเชือกทาบ ปากบานออกเล็กน้อย

2. เศษตะกรัน และชิ้นส่วนโลหะ จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน กล่าวว่า เคยขุดพบกำไลโลหะสวมอยู่กับข้อมือ ข้อเท้า ของโครงกระดูกมนุษย์ นอกจากนั้นยังพบอาวุธ เช่น มีด หอก ง้าว ?

¹³ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส จังหวัดปราจีนบุรี, ไม่มีเลขหน้า.

ขวาน และเครื่องใช้สำริดอื่น ๆ จากการสำรวจพบเพียงเศษชิ้นส่วนโลหะสำริดชิ้นสนิมสีเขียว จำนวนน้อย ขวานเหล็กชำรุด และเศษตะกรันของเหล็ก (เศษตะกรันของเหล็กที่พบนี้เกิดจากการตีเหล็ก เป็นลักษณะที่แสดงถึงเทคโนโลยีการใช้เตาถลุงในระดับแรกเริ่มเท่านั้น)

3. เศษชิ้นส่วนกระดูก พบจำนวนมาก มีทั้งกระดูกมนุษย์และกระดูกสัตว์ โครงกระดูกมนุษย์นั้นสวมกำไลสำริดที่ข้อเท้า กระดูกบางชิ้นมีสีออกเขียวคล้ำสำริด ส่วนกระดูกสัตว์ที่พบมีทั้งสัตว์ขนาดใหญ่ อาจเป็น วัว ควาย กวาง ก็ได้ และสัตว์เล็ก ประเภท ไก่ นก ฯลฯ บางชิ้นมีร่องรอยถูกเผาไฟ อาจนำมาใช้ประกอบอาหาร และยังพบเศษเขากวางมีรอยถูกตกแต่ง และเผาไฟ 1 ชิ้น¹⁴

4. จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ยังกล่าวเพิ่มอีกว่า ได้พบลูกปัดจำนวนมาก พบเป็นเส้นสวมอยู่ที่คอโครงกระดูกอีกด้วย และยังกล่าวว่า ใครที่ไปขุดค้นหาของเก่า ที่ได้หม้อ ไห ลูกปัด ปัจจุบัน ได้นำไปฝังคืนในป่าหรือขายไปหมดแล้ว ส่วนชิ้นส่วนกระดูกได้นำไปใส่ไว้ในเจดีย์ 2 เจดีย์ ที่วัดนิคมเขตก้อน และหม้อที่แหล่งนี้มีลักษณะเหมือนกับที่เก็บไว้ในวัดเมืองไผ่ ตำบลเมืองไผ่ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว จากการสำรวจในครั้งนี้ไม่พบโบราณวัตถุ และบริเวณแหล่งเป็นป่าไม้รกมาก

อายุสมัย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ทางหน่วยศิลปากรที่ 5 ได้สันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ น่าจะอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย จนถึงสมัยทวารวดี อายุประมาณไม่เกิน 2,500 ปีมาแล้ว¹⁵

¹⁴ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส จังหวัดปราจีนบุรี, ไม่มีเลขหน้า.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, ไม่มีเลขหน้า.

ภาพที่ 106 บริเวณแหล่ง เป็นป่าสงวน

20. แหล่งโบราณคดีหนองแท่น ตำบลคลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองแท่น หรือนาตากลม ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 4 บ้านกุดหิน ตำบล คลองน้ำใส อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ $13^{\circ} 35.660' N$ $102^{\circ} 28.888' E$ แผนที่ทหาร ลำดับชุดที่ L7018 ระวัง 5436 II มาตรฐาน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขา น้อย ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 4 กิโลเมตรเศษ

หลักฐานทางโบราณคดี และอายุสมัย จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน กล่าวว่า เคยพบเศษ หม้อ เศษไหแตก แต่จากการสำรวจไม่มีการพบหลักฐานทางโบราณคดี พบแต่ศาสนสถาน อาจ เนื่องจากหน้าดินได้ถูกทำลาย เพราะมีการตัดหน้าดินไปขาย จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีแหล่ง โบราณคดีอยู่ด้วย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 (ตามศาสนสถาน)

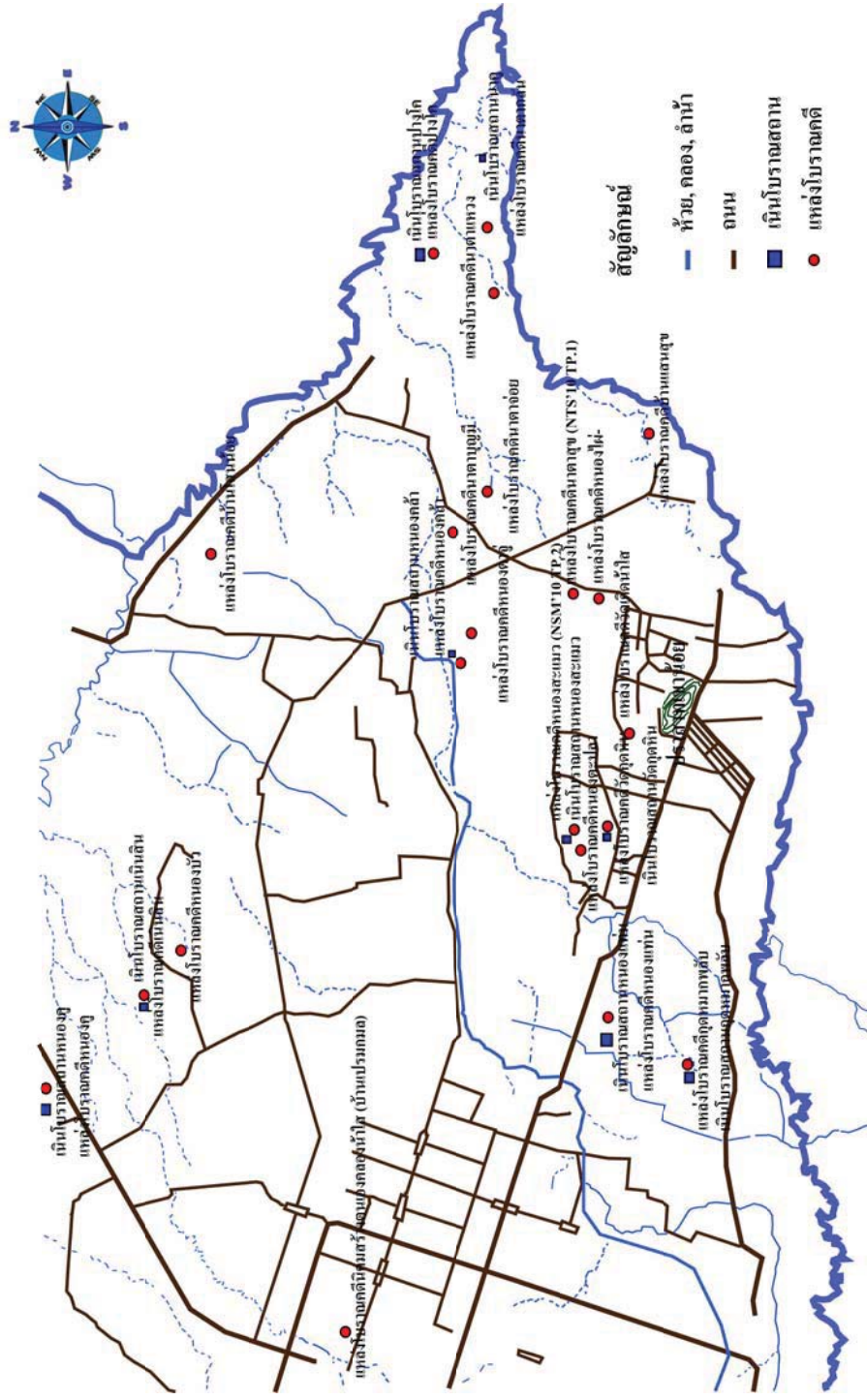
21. แหล่งโบราณคดีหนองคู ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

แหล่งโบราณคดีหนองคู ตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 3 บ้านหนองคู ตำบลปากห้วย อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ 13° 35. 224 N 102° 31. 803 E แผนที่ทหารลำดับชุดที่ L7018 ระวาง 5436 II มาตราส่วน 1 : 50,000 พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ห่างจากปราสาทเขาน้อย ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 9 กิโลเมตรเศษ

การศึกษาที่ผ่านมา มีการศึกษาแต่เฉพาะปราสาทหนองคู คือ สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ได้เคยสำรวจ และลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 106 ตอนที่ 112 ลงวันที่ 16 กรกฎาคม 2534 แต่เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์ และในหนังสือปราสาทหินและทับหลัง ของ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ ได้กล่าวถึง ประติมากรรมรูปพระศิวะ ว่าพบจากปราสาทหนองคู ตรงกับ ศิลปะเขมร แบบนครวัด¹⁶

หลักฐานทางโบราณคดี และอายุสมัย จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน กล่าวว่า เคยพบเศษหม้อ เศษไหแตก แต่จากการสำรวจไม่มีการพบหลักฐานทางโบราณคดี พบแต่ศาสนสถาน อาจเนื่องมาจากหน้าดินได้ถูกทำลาย เพราะมีการตักหน้าดินไปขาย จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีแหล่งโบราณคดีอยู่ด้วย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 (ตามศาสนสถาน)

¹⁶ โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง (กรุงเทพ ฯ : สตาร์ปริ้นท์ จำกัด, 2542), 442.

แผนที่ 3 แหล่งโบราณคดีและนิมโนโบราณสถาน บริเวณรอบปราสาทเขาฉกรรจ์ 10 กิโลเมตร

ตารางที่ 2 สรุปศาสนสถานที่พ่วงกับแหล่งโบราณคดีรอบปราสาทเจาน้อย

แหล่งโบราณคดี	ศาสนสถานที่พ่วงกับแหล่งโบราณคดี	อายุสมัย
แหล่งโบราณคดีคูหาหมากพลับ	เนิน โบราณสถานกุหลุมหมากพลับ	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีนาตาหาง	-	พศต. 15-18 และกลับมา 25
แหล่งโบราณคดีนาตากลิ้น	ปราสาทนาดู (ใกล้ๆ)	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีนาตาจ้อย	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีนาตาบุญมี	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีนาตาสุข	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านปรวมกล	-	พศต. 11-18

ตารางที่ 2 สรุปศาสนสถานที่พบกับแหล่งโบราณคดีรอบปราสาทเจ้าน้อย (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	ศาสนสถานที่พบกับแหล่งโบราณคดี	อายุสมัย
แหล่งโบราณคดีเนินดิน	เนิน โบราณสถานเนินดิน	พศต. 15-18 และกลั๊บบมา 24-25
แหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีบ้านโสนน้อย	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีปางโค	เนินโบราณสถานปางโค	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีวัดกุดหิน	เนิน โบราณสถานวัดกุดหิน	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีวัดเกิดน้ำใส	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีหนองคล้า	เนิน โบราณสถานหนองคล้า	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีหนองคู	ปราสาทหนองคู	พศต. 15-18

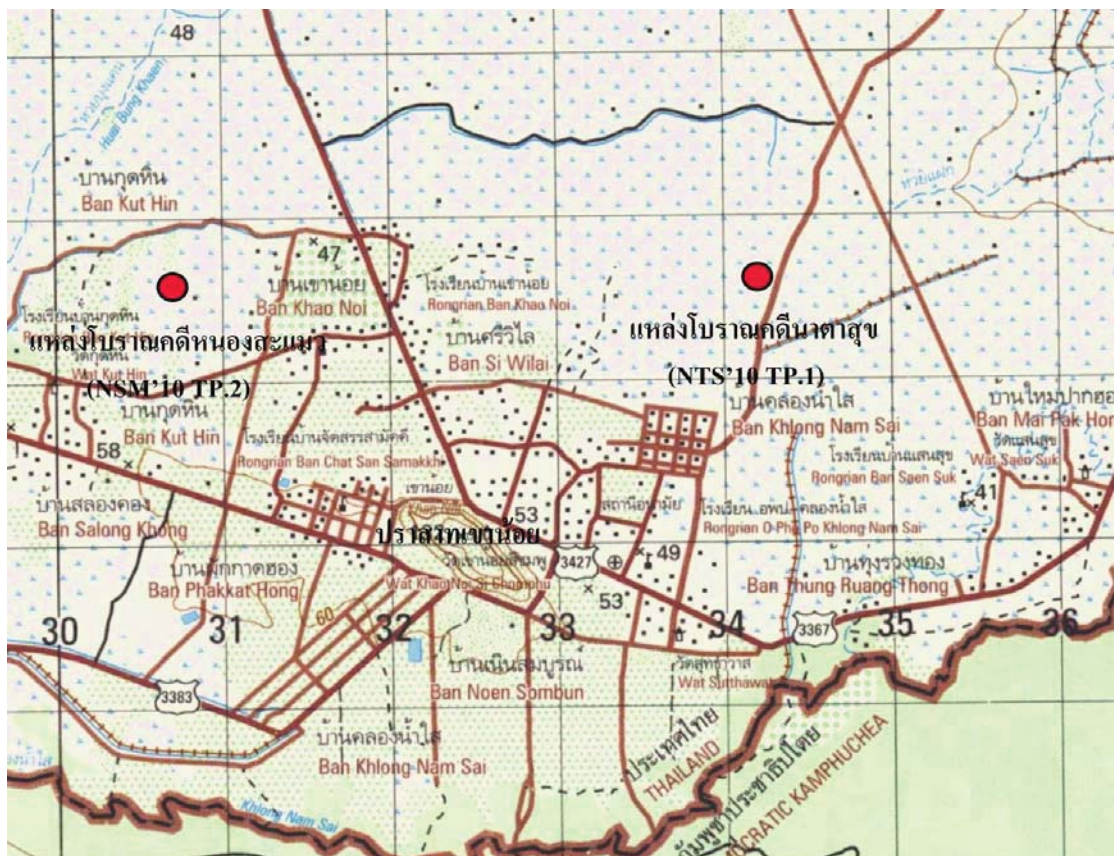
ตารางที่ 2 สรุปศาสนสถานที่พบกับแหล่งโบราณคดีรอบปราสาทเจ้าน้อย (ต่อ)

แหล่งโบราณคดี	ศาสนสถานที่พบกับแหล่งโบราณคดี	อายุสมัย
แหล่งโบราณคดีหนองต่า	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีหนองแท่น	เนิน โบราณสถานหนองแท่น	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีหนองบัว	-	พศต. 15-18 และกลับมา 22
แหล่งโบราณคดีหนองไผ่	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีหนองตะปลา	-	พศต. 15-18
แหล่งโบราณคดีหนองสะแมว	เนิน โบราณสถานหนองสะแมว	พศต. 15-18
-	ปราสาทเจ้าน้อย	พศต. 12-18

บทที่ 4

การขุดค้นทางโบราณคดี

การดำเนินการขุดค้นในครั้งนี้ เพื่อต้องการตรวจสอบชั้นทับถมทางวัฒนธรรม และค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมในสมัยโบราณของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร จึงได้เลือกขุดค้นในบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข และแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว (แผนที่ที่ 4) จากการสำรวจได้ปรากฏร่องรอยหลักฐานประเภทต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในบทของการสำรวจ ซึ่งแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 แหล่งนี้มีความน่าสนใจ และจากการเจาะออเกอร์ (auger) ก็พบเศษภาชนะดินเผา ผู้ศึกษาจึงได้ตัดสินใจเลือกขุดค้น

แผนที่ที่ 4 ตำแหน่งหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข และแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว

การวางผังหลุมขุดค้น

การขุดค้นครั้งนี้ ได้ศึกษาภาพถ่ายทางอากาศและจากการสำรวจ โดยเลือกแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทเขาน้อย ส่วนแหล่งโบราณคดีหนองสะเมตตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในการเลือกพื้นที่แหล่งโบราณคดีคนละทิศของปราสาทเขาน้อยนั้น เพราะอยากทราบว่าชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่มากกว่านั้น น่าจะอยู่ตั้งอยู่ด้านทิศใด จึงเลือกทำการขุดค้นจำนวน 2 หลุม รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด 3x3 เมตร เป็นการขุดค้นแบบสุ่ม (Random Excavation)

หลุมขุดค้นมีจำนวน 2 หลุม ดังนี้

1. แหล่งโบราณคดีนาตาสุข (NTS'10 TP.1) จำนวน 1 หลุม
2. แหล่งโบราณคดีหนองสะเมต (NSM'10 TP.2) จำนวน 1 หลุม

บริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุขทำการวางผังโดยใช้กล้องส่องระดับอาศัยจุดตายตัว (fixed point) ที่เสาป้ายชื่อขอบสระ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหลุมขุดค้น กำหนด จุด fixed point คือ 0.00 cm.Dt. ส่วนแหล่งโบราณคดีหนองสะเมตวางผังโดยใช้กล้องส่องระดับอาศัยจุดตายตัว (fixed point) ที่ต้นไม้ใหญ่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหลุมขุดค้น กำหนด จุด fixed point คือ 0.00 cm.Dt. เช่นกัน

โดยแบ่งหลุมขุดค้นตามแนวแกนหลัก (Base Line) คือ ทิศเหนือ-ทิศใต้, ทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก ออกเป็น 4 กริด (Grid System) ขนาดกริดละ 1.50 เมตร กำหนดเป็น NEQ, SEQ, NWQ และSWQ เพื่อสะดวกในการขุดค้นและเก็บข้อมูล

เทคนิควิธีการขุดค้น

ในการขุดค้น ได้ขุดตามชั้นดินสมมติ (Unit level) เป็นวิธีการขุดค้นตามระดับความลึกเป็นชั้น ๆ โดยที่แต่ละชั้นจะกำหนดความลึกประมาณ 10-20 เซนติเมตร ขึ้นอยู่กับหลักฐานของแต่ละระดับที่พบ เพื่อสะดวกต่อการทำงานและเก็บข้อมูล

อุปกรณ์ในการขุดค้นส่วนมากจะใช้เครื่องมือหนัก เช่น จอบ เสียม ชะแลง อีเตอร์ เนื่องจากดินมีความแข็งมาก ใช้เกรียงแทบไม่ได้

การบันทึกข้อมูล ได้มีการจดบันทึก ถ่ายภาพ วาดภาพลายเส้น โบราณวัตถุขึ้นพิเศษ (small find) และร่องรอยผิวดิน (future) จะมีการวัดระดับความลึกจากจุดอ้างอิงสมมติ (datum point) ระยะห่างจากผนังด้านต่าง ๆ แล้วทำการจดบันทึก ถ่ายภาพ และวาดภาพลงในกระดาษกราฟ แล้วเก็บใส่ถุง เพื่อนำไปทำความสะอาด วิเคราะห์ และอนุรักษ์ต่อไป

หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข (NTS'10 TP.1)

สภาพพื้นที่ก่อนการดำเนินงาน

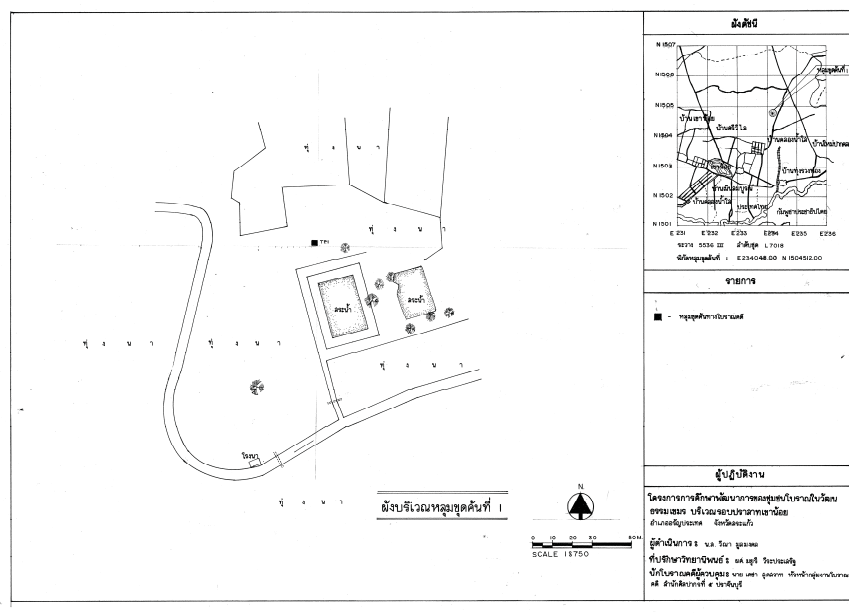
สภาพพื้นที่บริเวณนี้เป็นคันดินยกร่อง (ภาพที่ 107-108) สำหรับปลูกมะละกอ พบเศษภาชนะดินเผากระจายตัวทั่วไป

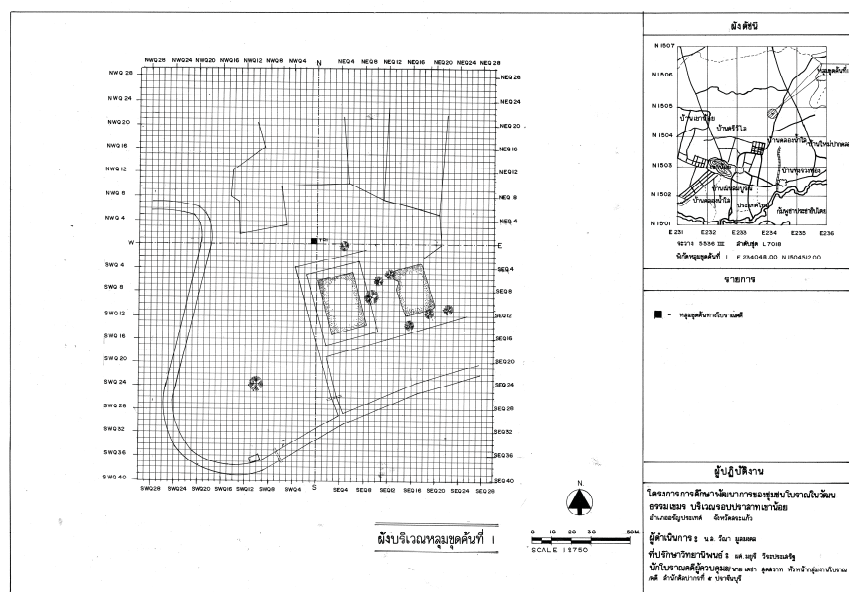
ภาพที่ 107 สภาพพื้นที่แหล่ง

ภาพที่ 108 การวางผังหลุมขุดค้น

แผนผังที่ 4 ผังบริเวณหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

แผนผังที่ 5 ผังบริเวณหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

ชั้นดินทางโบราณคดี (Soil Profile)

ภาพที่ 109 ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

แผนผังที่ 6 ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

การขุดค้นในหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุชนี้ ได้ทำการขุดลงไปจนถึงระดับ 200 cm.Dt. (140 cm.s) ก็เป็นชั้นดินธรรมชาติที่ไม่มีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์แล้ว โดยสามารถแบ่งชั้นดินได้ดังต่อไปนี้

ชั้นดินที่ 1 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 50 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย (Sandy Loam) จับตัวเป็นก้อน วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีเทา 10YR 5/1 gray สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาลเข้ม 10YR 3/3 dark brown ค่า pH 6.5 (กรดอ่อน) มีปริมาณอินทรียวัตถุ 0.59 เปอร์เซ็นต์ แสดงถึงมีการใช้พื้นที่ แต่ชั้นดินบริเวณด้านบนยังคงถูกรบกวน เพราะเจ้าของที่ได้มีการใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมในสมัยปัจจุบัน แต่ถึงอย่างไรชั้นนี้ก็น่าจะเป็นชั้นวัฒนธรรมแล้ว เนื่องจากโบราณวัตถุที่พบมีจำนวนมาก เศษภาชนะบางชิ้นยังสามารถต่อกันได้ ซึ่งพบเศษภาชนะดินเผาทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์ เตาพนมกุเลน) และตะกรัน

ชั้นดินที่ 2 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 70 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียว (Clay Loam) จับตัวเป็นก้อน ดินเริ่มมีความชื้น และเหนียวกว่าชั้นดินที่ 1 วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีน้ำตาล 10YR 5/3 brown สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาล 10YR 4/3 brown ค่า pH 6 (กรดอ่อน) มีปริมาณอินทรียวัตถุ 1.94 เปอร์เซ็นต์ โบราณวัตถุที่พบมีจำนวนมากกว่าชั้นดินอื่น ๆ เศษภาชนะบางชิ้นยังต่อกันได้อีกด้วย ซึ่งเศษภาชนะดินเผาที่พบ มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์ เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้), ใบมีดเหล็ก, ตะกรัน และได้นำตัวอย่างก้อนดินเผาไฟไปส่งเพื่อกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (TL) ของภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยจะขอกล่าวถึงผลการกำหนดอายุในบทวิเคราะห์ต่อไป

ชั้นดินที่ 3 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 30 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินเหนียว (Clay) จับตัวเป็นก้อน เหนียวมาก มีเม็ดเลง และดินมาร์ลปะปน ค่าสีดินขณะแห้งได้ สีน้ำตาล 7.5YR 4/3 brown สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาล 7.5YR 5/4 brown ค่า pH 7.5 (ด่างอ่อน) มีปริมาณอินทรียวัตถุ 2.45 เปอร์เซ็นต์ แสดงว่ามีการใช้พื้นที่สูงขึ้นกว่าชั้นดินที่ 2 เมื่อเทียบกับปริมาณของอินทรียวัตถุ แต่เมื่อดูจากปริมาณของเศษภาชนะดินเผา ปรากฏว่าพบเศษภาชนะดินเผาจำนวนไม่กี่ปื่น มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์) จากปริมาณอินทรียวัตถุที่มากกว่าชั้นดินอื่น ๆ อาจเกิดจากการสะสมของอินทรียวัตถุอื่น เช่น วัชพืช ก็เป็นไปได้ อีกทั้งชั้นดินนี้ยังพบเศษเปลือกหอยอีกด้วย และได้มีการนำตัวอย่างก้อนดินเผาไฟไปส่งเพื่อกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (TL) ของภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ส่วนตัวอย่างถ่านนำไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน (C14) ที่สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ 3 ตัวอย่าง (แต่ใช้ได้เพียง 1 ตัวอย่าง) โดยจะขอลำถึงผลการกำหนดอายุในบทวิเคราะห์ต่อไป

ชั้นดินที่ 3a ไม่ได้ทำการทดสอบ

ชั้นดินที่ 4 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 60 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินเหนียว (Clay) จับตัวเป็นก้อนเหนียวและแข็งมาก มีเม็ดเลง และดินมาร์ลปะปนอยู่มาก วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีน้ำตาล 7.5YR 4/4 brown สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาลเข้ม 7.5YR 4/6 strong brown ค่า pH 7 (กลาง) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.13 เปอร์เซ็นต์ แสดงว่ามีการใช้พื้นที่น้อยลงมาก ปริมาณเศษภาชนะดินเผาพบไม่กี่ชิ้น มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรรัมย์) และยังพบเศษเปลือกหอยด้วยเช่นกัน

ชั้นดินที่ 5 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 40 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินเหนียว (Clay) จับตัวแข็งเหนียวมากมีเม็ดเลงและดินมาร์ล เยอะมาก วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีน้ำตาลเข้ม 7.5YR 5/6 strong brown สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาลเข้ม 7.5YR 5/8 strong brown ค่า pH 7 (กลาง) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.19 เปอร์เซ็นต์ เป็นชั้นดินธรรมชาติ ไม่มีกิจกรรมของมนุษย์แล้ว แต่จากปริมาณอินทรีย์วัตถุสูงกว่าชั้นดินที่ 4 เล็กน้อย จากการปรึกษา ผศ. ชวลิต ขาวเขียว ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กล่าวว่า บางครั้งชั้นดินที่อยู่ล่างสุด ก็อาจมีปริมาณอินทรีย์วัตถุมากกว่าชั้นดินด้านบนดินเหนียว ก็ยังถือว่าปกติ¹

¹ ระดับความหนาของแต่ละชั้นดินนี้ วัดโดยประมาณ เพราะว่าลักษณะดินเป็นแบบลูก

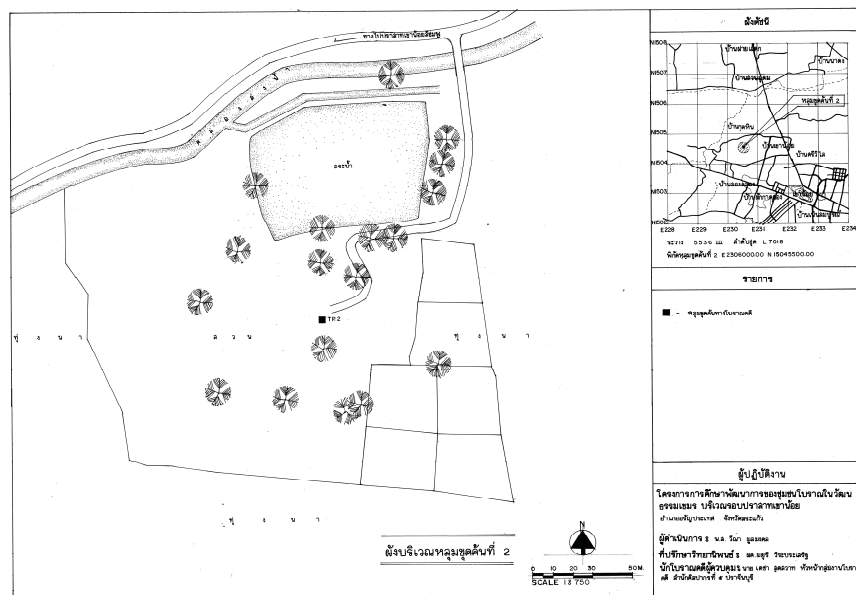
หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว (NSM'10 TP.2)

สภาพพื้นที่ก่อนการดำเนินงาน

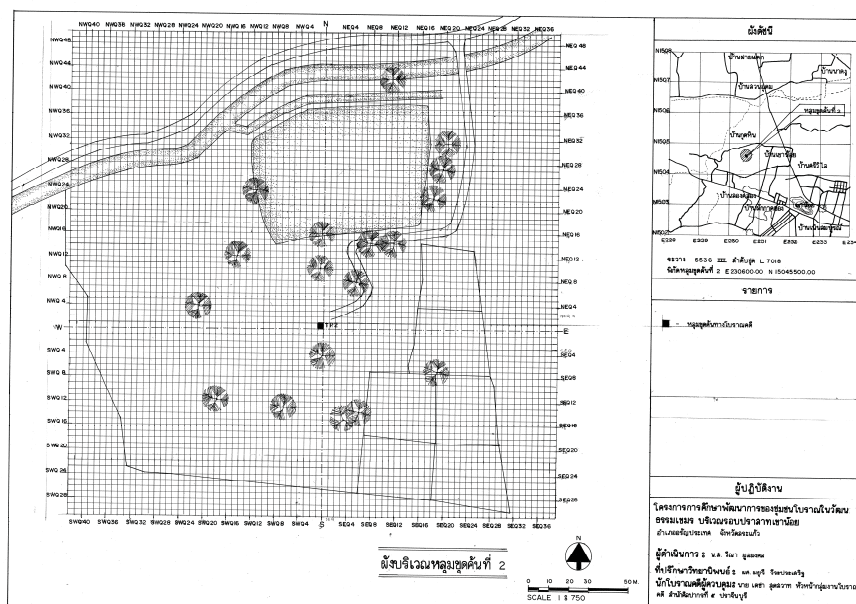
สภาพพื้นที่บริเวณนี้ ได้ปลูกหญ้าพันธุ์ลูซั่มกับกิมรี ไว้เลี้ยงวัว เป็นหญ้าเตี้ย ๆ ไม่ได้รก และมีต้นไม้ใหญ่ อยู่รอบ ๆ พบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก ได้เลือกขุดบริเวณพื้นที่ของกลาง เนินดิน (ภาพที่ 110)

ภาพที่ 110 บริเวณพื้นที่ และการวางผังหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

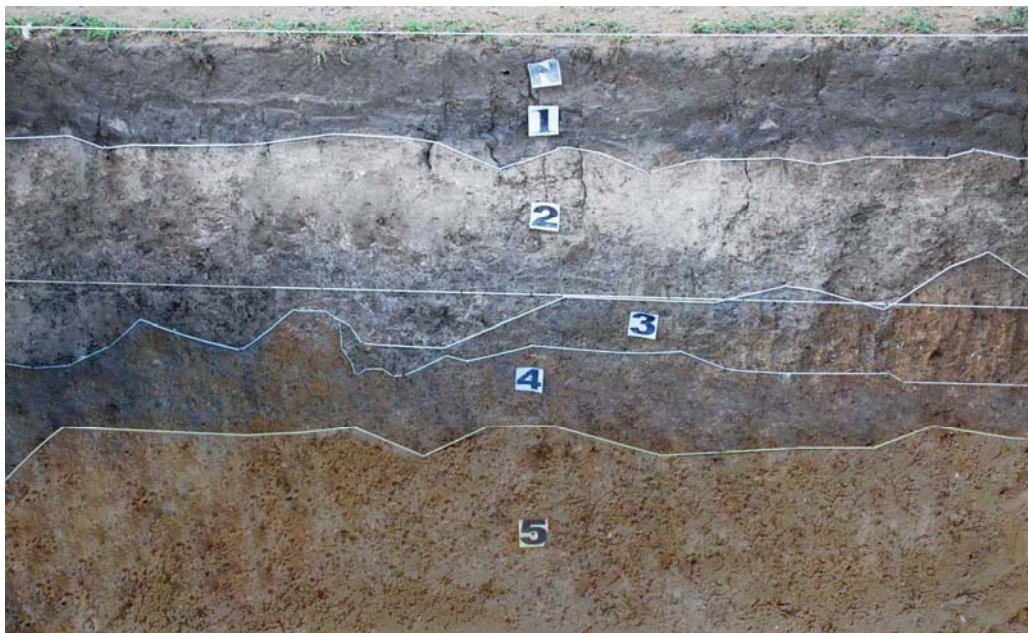

แผนผังที่ 7 ผังบริเวณหลุมขุดคันแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

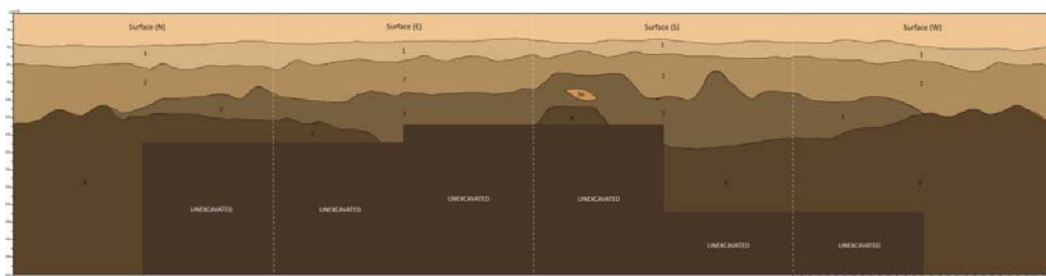

แผนผังที่ 8 ผังบริเวณหลุมขุดคันแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

ชั้นดินทางโบราณคดี (Soil Profile)

ภาพที่ 111 ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

แผนผังที่ 9 ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

การขุดค้นในหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีหนองสะเมื่อนี้ ได้ทำการขุดลงไปจนถึงระดับ 300 cm.Dt. (270 cm.s) ก็เป็นชั้นดินธรรมชาติที่ไม่มีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์แล้ว ที่ทำการขุดค้นลงไปลึกกว่าหลุมขุดค้นนาตาสุข เนื่องจากอยากจะทำให้มั่นใจว่าหมดชั้นวัฒนธรรมแล้วจริง ๆ โดยสามารถแบ่งชั้นดินได้ดังต่อไปนี้

ชั้นดินที่ 1 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 30 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย (Sandy loam) จับตัวเป็นก้อนหลวม ๆ แต่ก็จะแตกได้ง่าย วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีเทา 10YR 5/1 gray สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาลเข้ม 10YR 3/3 dark brown ค่า pH 7 (กลาง) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.58 เปอร์เซ็นต์ แสดงว่ามีการใช้พื้นที่มากกว่าชั้นอื่น ๆ แต่จากการขุดค้นพบว่าเศษภาชนะดินเผาพบน้อยกว่าชั้นดินที่ 2 ซึ่งเศษภาชนะดินเผาที่พบ มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัม) ที่ปรากฏค่าอินทรีย์วัตถุมากกว่าชั้นอื่น อาจเนื่องมาจากการสะสมของวัชพืชก็เป็นได้ แต่จากการพบชิ้นส่วนเศษพลาสติก ตะปู และถุงพลาสติก จึงยังจัดว่าเป็นชั้นรบกวนอยู่

ชั้นดินที่ 2 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 40 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย (Sandy Clay Loam) เวลาขุดดินจะจับตัวเป็นก้อนเล็กกล และเมื่อดินโดนน้ำด้านบนจะเป็นทราย แต้น้ำไม่ซึมลงข้างล่าง (ดินค่อนข้างระบายน้ำอย่างเร็ว) วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีเทาอ่อน 10YR 7/2 light gray สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาลปนเทา 10YR 5/2 grayish brown ค่า pH 6 (กรดอ่อน) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.34 เปอร์เซ็นต์ แสดงว่ามีการใช้พื้นที่มากกว่าชั้นดินที่ 3 และ 4 แต่ก็ยังน้อยกว่าชั้นที่ 1 แต่จากการขุดค้นพบว่าชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัม และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ และซ่งภาคใต้) ลูกกระสุนดินเผา ห่วงตะกั่ว ชิ้นส่วนตะกั่ว และกระดูกสัตว์ ปรากฏว่าโบราณวัตถุที่พบ พบเป็นจำนวนมากกว่าชั้นดินอื่น ๆ ซึ่งโบราณวัตถุและค่าปริมาณอินทรีย์วัตถุที่ได้มีความสัมพันธ์กัน แม้จะมีปริมาณอินทรีย์วัตถุน้อยกว่าชั้นดินที่ 1 อาจเนื่องมาจากการใช้พื้นที่ของมนุษย์ในสมัยปัจจุบันจึงทำให้ชั้นดินที่ 1 มีปริมาณอินทรีย์วัตถุมากกว่า

ชั้นดินที่ 3 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 20 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย (Sandy loam) ดินจะแข็งมาก พบเม็ดแลง และดินมาร์ล วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีเหลืองปนน้ำตาล 10YR 6/6 brownish yellow สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาลปนเหลือง 10YR 4/4 dark yellowish brown ค่า pH 8 (ด่างอ่อน) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.10 เปอร์เซ็นต์ แสดงว่ามีการใช้พื้นที่น้อยลง และปริมาณโบราณวัตถุที่พบก็น้อยลงด้วย ซึ่งเศษภาชนะดินเผาที่พบ มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัม)

ชั้นดินที่ 3a ไม่ได้ทำการทดสอบ

ชั้นดินที่ 4 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 60 เซนติเมตร ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย (Sandy Clay Loam) ดินแข็งมาก มีแสง กรวด ดินมาร์ล ปะปนอยู่เยอะมาก วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีน้ำตาลเข้ม 7.5YR 5/6 strong brown สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาล 7.5YR 5/4 brown ค่า pH 8 (ด่างอ่อน) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.11 เปอร์เซ็นต์ จากการขุดค้นพบว่าชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผา มีทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ) มีความสอดคล้องกับโบราณวัตถุที่พบ เพราะพบจำนวนน้อยมาก และยังมีน้อยกว่าชั้นดินที่ 3 แต่จากปริมาณอินทรีย์วัตถุสูงกว่าชั้นดินที่ 3 นิดหน่อย จากการปรึกษา ผศ. ชวลิต ขาวเขียว ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กล่าวว่า บางครั้งชั้นดินที่อยู่ด้านล่าง ก็อาจมีปริมาณอินทรีย์วัตถุมากกว่าชั้นดินด้านบนนิดหน่อย ก็ยังถือว่าเป็นปกติ

ชั้นดินที่ 5 ชั้นดินนี้มีความหนาประมาณ 160 เซนติเมตร ที่ได้ดำเนินการขุดค้นลึก เพราะว่าการจะให้เห็นใจว่าเป็นชั้นดินธรรมชาติจริง ๆ ลักษณะเนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย (Sandy Clay Loam) ดินแข็งมาก มีเม็ดกรวด เม็ดแสง และดินมาร์ล ปะปนอยู่เยอะมาก วัดค่าสีดินขณะแห้งได้ สีน้ำตาลเข้ม 7.5YR 5/8 strong brown สีดินขณะเปียกวัดได้ สีน้ำตาล 7.5YR 5/6 strong brown ค่า pH 8 (ด่างอ่อน) มีปริมาณอินทรีย์วัตถุ 0.10 เปอร์เซ็นต์ เป็นชั้นดินธรรมชาติ ที่ไม่มีกิจกรรมของมนุษย์แล้ว²

² ระดับความหนาของแต่ละชั้นดินนี้ วัดโดยประมาณ เพราะว่าการจะลักษณะดินเป็นแบบลูก

บทที่ 5

การวิเคราะห์และตีความข้อมูลจากหลักฐานโบราณคดี

การวิเคราะห์หลักฐานจากการสำรวจ

หลักฐานประเภทจารึก

จากข้างต้นที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นว่าจารึกเขาน้อยและจารึกวัดกุดเต้จะมีอายุรุ่นเดียวกัน คือราวพุทธศตวรรษที่ 12 เนื้อหาในจารึกเขาน้อย ได้กล่าวถึงพระวิษณุ พระศรีภวรมัน และยังกล่าวถึงเชษฐปุระว่ามี เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระเวทเพื่อบูชาพระวิษณุ และขุนนางผู้หนึ่งตำแหน่ง โกลัญเชษฐปุระ และกล่าวถึงรายชื่อสิ่งของและข้าทาส จากจารึกหลักนี้ทำให้ทราบว่า การนับถือศาสนาเป็นศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และจากการตรวจสอบ จารึก VAT THLEN¹ ที่นายชะเอม แก้วคล้าย (ผู้แปล) กล่าวว่า จารึกหลักนี้ได้กล่าวถึง มรตัญ โกลัญเชษฐปุระ ว่าเป็นขุนนางที่มีความสำคัญคนหนึ่ง ซึ่งเหมือนกับชื่อขุนนางที่กล่าวถึงในจารึกเขาน้อยนั้น ปรากฏว่า ไม่ใช่ตำแหน่งเดียวกัน เนื่องจากคำในจารึกเขาน้อย ที่เขียนว่า jyesthapura มีตัว y (ย) แต่ในจารึก VAT THLEN ไม่มีตัว y (ย) คือ jesthapura ดังนั้นจารึกเขาน้อยและจารึก VAT THLEN นี้ ไม่ใช่ชื่อขุนนางคนเดียวกัน² และ jyesthapura นี้ ยังปรากฏเหมือนในจารึกวัดกุดเต้ บรรทัดที่ 5 ที่กล่าวถึงรองเจ้าเมืองเชษฐปุระ ที่ช่วยปราบปรามพวกสัมพุกะ

ดังนั้นแล้ว jyesthapura ที่กล่าวอยู่ในจารึก จะพบอยู่ในจารึกเขาน้อย และจารึกวัดกุดเต้ จึงยืนยันได้ว่า บริเวณแถบนี้ น่าจะเป็นอาณาจักรหรือเมืองเชษฐปุระ ดังที่ Claude Jacques กล่าวไว้ใน หนังสือการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ 1 ปี พ.ศ. 2531 แต่ก็ต้องตรวจสอบกับข้อมูลทางด้านโบราณคดีด้านอื่นที่จะกล่าวถึงต่อไป

¹ G. COEDS, COLLECTION DE TEXTES ET DOCUMENTS SUR ML'INDOCHINE III "INSCRIPTION DU CAMBODGE VI", ECOLE FRANCAISE D'EXTREME-ORIENT, 28-30.

² จากการปรึกษา นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติ

จารีกัณฑ์แต่เนื้อหาจะกล่าวถึงภายหลังที่พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จสวรรคต โอรสของพระองค์คือพระเจ้ากัณโฐกได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นลำดับต่อมา และได้กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้ากัณโฐกที่ 2 และการขุดสระน้ำ จารีกัณฑ์นี้ทำให้ทราบว่า การนับถือศาสนาเป็นศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย และยังคงกล่าวถึงร่องเจ้าเมืองเขมรรูปอื่นๆ

ซึ่งจารีก่อนนี้มีอายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 1180 อันเป็นรัชสมัยของพระเจ้ากัณโฐกที่ 2 ส่วนจารีกัณฑ์แต่ไม่มีศักราชบอก แต่ในตัวจารึกได้กล่าวถึง พระเจ้ากัณโฐกที่ 2 และในบริเวณปราสาทเขมร ซึ่งอยู่ห่างจากปราสาทเขมรน้อยไปประมาณ 12 กิโลเมตรเศษ ได้พบจารึกเขมรข้อความในจารึกระบุ พ.ศ. 1182 ซึ่งอยู่ในสมัยพระเจ้ากัณโฐกที่ 2 เป็นช่วงเวลาเดียวกับจารีกัณฑ์แต่ แต่ในจารีกัณฑ์แต่ก็ได้ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1 กับพระเจ้ากัณโฐกที่ 2 ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจารีก่อนนี้จะนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย ส่วนจารีกัณฑ์แต่จะนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย แต่เมื่อดูจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณปราสาทเขมรน้อยจะพบทั้งศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกาย

ส่วนจารึกดวงตราประทับจะเป็นจารึกที่อยู่ในช่วงหลัง คือ พุทธศตวรรษที่ 16 เนื้อหาในจารึกกล่าวถึงการอนุญาตให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจารึกดวงตราประทับนี้ ยังเป็นหลักฐานที่ยืนยันว่า ปราสาทเขมรน้อยมีการใช้ต่อเนื่องลงมา โดยสอดคล้องกับหลักฐานประเภทโบราณวัตถุที่พบอีกด้วย

หลักฐานประเภทโบราณสถาน

ปราสาทเขมรน้อย เป็นปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ 3 หลัง ซึ่งเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกาย เนื่องจากพบโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานทั้ง 2 นิกาย คือ จารีก่อนน้อย ได้พูดถึงการบูชาพระวิษณุ (ลัทธิไวษณพนิกาย) และยังพบศิลาตั้งทั้งศิลปะเขมร สมัยก่อนเมืองพระนคร และสมัยเมืองพระนครเป็นจำนวนหลายชิ้น (ลัทธิไศวนิกาย) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 และจากการดำเนินงานสำรวจในครั้งนี้ ได้พบร่องรอยของโบราณสถานอีก 9 แห่ง รอบเขมรน้อย ในรัศมี 10 กิโลเมตร แต่ไม่สามารถทราบลักษณะใด ๆ ของตัวโบราณสถานได้ เนื่องจากพบเพียงฐาน แต่จะทำการกำหนดอายุจากโบราณวัตถุที่พบร่วม คือ เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรุษ และจากการเทียบเคียงอายุกับแหล่งโบราณคดีและเนินโบราณสถานที่อยู่ใกล้เคียงอีกด้วย หลักฐานประเภทโบราณสถานทั้งหมดที่พบจากการสำรวจในครั้งนี้สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 (ศิลปะเขมร สมัยเมืองพระนคร) และไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาใด แต่มีเพียง 3 แห่ง ที่สามารถบอกได้ว่าเป็นศาสน

สถานที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย เนื่องจากพบฐานโยนีร่วมด้วย คือ เนินโบราณสถานหนองสะเมว เนินโบราณสถานหนองคล้า และปราสาทหนองคูที่เคยพบรูปเคารพ พระศิวนะ ศิลปะเขมร แบบนครวัด ส่วนเนินโบราณสถานเนินสินพบฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ แต่ไม่สามารถทราบได้ว่าเนื่องในศาสนาใด จากการสำรวจไม่พบโบราณสถานที่มีอายุรุ่นเดียวกับปราสาทเขาน้อย

หลักฐานประเภทโบราณวัตถุ

จากการสำรวจในครั้งนี้ ได้พบโบราณวัตถุที่อยู่ในการครอบครองของชาวบ้านและวัด คือ

โบราณวัตถุเนื่องในศาสนา มีดังนี้ ชิ้นส่วนยอดศาสนสถาน (อมลกะ) อัมพันท์ ฐานประติมากรรมรองรับรูปเคารพ ฐานโยนี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร³ และชิ้นส่วนเท้าของประติมากรรม

โบราณวัตถุเนื่องในชีวิตประจำวัน และสิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับ สามารถแบ่งแยกย่อยเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

- ประเภทหิน มีดังนี้ หินบด แท่นหินบด ชิ้นส่วนหินทราย/โคลนหิน ? แม่พิมพ์รูปดอกบัว
- ประเภทดินเผา มีดังนี้ ภาชนะดินเผาเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรุษมีทั้ง ถ้วยหรือชาม กระปุก โอ ตลับ ฝา จุกภาชนะ ชิ้นส่วนไห ชิ้นส่วนก้นภาชนะ ฐานไหเท้าช้าง, เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน พบตลับ, เครื่องถ้วยสมัยสุโขทัย กลุ่มเมืองศรีสัชนาลัย (เตาป่ายาง)⁴ ได้แก่ ชิ้นส่วนชาม

³ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรองค์นี้ ผศ.ดร. เชษฐ ติงสัญชลี ภาควิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร สันนิษฐานว่า น่าจะจัดอยู่ในศิลปะเขมร แบบไพรกเมง-กำพงพระ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

⁴ เครื่องถ้วยสมัยสุโขทัย กลุ่มเมืองศรีสัชนาลัย (เตาป่ายาง) อายุราวกลางพุทธศตวรรษ

เคลือบสีเขียว และเครื่องถ้วยจีน ได้แก่ ชิ้นส่วนพวยของกุ่มที,⁵ ถ้วยดินเผา ตะคันดินเผา แวนดินเผา ชิ้นส่วนกระเบื้องมุงหลังคา และชิ้นส่วนหินดู

- ประเภทโลหะ มีดังนี้ คันน่องสำริด ชิ้นสำริด กำไลสำริด ลูกกระพรวนสำริด ฐานสำริด 3 ขา ชิ้นส่วนกระดิ่งสำริด ห่วงสำริด และชิ้นส่วนสำริด

- ประเภทวัตถุดิบ มีดังนี้ ก้อนตะกั่ว/ดินบุก

โบราณวัตถุที่พบทั้งหมดนี้ ก็ได้พบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน และโบราณวัตถุประเภทเครื่องถ้วย ที่พบนี้ แสดงให้เห็นการติดต่อสัมพันธ์กันกับชุมชนใกล้เคียงและชุมชนที่อยู่ห่างไกลออกไปด้วย

อายุสมัย จากการค้นพบโบราณวัตถุที่กล่าวมาข้างต้น สามารถกำหนดอายุสมัยได้ดังนี้

- ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะเขมร แบบไพรกเมง-กำพงพระ

- ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัมย์ และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ (พศต. 17-18)

- ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เครื่องถ้วยสุโขทัย กลุ่มเตาเมืองศรีสัชนาลัย (เตาป่ายาง)

- ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง

⁵ เครื่องถ้วยจีน ที่พบคือ ชิ้นส่วนพวยของกุ่มที สมัยราชวงศ์หมิง อายุราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 22

หลักฐานประเภทแหล่งโบราณคดี หรือร่องรอยชุมชนโบราณ

จากการสำรวจในครั้งนี้ ได้พบข้อมูลและร่องรอยหลักฐานของชุมชนโบราณเป็นจำนวน 21 แห่ง ได้แก่ แหล่งโบราณคดีนาตาสุข แหล่งโบราณคดีหนองไผ่ แหล่งโบราณคดีนาตาจ้อย แหล่งโบราณคดีนาตาบุญมี แหล่งโบราณคดีวัดเกิดน้ำใส แหล่งโบราณคดีหนองสะแมว แหล่งโบราณคดีหนองตะปลา แหล่งโบราณคดีวัดกุดหิน แหล่งโบราณคดีกุดหมากพลับ แหล่งโบราณคดีหนองคล้า แหล่งโบราณคดีหนองตาจู้ แหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข แหล่งโบราณคดีนาตาหวง แหล่งโบราณคดีนาตากัน แหล่งโบราณคดีปางโค แหล่งโบราณคดีบ้านโสนน้อย แหล่งโบราณคดีเนินสิน แหล่งโบราณคดีหนองบัว แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านปรวมกมล แหล่งโบราณคดีหนองแท่น และแหล่งโบราณคดีหนองคู แต่จะขอกล่าวถึงพัฒนาการของร่องรอยชุมชนโบราณในหัวข้อต่อไป

ซึ่งร่องรอยของชุมชนโบราณในบริเวณแถบนี้ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณรอบเขาน้อยนี้ เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัย เนื่องจากพบว่ามีแหล่งน้ำอยู่ไม่ไกลจากแหล่งชุมชนมากนัก แต่ลักษณะของดินที่มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว แต่ก็ไม่ได้ทำให้มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานมากนัก เนื่องจากในปัจจุบันผู้คนในแถบนี้ ก็ยังคงดำรงชีพด้วยการกสิกรรมเป็นหลัก มีทั้งทำนา และปลูกพืชไร่

การวิเคราะห์หลักฐานจากการขุดค้น

หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข (NTS'10 TP.1)

การศึกษาหลักฐานทางโบราณคดี เป็นการเสนอข้อมูลจากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่พบจากการขุดค้นบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข เพื่อให้ทราบถึงลำดับชั้นวัฒนธรรมและการเข้ามาอยู่อาศัยของมนุษย์ในสมัยโบราณ สามารถแยกหลักฐานออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้ (ตารางที่ 3)

หลักฐานประเภทดินเผา

โดยพบว่าในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ได้พบหลักฐานประเภทดินเผา คือ เศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากที่สุด มีทั้งประเภทเนื้อดิน (earthen ware) และเนื้อแกร่ง (stone ware) ในการขุดค้นครั้งนี้ ถึงแม้ว่าจะไม่พบหลักฐานชิ้นสำคัญมากนัก แต่หลักฐานจากเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ทำให้ได้หลักฐานใหม่เกี่ยวกับรูปแบบภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดินในวัฒนธรรมเขมร ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้น้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบปริมาณของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ปรากฏว่ามีมากกว่าประเภทเนื้อแกร่ง และพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และบางชิ้นก็สามารถต่อกันได้ แต่ก็ไม่ได้มีเต็มใบ

เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง สามารถแบ่งออกเป็น 3 แหล่งเตาที่ผลิต คือ เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์, เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน และเครื่องถ้วยเหล่านี้ยังสามารถใช้ศึกษาเปรียบเทียบอายุสมัยได้ นอกจากเศษภาชนะดินเผาแล้ว ก็พบถ้วยดินเผาในสภาพไม่สมบูรณ์จำนวน 1 ชิ้น และก้อนดินเผาไฟ ดังนี้

1. เศษภาชนะดินเผา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน (earthen ware) เป็นภาชนะดินเผาที่มีเนื้อหยาบและมีขนาดค่อนข้างหนา มีความพรุนตัวค่อนข้างมาก สามารถดูดซึมน้ำได้ดี เวลาจับจะรู้สึกหนึบมือ เผาด้วยอุณหภูมิที่ต่ำ ไม่เกิน 1,100 องศาเซลเซียส ผิวจะออกสีแดง สีน้ำตาลอ่อน สีเทาอ่อน

สีเทาเข้ม และสีครีม ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของดินที่ใช้ทำภาชนะในแต่ละท้องถิ่น และอุณหภูมิในการเผา ภาชนะชนิดนี้มีทั้งแบบที่เคลือบผิวและไม่เคลือบผิว⁶

เนื้อดินปั้นส่วนมากเตรียมจากดินเหนียวธรรมดาทั่วไป โดยจะนิยมใช้ดินในท้องถิ่นซึ่งจะมีสีน้ำตาลเข้ม หรือเทาแก่ เมื่อนำไปปั้นต้องผสมกับทรายหรือดินเชื้อ (Grog) เพื่อทำให้เกิดความพรุนตัวไม่แตกง่าย ดินเหนียวสำหรับปั้นนี้ มีอยู่ทั่วไปเรียกกันว่าดินแดง (Red clay) หรือ Surface clay ซึ่งมีเนื้อดินละเอียด แข็งช้าแต่มีความเหนียว (Plasticity) มีเปอร์เซ็นต์ของเหล็กค่อนข้างสูง (ไม่นิยมผสมทำผลิตภัณฑ์ชนิดสีขาว) เป็นดินที่เหมาะสมแก่การขึ้นรูปทรงต่าง ๆ ได้ดี เช่น การขึ้นรูปแบบอิสระ แบบแผ่น แบบวิธีขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน วิธีกดพิมพ์ เป็นต้น เนื้อดินประเภทนี้นิยมใช้ทำผลิตภัณฑ์กระถางต้นไม้ หม้อข้าวหม้อแกงสมัยโบราณ⁷

จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีนาตาสุชนี้ พบว่าเศษภาชนะมีลักษณะทั้งเนื้อหนาและเนื้อบาง แต่จะพบเนื้อลักษณะบางมากกว่า ส่วนเนื้อดินที่ใช้ในการผลิตภาชนะน่าจะนำดินในท้องถิ่นมาใช้เพราะพบว่ามีเม็ดกรวดเม็ดเลงผสมในเนื้อของภาชนะด้วย (ภาพที่ 112-113) และการขึ้นรูปภาชนะเป็นการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน (Wheel throwing technique)

ภาพที่ 112 ตัวอย่างลักษณะเนื้อดิน ของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน

⁶ ฤต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมหินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 9-10.

⁷ ผาสุข อินทรารุท, วรรณนิภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528, 1.

ภาพที่ 113 ตัวอย่างลักษณะเนื้อดิน ของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน

ชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน จะพบ 1,090 ชิ้น หนัก 14 กิโลกรัมเศษ พบว่าในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. จะพบในปริมาณมากกว่าระดับชั้นดินสมมติอื่น ๆ โดยปริมาณเศษภาชนะดินเผาจะมีลักษณะน้อยลงไปเรื่อย ๆ ตามระดับชั้นดินสมมติที่อยู่ด้านล่าง ซึ่งในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (20 cm.s) เป็นชั้นดินที่อยู่อาศัยแล้ว เนื่องจากเศษภาชนะดินเผาและโบราณวัตถุอื่น ๆ สามารถต่อได้แต่ก็ไม่เต็มใบ

จะสังเกตเห็นว่าในระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt. (80 cm.s) และระดับชั้นดินสมมติที่ (6) 140-160 cm.Dt. (100 cm.s) จะพบเศษภาชนะดินเผาแค่ในกริด NEQ และจะพบในปริมาณที่น้อยมาก และดินก็จะเป็นดินมาร์ลผสมเม็ดกรวดเม็ดเลงซึ่งกำลังหมดชั้นวัฒนธรรม และเป็นชั้นดินธรรมชาติ (sterile) แต่ก็ได้ทำการขุดทดสอบลงไปจนถึงระดับชั้นดินสมมติที่ (8) 180-200 cm.Dt. (140 cm.s) เพื่อให้แน่ใจว่าหมดชั้นวัฒนธรรมแล้ว จึงได้หยุดทำการขุดค้น

ชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผา จะพบเศษภาชนะดินเผาประเภทลำตัวเป็นจำนวนมากกว่าชั้นส่วนอื่น ๆ รองลงมาคือ ปาก (ภาพที่ 114-117) ไหล่ คอ และก้นของภาชนะดินเผา ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ ยังพบว่าปากภาชนะดินเผามีหลายรูปแบบ

ภาพที่ 114 ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

ภาพที่ 115 ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

ภาพที่ 116 ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt.

ภาพที่ 117 ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt.

การจัดจำแนกลวดลาย พบว่ามีการทาสีดินเกือบทุกชั้น บางชั้นน้ำดินได้หลุดลอกออก แต่ก็ยังหลงเหลือให้เห็น และมีการตกแต่งผิว แบบผิวเรียบ ไม่มีลาย ลายขูดขีด ลายขูดขีดผสมลายกดประทับ ซึ่งการตกแต่งผิวทั้ง 3 แบบนี้ ปรากฏว่าโดยมากการตกแต่งผิวเศษภาชนะมักจะเป็นผิวเรียบมากกว่าการตกแต่งผิวด้วยลายขูดขีด และลายขูดขีดผสมลายกดประทับ นอกจากนี้ยังมีลักษณะของเศษภาชนะดินเผาที่มีร่องรอยโดนไฟ ด้านนอก และด้านใน อีกจำนวนเล็กน้อย ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากกระบวนการผลิตภาชนะดินเผาก็เป็นไปได้

ภาพที่ 118 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับผิวดิน (Surface)

ภาพที่ 119 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

ภาพที่ 120 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

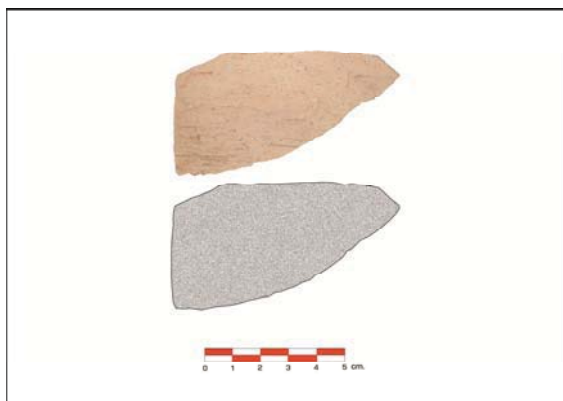
ภาพที่ 121 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt.

ภาพที่ 122 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt.

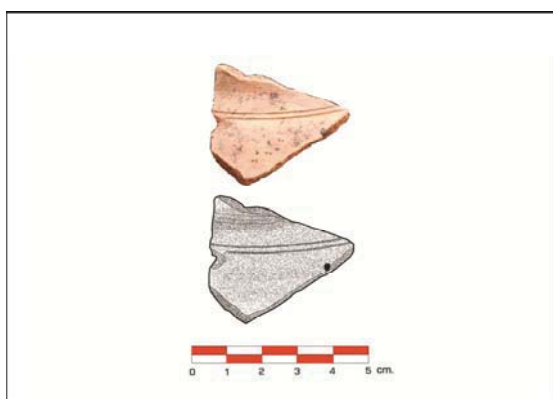
เทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะที่ขูดพบทั้งหมดแบ่งออกเป็น 3 เทคนิค

1. ผิวเรียบไม่มีลาย แต่จะทาน้ำดินลงบนผิวภาชนะ (ลายเส้นที่ 2)

ลายเส้นที่ 2 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

2. ตกแต่งด้วยเทคนิคการทำลายขีดลงบนผิวภาชนะแล้วทาน้ำดินทับ (ลายเส้นที่ 3-4)

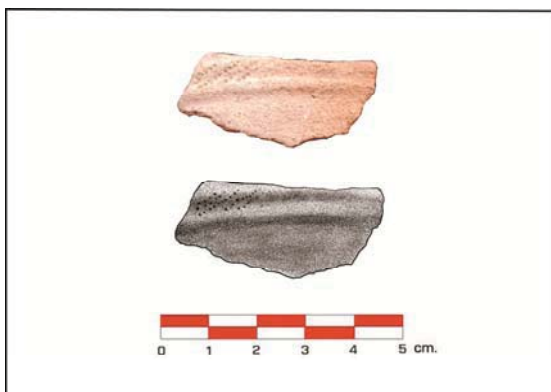

ลายเส้นที่ 3 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

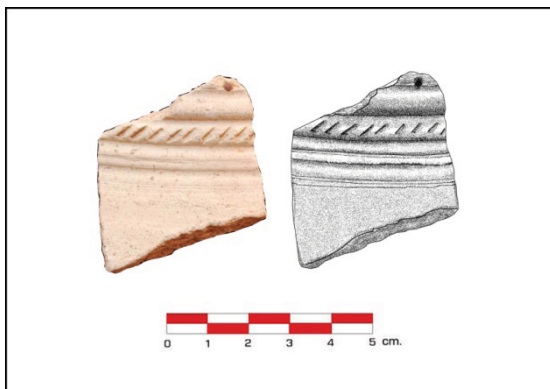

ลายเส้นที่ 4 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

3. ตกแต่งด้วยเทคนิคการทำลายชุดขีดผสมลายกดประทับลงบนผิวภาชนะ แล้วทาน้ำ
ดินทับ (ลายเส้นที่ 5-13)

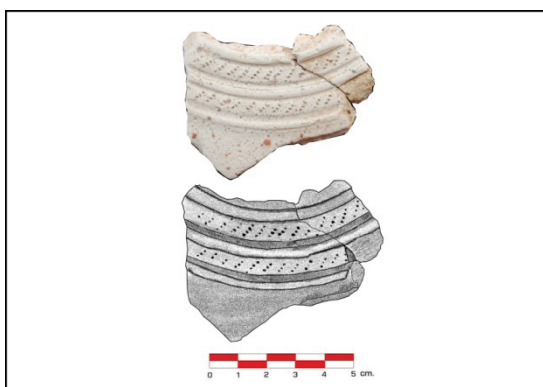
ลายเส้นที่ 5 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 6 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

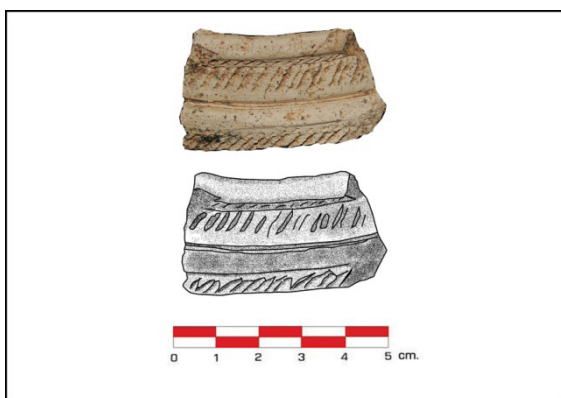
ลายเส้นที่ 7 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

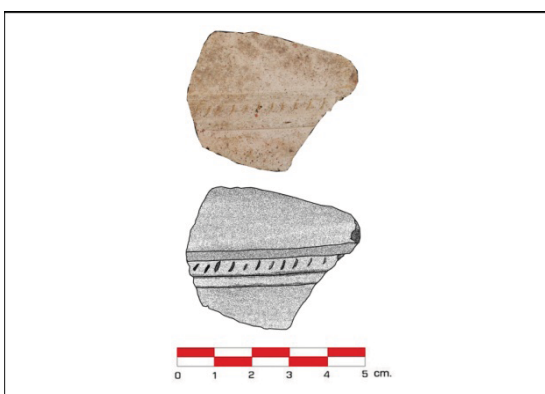
ลายเส้นที่ 8 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

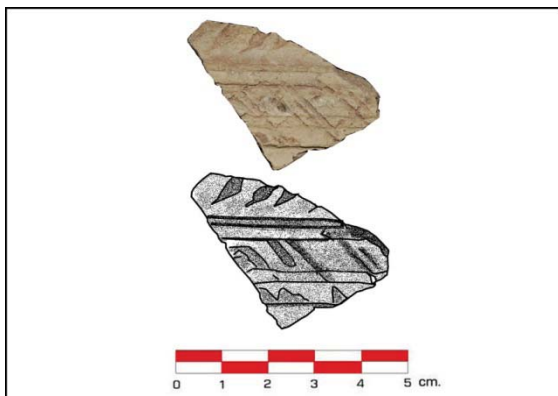
ลายเส้นที่ 9 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

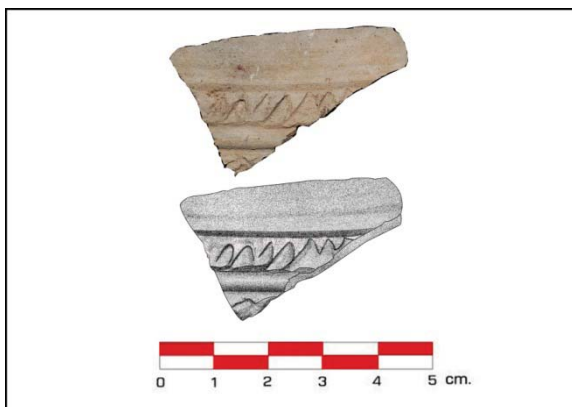
ลายเส้นที่ 10 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 11 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 12 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 13 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt.

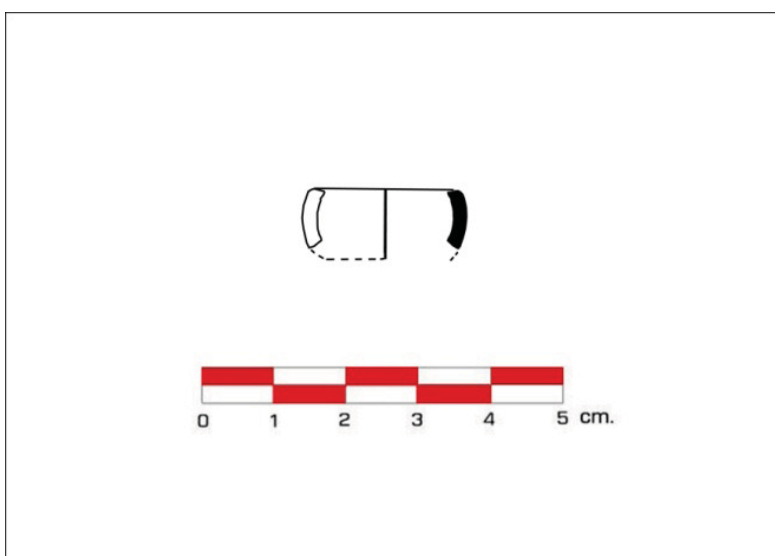
การจำแนกสีน้ำดิน (slip)

ลักษณะสีของน้ำดินที่ใช้ทาผิวภาชนะดินเผา สามารถแยกออกได้เป็น 5 สี ดังนี้ สีขาว นวล สีเหลืองอ่อน สีส้มอ่อน สีเทา และสีน้ำตาล ปรากฏว่าทาด้วยน้ำดินสีขาวนวลมากที่สุด และรองลงมาก็คือ สีเทา สีส้มอ่อน สีเหลือง และสีน้ำตาล

การจำแนกรูปแบบภาชนะ

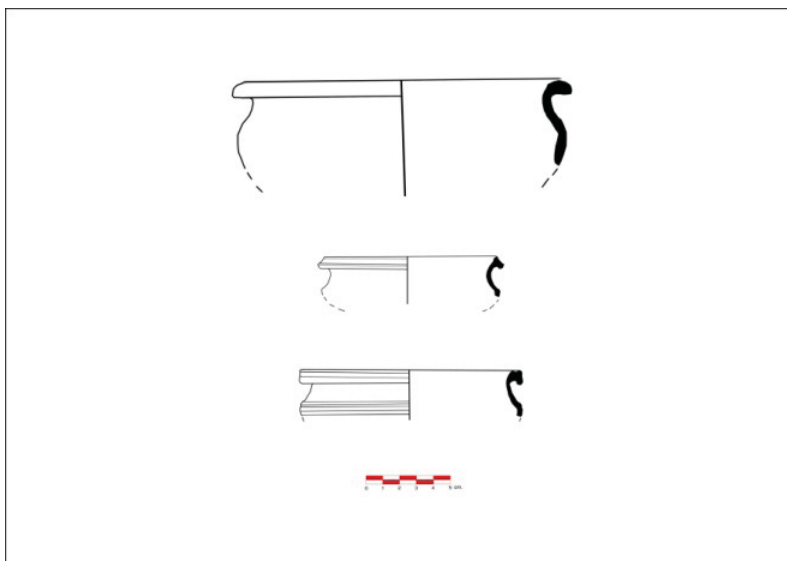
การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบจะไม่สามารถจำแนกได้ เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่นักจึงยากแก่การศึกษารูปแบบได้ ซึ่งจะสามารถศึกษาจากลักษณะของปากและก้นภาชนะได้ดังนี้

1. ถ้วยดินเผา (Cup) (ลายเส้นที่ 14) เป็นภาชนะทรงกลม ปากภาชนะโค้งเข้าเล็กน้อย ความกว้างของขอบปากน้อยกว่าความกว้างของส่วนไหล่ภาชนะเล็กน้อย ไม่มีการตกแต่งผิวภาชนะ

ลายเส้นที่ 14 ภาชนะดินเผา ประเภทถ้วยดินเผา

2. อ่าง (Basin) (ลายเส้นที่ 15) ภาชนะทรงกลม ปากภาชนะโค้งเข้าเล็กน้อยและบริเวณไหล่ภาชนะมีสัน ส่วนคอ ไหล่ และลำตัวของภาชนะค่อย ๆ ผายออกและสอบเข้าเป็นก้น ซึ่งมีลักษณะกลมแบน และเตี้ย⁸ การตกแต่งผิวมีทั้งผิวเรียบไม่มีลวดลาย และการตกแต่งผิวบริเวณไหล่ด้วยลายขูดขีด

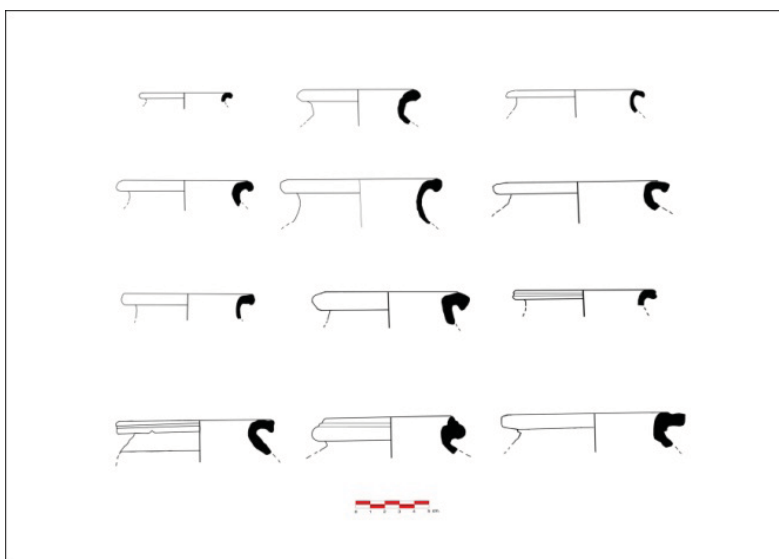

ลายเส้นที่ 15 ภาชนะดินเผา ประเภทอ่าง

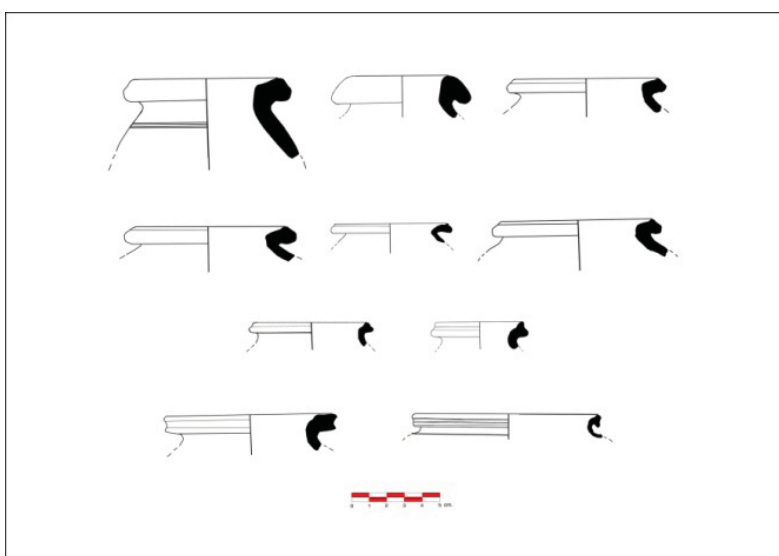
3. ภาชนะ หม้อ (Pot) หรือไห (Jars) (ลายเส้นที่ 16-17) ภาชนะดินเผาทรงกลม บริเวณคอคอด ส่วนลำตัวผายออกแล้วสอบเข้าเป็นก้น มีลักษณะกลม⁹ การตกแต่งผิวมีทั้งผิวเรียบไม่มีลวดลาย และการตกแต่งผิวบริเวณไหล่ด้วยลายขูดขีด บางชิ้นก็ทำลายขูดขีดผิวด้านในด้วยเช่นกัน

⁸ ฤต นากขึ้น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมทินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 12.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 12.

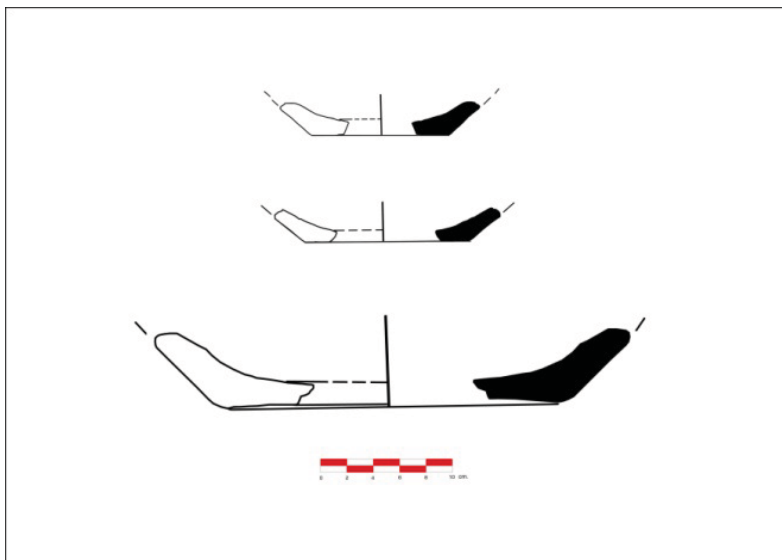

ลายเส้นที่ 16 ภาชนะดินเผา ประเภทหม้อหรือไห

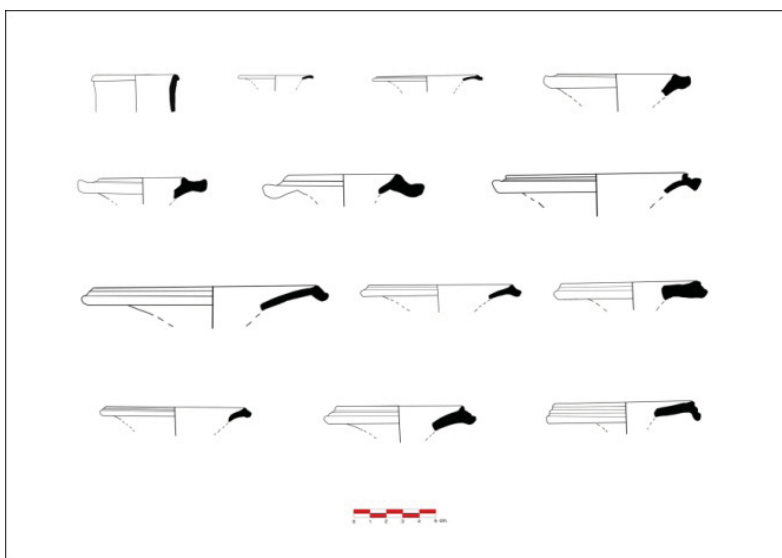
ลายเส้นที่ 17 ภาชนะดินเผา ประเภทหม้อหรือไห

4. ก้นของภาชนะ (Bottom) (ลายเส้นที่ 18) คือ ส่วนล่างสุดของภาชนะ เป็นส่วนที่ติดกับลำตัวภาชนะ และเป็นส่วนที่ใช้ตั้งภาชนะมีทั้งก้นแบน และก้นเว้า สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นก้นของภาชนะประเภทหม้อหรือคนโทก็เป็นไปได้

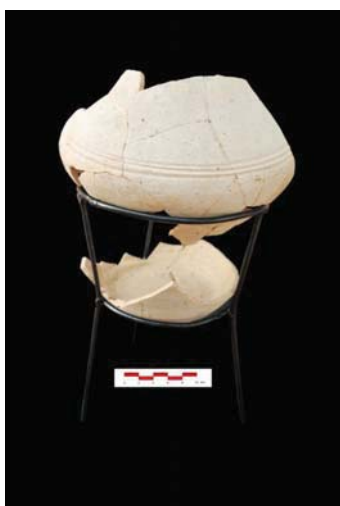
ลายเส้นที่ 18 ภาชนะดินเผา ก้นภาชนะ

5. คณโท (Water pot) (ลายเส้นที่ 19) เป็นภาชนะดินเผา ที่มีลักษณะปากบานออก คอสูงแคบ ลำตัวป่อง ไม่มีพวย เป็นภาชนะสำหรับใช้ดื่ม และใช้ใส่น้ำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จากการขุดค้นพบว่าปากภาชนะดินเผาประเภทคณโท มีหลายชนิด มีทั้งปากตรง และปากโค้งออก การตกแต่งผิวมีทั้งผิวเรียบไม่มีลวดลาย และการตกแต่งผิวด้วยลายขีดขีดทั้งเล็กและใหญ่ บางชิ้นก็ทำลายขีดขีดผิวด้านในด้วยเช่นกัน

ลายเส้นที่ 19 ภาชนะดินเผา ประเภทคณโท

จากการขุดค้นได้พบภาชนะดินเผา ลักษณะไม่สมบูรณ์ สามารถต่อกันได้แต่ไม่เต็มใบ ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด SEQ) ทำลายขุดจุดที่บริเวณลำตัวช่วงบน 3 ชั้น เนื้อดินออกสีส้มนวล ด้านนอกเคลือบสีขาว ซึ่งสันนิษฐาน น่าจะเป็นภาชนะดินเผาประเภทคณโท (ภาพที่ 123)

ภาพที่ 123 ภาชนะดินเผา ประเภทคณโท

ภาพที่ 124 รูปแบบเปรียบเทียบ คณโท เครื่องถ้วยจาม (ซ้าย) และเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน

(กลาง และขวา)

ที่มา: ปิรวรรต ธรรมปรีชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 192.

และยังได้พบชิ้นส่วนไห่ภาชนะดินเผา (Small find # 002) (ลายเส้นที่ 20) ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด SEQ) ทำลายกคประทับ เนื้อดินออกสีน้ำตาลแดง ข้างนอกทาน้ำดินสีเทาดำ และน่าจะทาด้วยน้ำเคลือบสีน้ำตาล แต่ได้หลุดลอกออก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนของไห หรือคนโท เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน

ลายเส้นที่ 20 ชิ้นส่วนไห่ภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน

1.2 เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง (stone ware) เป็นภาชนะดินเผาที่มี ส่วนผสมของหินอยู่มากราว 50 % เผาด้วยอุณหภูมิประมาณ 1,190-1,380 องศาเซลเซียส เนื้อภาชนะจะแกร่ง เนื้อดินหลอมละลายติดกัน ของเหลวซึมผ่านค่อนข้างยาก สีของเนื้อภาชนะส่วนมากจะเกิดจากสีธรรมชาติของดิน คือ สีเทา สีน้ำตาล¹⁰ มีทั้งเคลือบผิวและไม่เคลือบผิว

¹⁰ ฤต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมทินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 9-10.

เนื้อดินมีลักษณะคล้ายภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน (earthen ware) วัตถุที่ใช้ส่วนใหญ่ใช้ดินตามธรรมชาติ แต่ต้องเป็นดินที่ทนไฟสูงและมีความเหนียว ส่วนมากผู้ผลิตนิยมใช้หินฟันม้า (Feldspar) เป็นส่วนผสมช่วยให้เกิดการหลอมละลาย (Flux) และช่วยให้ช่วงการเผายาวนานขึ้น ส่วนผสมของเนื้อดินที่เหมาะสมจะผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบนี้จะต้องมีส่วนผสมของดินขาว (Kaolin) ดินเหนียวขาว (Ball Clay) หินฟันม้า (Feldspar) หินแก้ว (Flint) และออกไซด์ของเหล็ก (Iron Oxide) ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้นิยมทำเป็นภาชนะใส่อาหารทั้งร้อนและเย็น และนิยมใช้เป็นภาชนะบรรจุอาหารประเภทหมักดองได้เป็นอย่างดี¹¹

ในการศึกษาเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ที่ได้จากการขุดค้นครั้งนี้ ได้ปริกษาคร. ปิรวรรต ธรรมปริชากร ผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วย พิพิธภัณฑสถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ และนางฉวีวรรณ จันทวิช ผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครอีกด้วย โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทตามแหล่งเตาที่ผลิต¹² ดังนี้

1. เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์

เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์¹³ เป็นเครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาเผาโบราณต่าง ๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์ ส่วนใหญ่จะผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของภาชนะ ลักษณะของเนื้อดินปั้น และสีของน้ำเคลือบ โดยที่จะมีลักษณะแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามแหล่งเตาเผาแต่ละแห่งนั้น อาจจะมีการผลิตรูปแบบใดมากน้อยต่างกัน บางเตาอาจจะ

¹¹ ผาสุข อินทรารุท, *ดรขนิภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี*, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528, 1.

¹² เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ กับเตาพนมกุเลน แบ่งตามลักษณะดังนี้ คือ รูปทรง เนื้อดิน การเคลือบ เตา วิธีการจัดวาง (ศึกษาเพิ่มเติม ใน ปิรวรรต ธรรมปริชากร, *พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร*, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.)

¹³ มีผู้เสนอชื่อเรียก หลายชื่อ เช่น เครื่องถ้วยเขมร, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรี, เครื่องถ้วยร่วมสมัยแบบเขมร, เครื่องถ้วย (เตา) บุรีรัมย์, เครื่องถ้วย เตาบ้านกรวด, เซรามิกส์บุรีรัมย์, เครื่องถ้วยที่ผลิตจากกลุ่มเตาพนมคงเร็ก แต่ในที่นี้ผู้ศึกษาขอเรียกว่า เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์

ผลิตพวกเครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีเขียวใสมากกว่าพวกเคลือบสีน้ำตาล เช่น เตานายเจียน ที่อำเภอบ้านกรวด แต่บางแห่งอาจจะผลิตพวกเคลือบสีน้ำตาลมากกว่า หรือบางแห่งอาจจะผลิตพวกไม่เคลือบมากกว่าเป็นต้น แต่สรุปก็คือทุกแห่งเตาเผาจะผลิตของคล้ายกันเกือบทุกประเภท เช่น ตลับทรงฟักทอง ตลับลูกพลับ กระปุกขนาดเล็ก กระปุกรูปนก ประติมากรรมรูปสัตว์ เช่น แพะ ช้าง ม้า กระต่าย ซึ่งมีทั้งแบบต้นเป็นรูปสัตว์จริง ๆ หรือทำเป็นกระปุกหรือกาน้ำก็มี นอกจากนี้มีชาม ตะคัน ทรงชาม โถทรงโกศ โถทรงแดง ไหเท้าช้าง ไหไม่มีเชิงขนาดต่าง ๆ ตั้งแต่ขนาดสูง 30-80 เซนติเมตร ไหเหล่านี้บางครั้งก็ประดับเป็นรูปหน้าคนที่ส่วนคอไห หรือบางครั้งก็ประดับด้วยรูปหัวช้าง หัวม้า หรือหัวกวาง ตามบริเวณไหล่ของไห นอกจากนี้ลักษณะการตกแต่งภาชนะมีทั้งการใช้ลายกลีบบัว ลายขูดขีด ลายกากบาทชั้นเดียว ลายกากบาทสองชั้น ลายซิกแซก ลายเส้นคดโค้ง ลายคลื่น ลายโค้งแบบระย้า และลายหวี ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาที่นี้จะขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน รอยในเนื้อดินปั้นจะมีลักษณะเป็นวงหมุนเวียนขวา ซึ่งเกิดจากการใช้แป้นหมุนอย่างเด่นชัด ส่วนลวดลายพิเศษที่ใช้ประดับ เช่น รูปหัวช้าง หัวม้า หรือรูปสรีระคน และบางครั้งก็เป็นภาพเล่าเรื่องชีวิตประจำวัน เช่น การล่าหมีป่า หรือเป็นภาพแสดงพิธีกรรมบางอย่าง จะใช้แม่พิมพ์กดออกมาแล้วนำมาติดเข้ากับภาชนะ เช่น กระปุก ไห หรือคนโท ที่ขึ้นรูปไว้แล้ว จากนั้นจึงชุบน้ำเคลือบและนำเข้าเผา¹⁴

เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์เหล่านี้ผลิตขึ้นเพื่อส่งไปจำหน่ายหรือส่งไปเพื่อใช้ในพิธีกรรมตามศาสนสถานหรือปราสาทหินต่าง ๆ ทั้งในภาคอีสานตอนใต้ รวมทั้งในท้องถิ่นอื่น ๆ และภายในประเทศและในประเทศกัมพูชา ทั้งนี้เพราะได้พบเครื่องถ้วยพื้นเมืองจากบุรีรัมย์ทั้งในภาคเหนือที่ จังหวัดตาก ในภาคเหนือตอนล่างเช่นที่ จังหวัดสุโขทัย ในภาคกลางเช่นที่ จังหวัดชัยนาท จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดลพบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภาคตะวันออกพบที่ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดชลบุรี และยังพบในภาคตะวันตกเช่นที่ จังหวัดกาญจนบุรี บริเวณปราสาทเมืองสิงห์ ที่จังหวัดราชบุรีในแม่น้ำแม่กลอง นอกจากนี้ยังพบไกลไปถึงภาคใต้คือที่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช และที่จังหวัดสงขลาเป็นต้น

สำหรับเส้นทางคมนาคมโบราณที่ใช้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าและติดต่อกันระหว่างอีสานตอนใต้กับกัมพูชาพบว่ามีเส้นทางที่ติดต่อกันได้ตลอดมา แม้ในสมัยปัจจุบันซึ่งได้แก่ ช่องตะโก ตำบลบะระณะ อำเภอละหานทราย ช่องโอบก ช่องแบแบก และช่องไซตะกู อำเภอบ้าน

¹⁴ กรมศิลปากร, ฝายเผยแพร่วัฒนธรรมและประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขานุการกรม, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์, ธ.ค. 2532, 48.

กรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ส่วนบริเวณอื่นก็มีเช่น อำเภอตาพระยา อำเภอธัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี ช้องตาเหมือน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ และที่อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

จากการที่จังหวัดบุรีรัมย์มีช่องทางผ่านไปยังประเทศกัมพูชา (เขมร) ได้ทั้งอำเภอ ละหานทราย และอำเภอบ้านกรวด ซึ่งทั้งสองอำเภอนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นเมืองแห่งเครื่องถ้วย ดังนั้น จึงไม่เป็นการยากที่จะขนของเหล่านี้ไปจำหน่ายในกัมพูชา เช่นเดียวกับในท้องถิ่นอื่น ๆ ภายในประเทศที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า เครื่องถ้วยพื้นเมืองจากจังหวัดบุรีรัมย์ได้ กลายเป็นสินค้าประเภทอุตสาหกรรม¹⁵

การกำหนดอายุเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์นี้ มีผู้ศึกษา ดังนี้

พ.ศ. 2465 นายดับบริว เอ กราแฮม (W.A. Graham) ได้กล่าวถึงเครื่องปั้นดินเผาใน วัฒนธรรมต่าง ๆ และเครื่องถ้วยเขมรที่ค้นพบในราชอาณาจักรไทย ในบทความเรื่อง Pottery in Siam ของวารสาร Journal of the Siam Society 1922¹⁶

พ.ศ. 2517 นายศรีศักร วัลลิโภดม เขียนบทความเรื่อง The Khmer Ceramics kilns of Ban Kruat and Their Preservation ของวารสาร Our Future Anakhot (1974) ได้กล่าวถึง การศึกษาเครื่องถ้วยที่ผลิตจากแหล่งเตาในอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์¹⁷ และในปีเดียวกันนี้ ดร. รอคชาน นำ บราวน์ (Roxanna Brown), นายแวนส์ ชายเดส (Vance Childress) และนายไมเคิล กลูกแมน (Michael Gluckman) ได้ขุดตรวจเตาเผาที่บ้านสวาย และเขียนบทความเรื่อง Khmer Kiln Site-Surin ของวารสาร Journal of Siam Society 1974 โดยกล่าวถึง แหล่งเตาสวายบ้านสวาย จังหวัดสุรินทร์ จำนวน 7 เนิน ซึ่งค้นพบเครื่องถ้วยที่มีลักษณะเหมือนเครื่องถ้วยเขมรที่ผลิตจากเตาในอำเภอบ้านกรวด และกำหนดอายุด้วยวิธีเปรียบเทียบกับเครื่องถ้วยที่พบจากปราสาทนครวัด และเครื่องถ้วยจีน

¹⁵ กรมศิลปากร, ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการกรม, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์, ธ.ค. 2532, 93-94.

¹⁶ ปรีวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 13.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 13.

ประเภทเคลือบสีขาวที่ค้นพบที่บ้านสวายเช่นเดียวกัน และยังวิเคราะห์ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์อีกด้วย¹⁸

พ.ศ. 2524 ดร. รอกซานน่า บราวน์ (Roxanna Brown) ได้กล่าวถึงการสำรวจเตาเผาและศึกษาเครื่องถ้วยเขมรที่ค้นพบในเขตที่ราบสูงโคราช ในบทความเรื่อง Khmer Ceramic of the Korat Plateau ในหนังสือ Khmer Ceramics, 9th-14th Century¹⁹

พ.ศ. 2527 ดร. รอน รูนี ได้เขียนหนังสือเรื่อง Khmer Ceramics โดยกล่าวถึงลักษณะของเครื่องถ้วยเขมรตั้งแต่วิธีการผลิต รูปทรง การตกแต่งลวดลาย รวมทั้งประโยชน์ใช้สอยของภาชนะแต่ละรูปทรง²⁰

เดือนธันวาคม พ.ศ. 2529 สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์และจังหวัดบุรีรัมย์ได้จัดการประชุมทางวิชาการเพื่ออนุรักษ์เตาเครื่องเคลือบดินเผา อำเภอบ้านกรวด ที่โรงเรียนบ้านกรวดวิทยาคาร²¹

พ.ศ. 2529 นางสาวยุพดี บุญทริกมาส ได้เสนอสารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง การศึกษาไหเผ่าช้างในประเทศไทย²²

พ.ศ. 2530 นางณัฐภัทร จันทวิช เขียนบทความเรื่อง เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์ ลงในหนังสือ เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-22 และในปีเดียวกันนี้

¹⁸ ปรีวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 13.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 13.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 14.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 14.

²² ยุพดี บุญทริกมาส, การศึกษาไหเผ่าช้างในประเทศไทย, สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

นายปวิรรต ธรรมปรีชากร ได้เขียนบทความเรื่อง เครื่องถ้วยเขมร ลงในหนังสือ ศิลปะเครื่องถ้วย ในราชอาณาจักรไทย²³

พ.ศ. 2532 นางณัฐภัทร จันทวิช และนายภูษชงค์ จันทวิช ได้เขียนหนังสือเรื่อง เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์ โดยได้กำหนดอายุในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18 และอาจจะมีบางเตาที่ได้ผลิตต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19²⁴ และในปีเดียวกันนี้ นายสุพจน์ พรหมมาโนช และสิริกุล พิชัยจุมพล ได้เขียนหนังสือ เรื่อง เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวดบุรีรัมย์ โดยกำหนดอายุแหล่งเตานายเจียน อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-17²⁵

พ.ศ. 2532 นายธราพงศ์ ศรีสุชาติ และนางอมรา ศรีสุชาติ ได้เขียนบทความเรื่อง แนะนำเซรามิกส์บุรีรัมย์หรือเครื่องถ้วยบุรีรัมย์ ลงในวารสารศิลปากร ปีที่ 33 เล่มที่ 2 พฤษภาคม-มิถุนายน 2532 โดยได้กล่าวถึงภาพรวมของแหล่งเตาในจังหวัดบุรีรัมย์²⁶

พ.ศ. 2534 ดร. สรเชต วรคามชัย ได้เขียนหนังสือเรื่อง เครื่องเคลือบดินเผาบุรีรัมย์ โดยได้กล่าวถึงรูปแบบของเครื่องเคลือบดินเผาบุรีรัมย์ นอกจากนี้ยังได้เขียนบทความเรื่อง เครื่องปั้นดินเผาเคลือบบ้านกรวดต้นแบบสุโขทัย อีกด้วย²⁷

²³ ปวิรรต ธรรมปรีชากร, สว่าง เลิศฤทธิ์ และกฤษฎา พิณศรี, ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท โอสดสภา จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับร่วมเฉลิมฉลองปีกาญจนาภิเษก ธันวาคม 2539, 40-43.

²⁴ กรมศิลปากร, ฝ้ายเผยแพร่วัฒนธรรมและประชาสัมพันธ์, เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์, 2532.

²⁵ กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวด บุรีรัมย์, 2532.

²⁶ ปวิรรต ธรรมปรีชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 16.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 16.

พ.ศ. 2538 ดร. คอน รุณี ได้เขียนบทความเรื่อง Khmer Ceramics and Chinese Influences ลงในหนังสือ South East Asia & China Art, Interaction & Commerce โดยได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเครื่องถ้วยจีนและเครื่องถ้วยเขมร และความสัมพันธ์ของเครื่องถ้วยเขมรกับเครื่องโลหะ และความสัมพันธ์กับศาสนา²⁸

พ.ศ. 2539 นางรักษนก โตสุพันธ์ และนายสถาพร เทียงธรรม ได้เขียนหนังสือโบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย ได้กล่าวถึง แหล่งเตา รูปแบบของเตา และประโยชน์ใช้สอย รวมทั้งเสนอผลวิเคราะห์ตัวอย่างของเนื้อดินและการเคลือบ ทำให้ทราบถึงวัตถุดิบและวิธีผลิต²⁹

พ.ศ. 2551 นายมิทช์ เฮนทริกสัน (Mitch Hendrickson) ได้เขียนบทความเรื่อง New Evidence of Brown Glaz Stoneware Kilns along the East Road from Angkor ใน Indo-Pacific Orehistory Association Bulletin ได้กล่าวว่าเครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาลส่วนใหญ่พบที่แหล่งขุดค้นที่มีอายุอยู่ในสมัยเมืองพระนคร และจากการสำรวจกล่าวว่าเตาเครื่องถ้วยสีน้ำตาลนี้อย่างน้อยมีอายุอยู่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17³⁰

พ.ศ. 2552 ดร. คอน รุณี ได้เขียนหนังสือ Khmer Ceramics : Beauty and Meaning ได้กล่าวถึงความงดงามและพัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัย

²⁸ ปรีวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 16.

²⁹ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539).

³⁰ ปรีวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 17.

ประวัติศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อและคติศาสนาที่แฝงอยู่³¹ และในปีเดียวกันนี้ นายปรีวรรต ธรรมา
ปริชากร ได้เสนอ วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัย
เมืองพระนคร³²

และจากการศึกษา ดร. ปรีวรรต ธรรมปริชากร ผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วย
พิพิธภัณฑสถาน เครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ กำหนดอายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ 16-18

จากการศึกษาเรื่องอายุสมัยเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า การ
กำหนดอายุยังไม่เป็นที่แน่ชัด แต่ก็อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-19 หรืออาจจะเก่าถึงพุทธศตวรรษที่
14 ดังนั้นแล้วในการกำหนดอายุของเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาขอใช้อายุสมัย
ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 เพราะเนื่องจากผลจากการวิเคราะห์ก่อนดินเผาไฟจำนวน 2 ก้อน
ตัวอย่างจากหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข (NTS'10 TP.1) ได้ค่าอายุพุทธศตวรรษที่ 15-
16 และการศึกษาเปรียบเทียบกับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ ซึ่งเป็นหลักฐานที่มีความ
แน่นอนเพราะเป็นหลักฐานที่ได้จากชั้นดินจากการขุดค้น

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุขได้พบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ รวมทั้งสิ้น 1
กิโลกรัมเศษ ซึ่งเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์นี้ ยังแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชน
ภายนอก และยังใช้เป็นตัวกำหนดอายุสมัย ในเชิงเปรียบเทียบ ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อีกวิธีหนึ่ง
ด้วย ซึ่งในระดับผิวดิน (Surface) จะพบเพียง 1 ชิ้น แต่ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (20
cm.s) จะพบเป็นจำนวนมากกว่าระดับชั้นดินสมมติอื่น ๆ และในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90
cm.Dt. (30 cm.s) ก็จะเริ่มลดปริมาณลงเรื่อย ๆ มีเพียงชั้นดินระดับสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt. (60
cm.s) ที่จะพบมากกว่าระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt. และพบไปถึงแค่ระดับชั้นดินสมมติที่
(6) 140-160 cm.Dt. (100 cm.s) ก็จะเป็นชั้นดินธรรมชาติ (sterile)

³¹ ปรีวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร,
วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 17.

³² เรื่องเดียวกัน, 17.

ชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผาที่พบ จะพบลำตัวเป็นจำนวน 43 ชิ้น รองลงมาเป็นไหล์ คอปาก และก้นภาชนะ (ภาพที่ 125-129)

การตกแต่งผิวภาชนะ พบว่ามีการเคลือบผิว และไม่เคลือบผิวภาชนะ และบางชิ้นน้ำเคลือบอาจจะหลุดลอกออกไปได้ ซึ่งลักษณะไม่เคลือบผิวจะพบในปริมาณมากที่สุด รองลงมา ก็เป็นการเคลือบน้ำเคลือบสีเขียว สีเทา สีน้ำตาล และสีน้ำตาลดำ การตกแต่งลวดลาย ส่วนมากจะไม่มี การตกแต่งผิวภาชนะ แต่ที่มีการตกแต่งก็จะเป็นลายขูดขีด

ภาพที่ 125 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ ระดับผิวดิน (Surface)

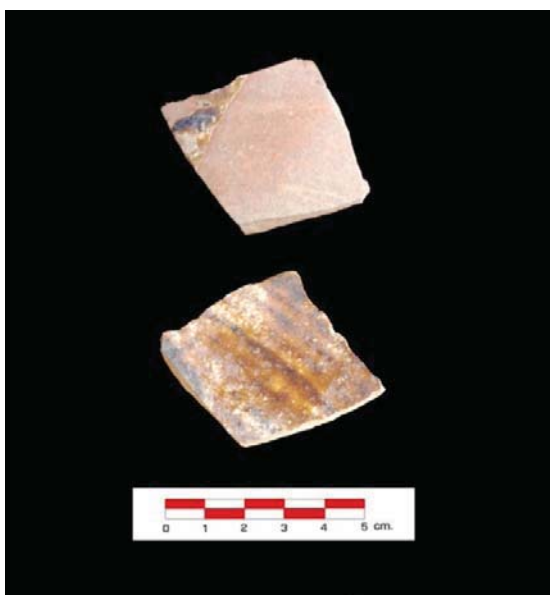

ภาพที่ 126 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์

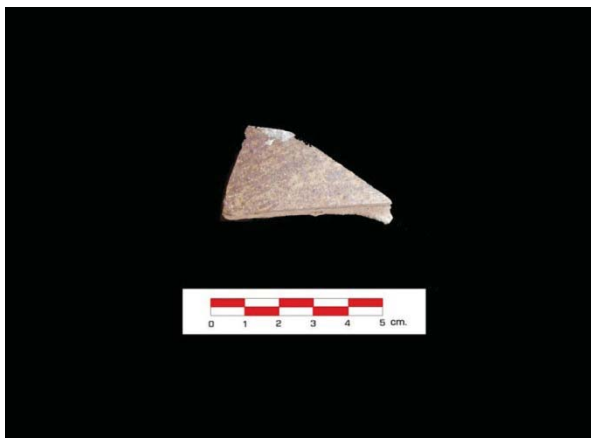
ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

ภาพที่ 127 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์
ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

ภาพที่ 128 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์
ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt.

ภาพที่ 129 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตابูรีรัมย์
ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt.

การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบไม่สามารถจำแนกได้ เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่ แต่ก็พอจะศึกษาจากลักษณะของชิ้นส่วนภาชนะและสีของน้ำเคลือบ ได้ดังนี้

1. ชาม (Bowl) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ที่มีความกว้างของส่วนปากมากกว่าหรือเท่ากับความลึกของลำตัวภาชนะ ขอบปากโค้งเข้าเล็กน้อย ส่วนของลำตัวภาชนะลาดลงแล้วสอบเข้าเป็นก้น ซึ่งมีลักษณะกลมแบน³³ มักจะเคลือบผิวทั้งด้านนอกและด้านในด้วยสีเขียวอ่อน³⁴ จากการขุดค้นได้พบเศษภาชนะประเภทชาม บริเวณลำตัวช่วงบน และช่วงล่าง แต่ไม่พบลำตัวช่วงล่างที่ต่อกับก้น จึงไม่ทราบว่าก้นเป็นเช่นไร แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเหมือนกับรูปภาพด้านล่างนี้ (ภาพที่ 130)

³³ ฤต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมหินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 12.

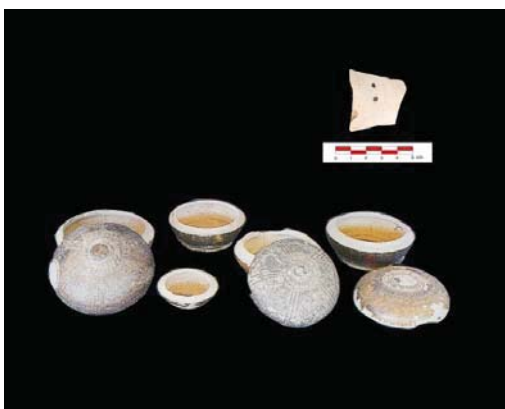
³⁴ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 8.

ภาพที่ 130 รูปแบบสันนิษฐาน ชาม เคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตานบุรีรัมย์

ที่มา : DAWN ROONEY, **KHMER CERAMICS**, Oxford University Press, Oxford New York. Singapore 1984, 142.

2. ตลับ (Boxes) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ทรงเตี้ย ก้นแบน มีฝาปิด ภาชนะทรงนี้มีทั้งเคลือบผิวสีเขียวและสีน้ำตาล ตลับบางใบก็เคลือบผิวทั้งด้านในและด้านนอก แต่บางใบก็เคลือบเฉพาะด้านนอกเท่านั้น และมักตกแต่งลวดลายด้านนอกด้วยการเซาะร่องขึ้น ๆ ในแนวตั้ง ทำเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ผลพื้ทอง กลีบดอกไม้ เป็นต้น³⁵

ภาพที่ 131 รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตานบุรีรัมย์

ที่มา : กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, **เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวด บุรีรัมย์**, 2532, 67.

³⁵ กรมศิลปากร, **โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 6.

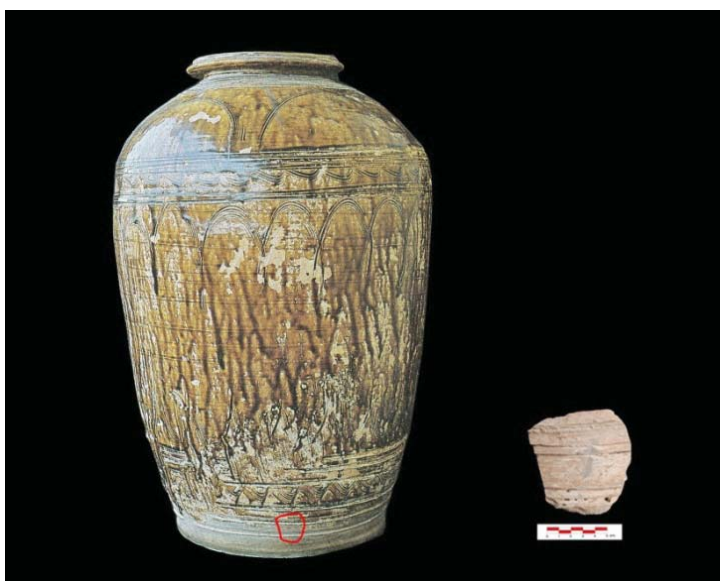
3. โถ (Jar) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ปากกว้างขอบปากโค้งเข้าเล็กน้อย ทำเป็นสันเพื่อรองรับฝาปิด ก้นแบน มีทั้งโถทรงสูงและทรงเตี้ย เคลือบผิวเฉพาะด้านนอกด้วยสีน้ำตาล และสีเขียวอ่อน³⁶

ภาพที่ 132 รูปแบบสันนิษฐาน โถ เคลือบสีน้ำตาล เครื่องถ้วยเขมร เตานบุรีรัมย์
ที่มา : กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้าน
กรวด บุรีรัมย์, 2532, 22.

³⁶ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 7.

4. ไห (Jar) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ที่มีเนื้อหนา แกร่ง เคลือบด้วยสีดำนํ้าตาล นํ้าตาลปนดำ และไม่เคลือบ รูปทรงของไหแตกต่างกันออกไป ไหบางประเภทมีเชิงฐานตื้นหนัก บางประเภทเป็นไหก้นตัดเรียบ ตกแต่งด้วยลายขูดขีด สันนิษฐานว่าภาชนะประเภทนี้คงทำขึ้นสำหรับบรรจุสิ่งของต่าง ๆ เช่น น้ำ น้ำมัน สุรา ข้าว หรือเก็บรักษาอาหารประเภทของหมักดอง หรือของแห้ง³⁷

ภาพที่ 133 รูปแบบสันนิษฐาน ไห เคลือบสีนํ้าตาล เครื่องถ้วยเขมร เตามุริรัมย์

ที่มา : DAWN ROONEY, **KHMER CERAMICS**, Oxford University Press, Oxford New York. Singapore 1984, 147.

³⁷ ยุพดี บุญจติกมาศ, การศึกษาไหทำช่างในประเทศไทย, สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529, 24.

2. เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน

เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน เป็นเครื่องถ้วยสมัยเมืองพระนครที่มีแหล่งผลิตอยู่ในประเทศกัมพูชา คือกลุ่มเตาพนมกุเลน ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เทือกเขาพนมกุเลน ประกอบด้วย เตาตานี เตาอันลองธม เตาซาร์เซย์ เตาคาร์นาโป (Khmar Po) และเตาบากอง (Bang Kong) ในจังหวัดเสียมราฐ รวมถึงเตาอื่น ๆ ที่ยังไม่มีการค้าค้นพบ แต่มีลักษณะของผลิตภัณฑ์เหมือนของกลุ่มเตาพนมกุเลนที่มีการค้นพบแล้ว ซึ่งได้มีการขุดค้นทางโบราณคดี เมื่อปี พ.ศ. 2539-2550 โดยนักโบราณคดีชาว กัมพูชา และชาวญี่ปุ่น³⁸

การกำหนดอายุเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลนนี้ มีผู้ศึกษา ดังนี้

พ.ศ. 2426 นายอีเตียนเน แอมโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) เป็นบุคคลแรกที่กล่าวถึง แหล่งเตาพนมกุเลน และได้รับการตีพิมพ์ในหนังสือ Le Cambodge เมื่อพ.ศ. 2444³⁹

พ.ศ. 2478 นายอองรี ปาร์มองติเยร์ (Henri Parmentier) ได้กล่าวถึงรูปแบบของเครื่อง ถ้วยเขมรที่ผลิตจากกลุ่มเตาพนมกุเลน⁴⁰

ต่อมาใน พ.ศ. 2524 นายเบอร์นาร์ด โกรสลิเยร์ (Bernard Groslier) ได้เขียนบทความ เรื่อง Introduction to the Ceramic Wares of Angkor ลงในวารสาร Khmer Ceramics, 9th-14th Century โดยได้แบ่งเครื่องถ้วยเขมรออกเป็น 6 แบบตามรูปแบบศิลปะ ต่อมา นายเบอร์นาร์ด โกรสลิเยร์ ได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองพระนคร ระหว่าง พ.ศ. 2500-2512 โดยได้พบเครื่องถ้วยเคลือบสีเผือกออกสีเขียวใส โดยตั้งชื่อว่า “เครื่องถ้วยเคลือบสีเขียวแบบกุเลน” และเชื่อว่าเครื่อง ถ้วยชนิดนี้เริ่มปรากฏขึ้นครั้งแรกเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 15⁴¹

³⁸ ปรีวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, ง-8.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 10.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 10.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 11-12.

จากการศึกษา ดร. ปวีรุต ธรรมปริชากร ผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วย
พิพิธภัณฑสถาน เครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ กำหนดอายุราวพุทธ
ศตวรรษที่ 16 หรืออาจจะเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 15

จากการศึกษาเรื่องอายุสมัยเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลนในครั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า การ
กำหนดอายุยังไม่เป็นที่แน่ชัด แต่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 หรือพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้นแล้ว
ในการกำหนดอายุของเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลนในครั้งนี้ ผู้ศึกษาขอใช้อายุสมัยจากผลการ
วิเคราะห์ตัวอย่างก้อนดินเผาไฟจำนวน 2 ก้อน จากหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข
(NTS'10 TP.1) ได้ค่าอายุพุทธศตวรรษที่ 15 และพุทธศตวรรษที่ 16 แต่เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุ
เลน พบในระดับชั้นดินที่ได้ค่าอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้นผู้ศึกษาจะใช้อายุจากผลทาง
วิทยาศาสตร์คือ พุทธศตวรรษที่ 16

มีการค้นพบเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลนในพื้นที่เมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา และ
ในดินแดนของประเทศไทย ได้แก่ ที่บ้านดงยายเกา อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์, เมืองดงละคร อำเภอ
เมืองนครนายก จังหวัดนครนายก, โบราณสถานสระมรกต อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี,
อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์, จังหวัดสุโขทัย, ซากโบราณสถานเมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์, แหล่งโบราณคดีเมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี, ปราสาทบ้านพลวง
อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ รวมทั้งพื้นที่หลายแห่งซึ่งเป็นที่ตั้งของอโรคยศาลาและธรรมศาลา
ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นต้น⁴²

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุขได้พบเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน พบ
จำนวนน้อยมาก เพียง 6 ชิ้น) จะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (20 cm.s) และใน
ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt. (30 cm.s)

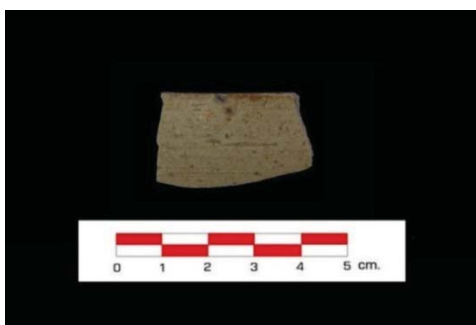
ชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผาที่พบ จะพบปาก ก้น และฝาภาชนะ ลักษณะการตกแต่งผิว
ภาชนะ พบว่ามีการเคลือบผิวด้วยน้ำเคลือบสีเขียวอมเหลืองมีทั้งผิวเรียบไม่มีลาย และทำลายขูดขีด

42

ปวีรุต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร,
วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 48.

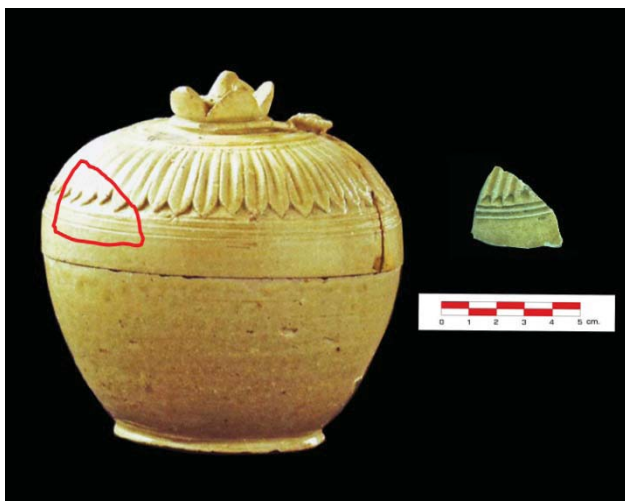
ภาพที่ 134 ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน
ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

ภาพที่ 135 ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน
ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบจะไม่สามารถจำแนกได้เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่ แต่ก็พอจะศึกษาจากลักษณะของชิ้นส่วนภาชนะและสีของน้ำเคลือบ ได้ดังนี้

1. ตลับ (Boxes) (ภาพที่ 136) เป็นภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง ทรงเตี้ย ก้นแบน มีฝาปิด ภาชนะทรงนี้มีทั้งเคลือบผิวสีเขียวและสีน้ำตาล ตลับบางใบก็เคลือบผิวทั้งด้านในและด้านนอก แต่บางใบก็เคลือบเฉพาะด้านนอกเท่านั้น และมักตกแต่งลวดลายด้านนอกด้วยการเซาะร่องตื้นๆ ในแนวตั้ง ทำเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ผลพักทอง กลีบดอกไม้ เป็นต้น⁴³ จากการขุดค้นได้พบเศษภาชนะประเภทตลับ บริเวณคัน และฝาตลับ สีเขียวอมเหลือง การตกแต่งผิวทำลายขูดขีด

ภาพที่ 136 รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีเขียวอมเหลือง เครื่องถ้วยเขมร เทาพนมกุเลน

ที่มา : เครื่องปั้นดินเผา คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (สำนักพิมพ์สยามพันธ์ : กรุงเทพฯ, 2552), 101.

⁴³ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 6.

2. ชิ้นส่วนฝาโอ (Jar) (ลายเส้นที่ 21) จากการขุดค้นยังพบชิ้นส่วนฝาเครื่องถ้วยเตาพนมกุเลน (Small find # 001) ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด SEQ) ทำลายกดประทับกลีบบัว เนื้อดินสีเทา เคลือบสีเขียว ลักษณะไม่สมบูรณ์ พบเพียงครึ่งซีก สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนฝาโอ (ลายเส้นที่ 22)

ลายเส้นที่ 21 ฝาเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

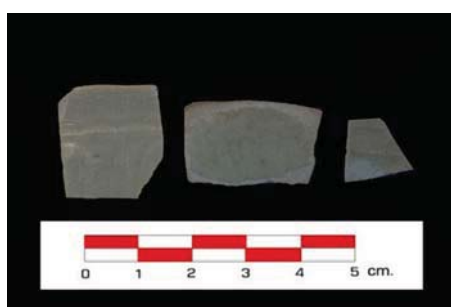
ลายเส้นที่ 22 รูปแบบสันนิษฐาน โอ เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน
ที่มา : ปิวรรต ธรรมาภิชากร

3. เครื่องถ้วยจีน

เครื่องถ้วยจีน เป็นเครื่องถ้วยที่มีพัฒนาการด้านการผลิตยาวนานกว่าเครื่องถ้วยชนิดใด ๆ ในโลก และเป็นเครื่องถ้วยแม่แบบที่สำคัญให้กับเครื่องถ้วยของประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียอาคเนย์ เช่น ไทย พม่า กัมพูชา และเวียดนาม รวมทั้งประเทศในแถบยุโรป เช่น อังกฤษ และเยอรมัน เป็นต้น เนื่องจากเครื่องถ้วยจีนมีลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ตลอดจนมีคุณภาพดีกว่าเครื่องถ้วยชนิดอื่น ๆ จึงทำให้ได้รับความนิยมจากลูกค้าอย่างมาก และมักค้นพบตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลก สำหรับแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยมักค้นพบเครื่องถ้วยเหล่านี้ในองค์พระเจดีย์ ฐานของพระอุโบสถ หรือวิหาร มีทั้งสภาพสมบูรณ์และที่แตกหัก จากการที่เครื่องถ้วยจีนสามารถกำหนดอายุค่อนข้างแน่นอน จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการกำหนดอายุสมัยของชุมชนหรือแหล่งโบราณคดี ตลอดจนโบราณวัตถุที่พบร่วมกันได้เป็นอย่างดี⁴⁴

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ได้พบเครื่องถ้วยจีน ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (20 cm.s) เพียง 3 ชิ้น (ปากกับลำตัว) จัดอยู่ในเครื่องถ้วยจีนแบบชิงไป๋ สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งเครื่องถ้วยจีนยังสามารถช่วยในการกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบได้อีกด้วย

ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาที่พบ จะพบมีเพียงลำตัว และปากภาชนะ ลักษณะการตกแต่งผิวภาชนะ พบว่ามีการเคลือบผิวด้วยน้ำเคลือบสีขาว ตกแต่งลายจุดขีด

ภาพที่ 137 ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยจีน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt.

⁴⁴ ปิรวรรต ธรรมปริชากร, สว่าง เลิศฤทธิ์ และกฤษฎา พิณศรี, **ศิลปะเครื่องถ้วยในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : บริษัท โอสดสภา จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับร่วมเฉลิมฉลองปีกาญจนาภิเษก ธันวาคม 2539, 40).

การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบไม่สามารถจำแนกได้ เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่ แต่ก็พอจะศึกษาจากลักษณะของชิ้นส่วน ภาชนะและสีของน้ำเคลือบ ได้ดังนี้

1. ตลับ (Boxes) (ภาพที่ 138) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ทรงเตี้ย ก้นแบน มีฝาปิด⁴⁵

ภาพที่ 138 รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีขาว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้

อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

ที่มา : เครื่องปั้นดินเผา คลังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานันท์, 2552), 132.

⁴⁵ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 6.

2. ชาม (Bowl) (ภาพที่ 139) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ที่มีความกว้างของส่วนปากมากกว่าหรือเท่ากับความลึกของลำตัวภาชนะ ขอบปากโค้งเข้าเล็กน้อย ส่วนของลำตัวภาชนะลาดลงแล้วสอบเข้าเป็นก้น ซึ่งมีลักษณะกลมแบน⁴⁶

ภาพที่ 139 รูปแบบสันนิษฐาน ชามปากผาย ลายกลีบบัว เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18
ที่มา : ปิรวรรต ธรรมาปริชากร

⁴⁶ ฤต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมหินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี. รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 12.

2. ถ้วยดินเผา

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ได้พบถ้วยดินเผา (Small find # 005) (ภาพที่ 140) ในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt. (กริด SWQ) จำนวน 1 ชิ้น มีลักษณะเป็นถ้วยทรงกระบอก อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ ทำจากดินเผาเนื้อค่อนข้างแกร่ง ผสมกับเม็ดแสงก้อนกลม ๆ ขนาดใหญ่ปะปนในเนื้อดิน ข้างนอกมีการขัดมัน ทำกันเป็นจิบ ด้านในมีรอยคราบสีชาวดืออยู่ในถ้วยดินเผา ซึ่งน่าจะเป็นรอยการโดนไฟ เพื่อทำกิจกรรมบางอย่าง ?

จากการปรึกษา ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร. ผาสุข อินทรารุข กล่าวว่าไม่น่าจะเป็นตะคันดินเผา เพราะรูปแบบไม่เหมือนกับตะคัน และเมื่อสอบถาม รศ. สุรพล นาถะพินธุ ได้สันนิษฐานว่า น่าจะใช้เป็นแม่พิมพ์ หรือถ้วยดินเผา เพื่อใช้ในกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ไม่ใช่เบ้าหลอมโลหะ

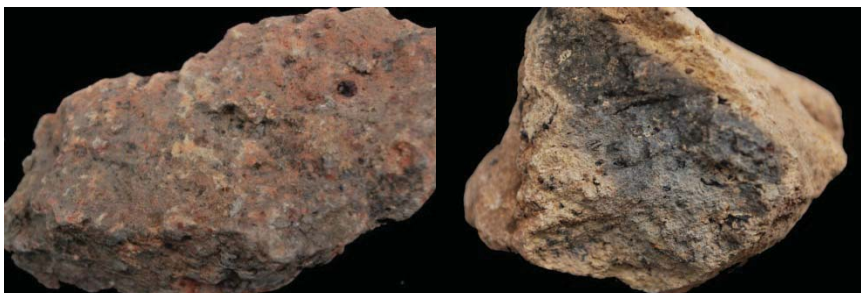
จากการสำรวจ ยังได้พบถ้วยดินเผาลักษณะนี้ที่แหล่งโบราณคดีหนองไผ่ และจากที่ชาวบ้านเก็บไว้ จึงสามารถทราบรูปแบบของถ้วยดินเผา

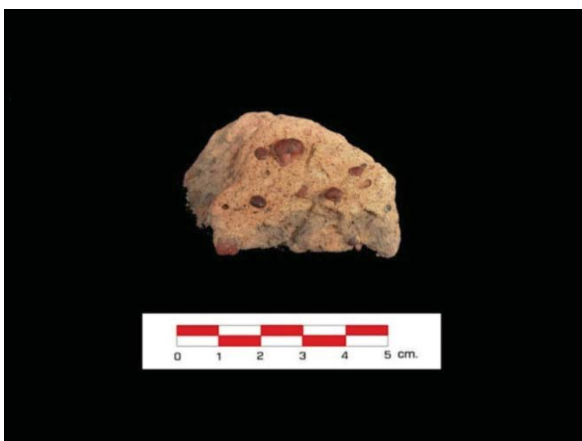
ภาพที่ 140 ถ้วยดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 80-90 cm.Dt.

3. ก้อนดินเผาไฟ (Fired Chunk)

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข พบว่าก้อนดินเผาไฟ มีลักษณะเป็นก้อนแข็งมีเม็ดกรวดเม็ดแลงผสมอยู่ ออกสีส้ม ๆ แดง ๆ (ภาพที่ 141-142) แสดงให้เห็นว่า เคยมีกิจกรรมเกี่ยวกับไฟในหลุมขุดค้น เช่นอาจจะทำอาหาร เพราะว่า บางชั้นดินจะพบร่วมกับเศษถ่าน และเศษภาชนะดินเผา ซึ่งจะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ 1-5

ภาพที่ 141 ก้อนดินเผาไฟ

ภาพที่ 142 ตัวอย่างก้อนดินเผาไฟ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0- 80 cm.Dt. (กริด NEQ)

หลักฐานประเภทโลหะ (Metal Objects)

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข พบหลักฐานประเภทโลหะ คือ ตะกรัน 2 ก้อน และใบมีดเหล็กอีก 1 ชิ้น ดังนี้

ตะกรัน (Slag)

จากการขุดค้นได้พบร่องรอยหลักฐานของกิจกรรมถลุงโลหะ แต่จากจำนวนที่พบเพียง 2 ก้อน ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด NWQ) และ (3) 90-100 cm.Dt. (กริด SEQ) จึงไม่อาจจะยืนยันได้ว่า แหล่งโบราณคดีนาตาสุขเป็นแหล่งถลุงโลหะได้? เพราะเนื่องจากเจอในปริมาณน้อยมาก จึงสันนิษฐานว่า คนโบราณอาจจะเอาตะกรันมาจากที่อื่นก็เป็นไปได้?

ตะกรัน (Small find # 004) (ภาพที่ 143) ที่พบในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. ลักษณะเป็นตะกรันของแร่เหล็ก จากการส่องด้วยกล้องจุลทรรศน์มีความพรุน ที่เกิดจากการผ่านกระบวนการถลุง มีรอยการไหลของตะกรัน ด้านหนึ่งมีหน้าตัดตรงแบน คือเป็นการเย็นตัวเหมือนติดกับแผ่น? ที่มีลักษณะแบน

ภาพที่ 143 ตะกรัน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด NWQ)

ตะกรัน (Small find # 006) (ภาพที่ 144) ที่พบในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt. มีลักษณะเป็นก้อน ตรงกลางมีรอยบากข้างใน คือ ในขณะที่มีการถลุงน่าจะมีการใช้ไม้หรือวัตถุ ที่มีลักษณะเป็นแท่งกลมที่มดลงไป

ภาพที่ 144 ตะกรัน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt. (กริด SEQ)

ใบมีดเหล็ก

จากการขุดค้นได้พบใบมีดเหล็ก (Small find # 003) จำนวน 1 ชิ้น มีขนาด ความยาว 20 เซนติเมตร กว้าง 2.8 เซนติเมตร และหนา 1.3 เซนติเมตร ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-80 cm.Dt. (กริด SEQ) ลักษณะเป็นสนิม และได้ทำการอนุรักษ์แล้ว

ใบมีดเหล็กนี้ (ภาพที่ 145) สันนิษฐานว่าน่าจะไว้ใช้ในครัวเรือน ได้มีการค้นพบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่มีลักษณะเช่นนี้ เช่น ที่แหล่งโบราณคดีดงละคร จังหวัดนครนายก⁴⁷ (ภาพที่

⁴⁷ กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (บริษัทสำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด, 2536), 58.

146) แหล่งโบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพที่ 147) และแหล่งโบราณคดีภูมิสมนาย ประเทศกัมพูชา⁴⁸ (ภาพที่ 148) เป็นต้น

ภาพที่ 145 ใบมีดเหล็ก ก่อนการอนุรักษ์ และหลังการอนุรักษ์

ภาพที่ 146 เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณคดีเมืองดงละคร จังหวัดนครนายก

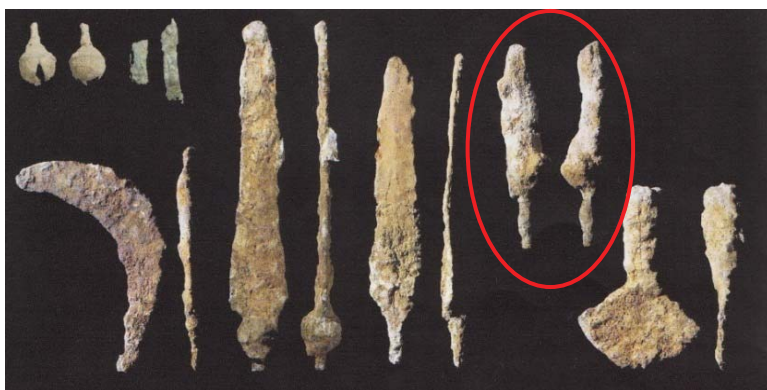
ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (บริษัทสำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด, 2536), 58.

⁴⁸ Yoshinori Yasuda, Chuch Phoeurn, **Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007**, International Research Center for Japanese Studies, March 2008, 6.

ภาพที่ 147 เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานสระมรกต (กรุงเทพ ฯ, 2534), 84.

ภาพที่ 148 เครื่องมือเหล็ก พบที่แหล่งโบราณคดีภูมิสนาย ประเทศกัมพูชา

ที่มา : Yoshinori Yasuda, Chuch Phoeurn, **Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007**, International Research Center for Japanese Studies, March 2008, 6.

หลักฐานประเภทเปลือกหอย (Shells)

หอย เป็นสัตว์ที่ไม่มีกระดูกสันหลังจัดอยู่ใน Phylum Mollusca เป็นสัตว์ที่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดี มีความหลากหลาย ทั้งรูปร่าง ขนาด พฤติกรรม และแหล่งที่อยู่อาศัย โดยสามารถอาศัยได้ในพื้นที่เกือบทุกบริเวณในโลก ทั้งสภาพน้ำเค็ม น้ำกร่อย น้ำจืด แพร่กระจายอยู่ตั้งแต่บนยอดเขาสูง ในป่า สวน ไร่ นา แม่น้ำ ลำธาร และทะเล โดยหอยนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลัก คือ หอยฝาเดียว และหอยสองฝา ในที่นี้พบหลักฐานประเภทเปลือกหอย คือ หอยฝาเดียวเท่านั้น

จากการขุดค้นพบเศษเปลือกหอย (ฝาเดียว) เพียง 60 กรัม โดยจะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt. (กริด NWQ) ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt. (กริด NWQ) และระดับชั้นดินสมมติที่ (6) 140-160 cm.Dt. (กริด NWQ) (ภาพที่ 149-151) มีทั้งสมบูรณ์และไม่สมบูรณ์ จากการปริกษา รศ. ดร. ดวงเดือน ไกรลาส ภาควิชา ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปรากฏว่า เป็นหอยชนิด หอยโข่ง (*Pila ampullacea*) หอยขม (*Filopaludina*) ซึ่งจัดเป็นหอยน้ำจืด ส่วนหอยทาก (Land snail) เป็นหอยอยู่บนบก และยังพบร่วมกับก้อนดินเผาไฟ เศษภาชนะดินเผา และเศษถ่าน ทำให้สันนิษฐานว่า มนุษย์ในสมัยโบราณได้กินเป็นอาหาร

หอยโข่ง เป็นหอยน้ำจืดฝาเดียว มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ *Pila ampullacea*⁴⁹ มีชื่อสามัญ apple snail มีลักษณะเปลือกบาง ขนาดกลาง มีสีขาวรูปร่างอวบอ้วนกลมเป็นเกลียว ช่องปากกว้างมีฝาปิด ตีนแบนและกว้าง ตัวหอยจะมีงอยปาก หายใจด้วยเหงือก ทำให้สามารถอยู่บนบกได้นาน โดยในหน้าแล้งจะฝังตัวอยู่ในโคลน มักพบตามทุ่งนา หนอง คลอง บึง ชอบพื้นดินปนทราย กินผัก รากไม้ และพรรณไม้น้ำเป็นอาหาร สามารถรับประทานได้

⁴⁹ Jarujin Nabhitabhata, **Checklist of Mollusca Fauna in Thailand**, Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, Bangkok : Thailand, 2009, 61 อ้างอิงจาก อรภา นาคจินดา และคณะ, การใช้ประโยชน์จากหอยน้ำจืดในประเทศไทย, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรมประมง, 2548.

หอยขม เป็นหอยน้ำจืดฝาดเดียว มีชื่อวิทยาศาสตร์ Filopaludina⁵⁰ ชื่อสามัญ River snail มีหลากหลายสายพันธุ์ มีเปลือกขนาดกลางเป็นทรงกรวย รูปไข่ ผิวเปลือกอาจเรียบหรือมีดும்หรือสันยื่นออกมา บางชนิดมีแถบสีบนเปลือกด้วย หอยขมชอบอาศัยในน้ำนิ่ง ไม่ลึกมาก ตามบริเวณซึ่งมีพื้นเป็นโคลนหรือดินปนทราย พบทั้งในน้ำจืดและน้ำกร่อยใน คูคลอง และที่ลุ่มทั่วไปทุกภาค ส่วนใหญ่หอยพวกนี้จะกินสาหร่ายทั้งสดและเน่าเปื่อย ซากพืชและซากอินทรีย์ที่เน่าเปื่อย และผงตะกอนที่จมอยู่ตามผิวดิน สามารถรับประทานได้

หอยทาก เป็นหอยฝาดเดียว มีชื่อสามัญคือ Land snail⁵¹ ดำรงชีวิตอยู่บนบก มีหลายขนาด ตั้งแต่ขนาดเล็กมาก จนไม่สามารถมองเห็นชัดเจนด้วยตาเปล่า ไปจนถึงขนาดใหญ่ แต่มีหลากหลายสายพันธุ์ สามารถรับประทานได้ เพราะคนในแถบพื้นที่ก็ยังรับประทานกันอยู่ เพราะหาได้ง่ายในท้องถิ่น

ภาพที่ 149 ตัวอย่างเปลือกหอย ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 100-120 cm.Dt. (กริด NWQ)

⁵⁰ Jarujin Nabhitabhata, **Checklist of Mollusca Fauna in Thailand**, Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning. Bangkok : Thailand, 2009, 53. อ้างอิงจาก จุฑามาศ จิวลักษณ์, อรภา นาคจินดา และมณฑิรา เปี่ยมทิพย์มณฑิ, ความหลากหลายของกุ้ง ปู หอยในลุ่มน้ำยม, เอกสารวิชาการฉบับที่ /2551, กรมประมง, สำนักวิจัยพัฒนาประมงน้ำจืด, 2551.

⁵¹ Jarujin Nabhitabhata, **Checklist of Mollusca Fauna in Thailand**, Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, Bangkok : Thailand, 2009, 39.

ภาพที่ 150 ตัวอย่างเปลือกหอย ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt. (กริด NWQ)

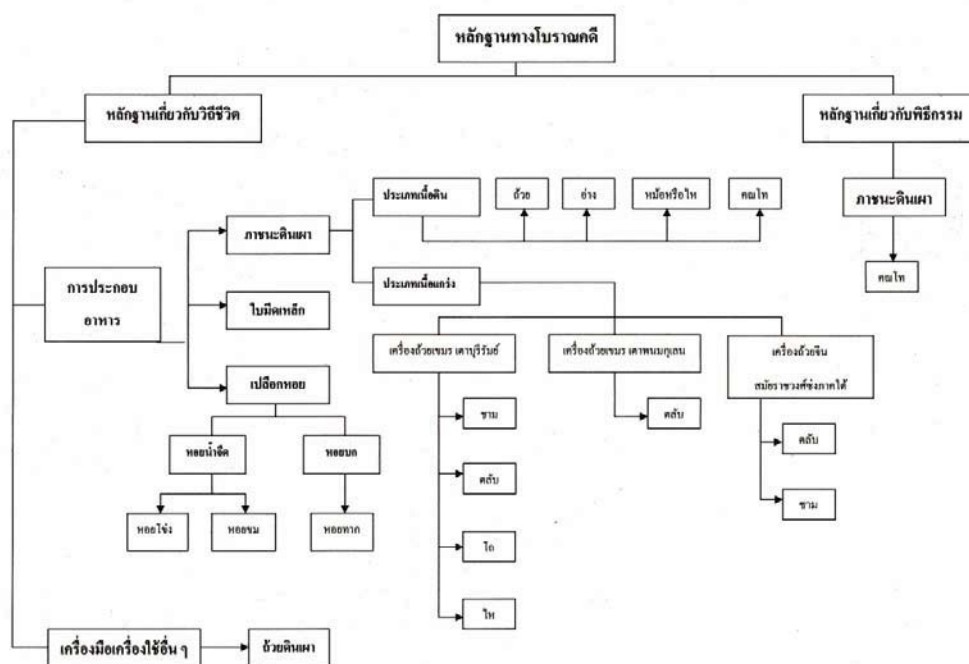
ภาพที่ 151 ตัวอย่างเปลือกหอย ระดับชั้นดินสมมติที่ (6) 140-160 cm.Dt. (กริด NWQ)

ตารางที่ 3 สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติ

ชั้น สมมุติ ที่	ระดับ (cm.Dr.)	โบราณวัตถุประเภทดินเผา						โบราณวัตถุประเภทโลหะ			เปลือกหอย กรั้ม
		เศษภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ชิ้น/กรั้ม	สภาพขณะ ประกาศเนื้อแกร่ง ^{ชิ้น}			ถ้วยดินเผา ชิ้น	ก้อนดินเผาไฟ กรั้ม	ตะกรัน ชิ้น	ใบมีดเหล็ก ชิ้น		
			เตาบุรีรัมย์	เตาพนมกุเลน	เครื่องถ้วยจีน						
Surfæct	0	12/147	1/41	0	0	0	0	0	0	0	
1	0-80	453/6,419	42/765	5/16	3/8	0	1,560	1	1	0	
2	80-90	316/5,734	11/276	1/6	0	1	2,942	0	0	0	
3	90-100	200/1,612	2/39	0	0	0	764	3	0	0	
4	100-120	89/924	3/57	0	0	0	566	0	0	2	
5	120-140	16/77	1/21	0	0	0	75	0	0	14	
6	140-160	4/40	1/3	0	0	0	0	0	0	5	
7	160-180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
8	180-200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
รวม (ชิ้น/กรั้ม)		1,090/14,953	61/1,202	6/22	3/8	1	5,907	0	0	21	

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุขครั้งนี้ สามารถแบ่งหลักฐานออกเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ คือ

1. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในครัวเรือนทั่วไป (domestic context) ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ได้แก่ ถ้วย อ่าง ชาม หม้อหรือไห คมโท และประเภทเนื้อแกร่ง เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ ได้แก่ ชาม ตลับ โถ ไห, เครื่องถ้วยเขมร เตอพนมกุลน ได้แก่ ตลับ, เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ ได้แก่ ตลับ ชาม, ใบมีดเหล็ก, ถ้วยดินเผา และเปลือกหอย
2. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม (ritual context) ได้แก่ คมโท

แผนผังที่ 10 สรุปหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

การกำหนดอายุ

ในการขุดค้นชั้นดินที่อยู่อาศัยบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุข จากการศึกษาอายุเชิงเปรียบเทียบโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น และการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ มีรายละเอียดดังนี้

การกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบ

จากการศึกษาเปรียบเทียบโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง คือ เครื่องถ้วยเขมร เทาบุรีรัมย์ มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18, เครื่องถ้วยเขมร เทาพนมกุเลน มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่าการกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบ จะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18

การกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์

ผู้ศึกษาได้ส่งตัวอย่างก้อนดินเผาไฟ เพื่อนำไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (Thermoluminescence หรือ TL) ที่ห้องปฏิบัติการ ของภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2 ตัวอย่าง และตัวอย่างถ่านนำไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน (Radio Carbon 14 หรือ C14) ที่สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ ดังนี้ (ตารางที่ 5)

A_0354 (ก้อนดินเผาไฟ) อยู่ในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt. (40 cm.s) ได้ค่าอายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 1501-1693 ค่าอายุกลางอยู่ในช่วง พ.ศ. 1597 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าอู่ไทยทิศวรรมณที่ 2 (พ.ศ. 1593-1609) ศิลปะบาปวน (พ.ศ. 1560-1630)

A_0355 (ก้อนดินเผาไฟ) อยู่ในระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt. (80 cm.s) ได้ค่าอายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 1270-1562 ค่าอายุกลางอยู่ในช่วง พ.ศ. 1416 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 3 (พ.ศ. 1393-1420) ศิลปะกุเลน (พ.ศ. 1370-1420)

IHL3289 (ถ่าน) อยู่ในระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 120-140 cm.Dt. (80 cm.s) ได้ค่าอายุอยู่ในช่วง ก่อน พ.ศ. 170-1564 ค่าอายุกลางอยู่ในช่วง พ.ศ. 694 ซึ่งอาณาจักรเขมรโบราณ มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 แต่ค่าอายุที่ได้มีอายุก่อนอาณาจักรเขมรโบราณ และจากหลักฐานทั้งจากการสำรวจและขุดค้นของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ไม่ได้เก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 7 จะเห็นว่าการเคลื่อนของผลการวิเคราะห์ $\pm$ ถึง 870 ปี แต่ถ้าดูจาก ค่าบวก จะอยู่ในช่วง พ.ศ. 1564 ซึ่งจะห่างจากผลการ

วิเคราะห์ด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (TL) ในระดับชั้นดินสมมติเดียวกันของตัวอย่างก้อนดินเผาไฟประมาณ 148 ปี ซึ่งจะตรงกับสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) แต่จะมีค่าอายุห่างจากการวิเคราะห์ด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (TL) ในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 90-100 cm.Dt. (40 cm.s) ของตัวอย่างก้อนดินเผาไฟเพียงแค่ 33 ปี แต่ในที่นี้จะยึดการกำหนดอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (Thermoluminescence หรือ TL) เพราะค่าความคลาดเคลื่อนน้อยกว่าการกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน (Radio Carbon 14 หรือ C14) ดังนั้นผลการวิเคราะห์ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์มีค่าอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 ซึ่งมีความสอดคล้องกับโบราณวัตถุที่พบ

ตารางที่ 5 ผลการกำหนดอายุด้วยวิธีวิทยาศาสตร์

หมายเลข	วิธีการ	ตัวอย่าง	ระดับ ชั้นดิน	ค่าอายุ (ปีมาแล้ว)	พ.ศ.	ช่วงอายุ พ.ศ.
A_0354	TL	ก้อนดินเผาไฟ	(3) 90-100	956 ± 96^{52}	1597	1501-1693
A_0355	TL	ก้อนดินเผาไฟ	(5) 120-140	$1,137 \pm 146^{53}$	1416	1270-1562
IHLC3289	C14	ถ่าน	(5) 120-140	1860 ± 870^{54}	694	(-176)- 1564

⁵² คำนวณจากปี พ.ศ. 2553

⁵³ คำนวณจากปี พ.ศ. 2553

⁵⁴ คำนวณจากปี พ.ศ. 2554

การลำดับชั้นทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

จากหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อาจนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่าบริเวณแหล่งโบราณคดีนาตาสุขมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์โบราณเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณนี้ แม้จะพบหลักฐานไม่มากนัก แต่จากการศึกษาเปรียบเทียบโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น คือ เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์ เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน การกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ และประกอบกับการศึกษาชั้นดิน จึงสามารถกำหนดอายุแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้ว่าการอยู่อาศัยเพียง 1 ชั้นวัฒนธรรม มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 แต่แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 พุทธศตวรรษที่ 15 พบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์ แต่ไม่พบเครื่องถ้วยพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ช่งภาคใต้ (ตั้งแต่ระดับชั้นดินสมมติ 90-160 cm.Dt.)

ช่วงที่ 2 พุทธศตวรรษที่ 16-18 พบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์ เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ช่งภาคใต้ (ตั้งแต่ระดับชั้นดินสมมติ 0-90 cm.Dt.)

การสิ้นสุดของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข

ในกรณีของแหล่งโบราณคดีนาตาสุขนี้ หน้าดินด้านบนได้โดนตัดไป จึงไม่สามารถบอกได้ว่าแหล่งโบราณคดีแห่งนี้สิ้นสุดลงเมื่อใด แต่หลักฐานจากการสำรวจบนผิวดิน ทำให้สันนิษฐานได้ว่า สิ้นสุดลงในพุทธศตวรรษที่ 18 เนื่องจากพบเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ช่งภาคใต้ และชั้นดินชั้นสุดท้ายของหลุมขุดค้นก็พบเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ช่งภาคใต้ด้วยเช่นกัน และผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า อาจมีปัจจัยจากที่ สมัยเมืองพระนครของอาณาจักรเขมรโบราณเสื่อมอำนาจลง จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้ทิ้งร้างไปก็เป็นไปได้

หลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสระแมว (NSM'10 TP.2)

จากการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดี พบร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณน้อยกว่าแหล่งโบราณคดีนาตาสุข (NTS'10 TP.1) โดยสามารถแยกหลักฐานทางโบราณคดีได้ดังนี้ (ตารางที่ 6)

หลักฐานประเภทดินเผา

โดยพบว่าในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ได้พบหลักฐานประเภทดินเผา คือ เศษภาชนะดินเผา จำนวนมากที่สุด มีทั้งประเภทเนื้อดิน (earthen ware) และเนื้อแกร่ง (stone ware) ซึ่งจะพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และบางชิ้นก็สามารถต่อกันได้เพียงเล็กน้อย และยังสามารถใช้ศึกษาเปรียบเทียบอายุสมัยได้นอกจากเศษภาชนะดินเผาแล้ว พบก้อนดินเผาไฟ

1. เศษภาชนะดินเผา แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน (earthen ware)

จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหนองสระแมวนี้ พบว่า เศษภาชนะมีทั้งเนื้อหนาและเนื้อบาง แต่จะพบเนื้อลักษณะบางมากกว่า ส่วนเนื้อดินที่ใช้ในการผลิตภาชนะน่าจะนำดินในท้องถิ่นมาใช้ เพราะพบว่ามีเม็ดกรวดเม็ดแลงผสมในเนื้อของภาชนะด้วย (ภาพที่ 152) และการขึ้นรูปภาชนะเป็นการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน (Wheel throwing technique)

ภาพที่ 152 ตัวอย่างลักษณะเนื้อดิน ของเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน

ชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ที่ขุดพบในแหล่งโบราณคดีหนองสระแมว พบในปริมาณ 6 กิโลกรัมเศษ พบว่าในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. จะพบในปริมาณมากกว่าชั้นดินสมมติอื่น ๆ โดยปริมาณเศษภาชนะดินเผาจะมีลักษณะน้อยลงไปเรื่อย ๆ ในระดับชั้นดินสมมติที่อยู่ด้านล่าง ซึ่งในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (40 cm.s) เป็นชั้นดินที่อยู่อาศัยแล้ว

จะสังเกตเห็นว่าในระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt. (100 cm.s) จะพบเศษภาชนะดินเผาในปริมาณที่น้อยมากเพียง 12 ชิ้นเท่านั้น แต่ก็ได้ทำการขุดทดสอบลงไปจนถึงระดับชั้นดินสมมติที่ (10) 260-300 cm.Dt. (270 cm.s) เพื่อให้แน่ใจว่าหมดชั้นวัฒนธรรมแล้ว จึงได้หยุดทำการขุดค้น

ชั้นส่วนเศษภาชนะดินเผา จะพบเศษภาชนะดินเผาประเภทลำตัวเป็นจำนวนมากกว่าชั้นส่วนอื่น ๆ รองลงมาคือไหล์ ปาก คอ และก้นของภาชนะดินเผา ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ ยังพบว่าปากภาชนะดินเผามีหลายรูปแบบ

ภาพที่ 153 ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.

ภาพที่ 154 ตัวอย่างรูปแบบปากและก้นภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ภาพที่ 155 ตัวอย่างรูปแบบปากและก้นภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.

ภาพที่ 156 ตัวอย่างรูปแบบปากและก้นภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.

ภาพที่ 157 ตัวอย่างรูปแบบปากภาชนะ ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.

การจัดจำแนกลวดลาย พบว่ามีการทาสีดินเกือบทุกชั้น บางชั้นสีดินลอกแต่ก็ยังหลงเหลือให้เห็น และ มีการตกแต่งผิว แบบผิวเรียบไม่มีลาย ลายจุดขีด ลายจุดขีดผสมลายกดประทับ ซึ่งการตกแต่งผิวทั้ง 3 แบบนี้ ปรากฏว่าโดยมากการตกแต่งผิวเศษภาชนะมักจะเป็นผิวเรียบมากกว่าการตกแต่งผิวด้วยลายจุดขีด และลายจุดขีดผสมลายกดประทับ นอกจากนี้ยังมีลักษณะของเศษภาชนะดินเผาที่มีร่องรอยโดนไฟ ด้านนอก และด้านใน อีกจำนวนเล็กน้อย ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะเกิดจากกระบวนการผลิตภาชนะดินเผาก็เป็นไปได้

ภาพที่ 158 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.

ภาพที่ 159 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ภาพที่ 160 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.

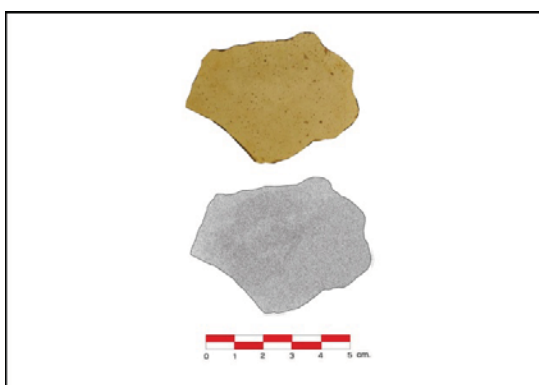
ภาพที่ 161 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.

ภาพที่ 162 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.

เทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะที่จุดพบทั้งหมดแบ่งออกเป็น 3 เทคนิค

1.1 ผิวเรียบไม่มีลาย แต่จะทาสีดินลงบนผิวภาชนะ (ลายเส้นที่ 23)

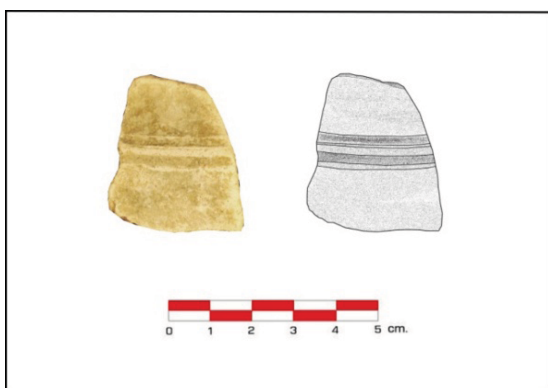

ลายเส้นที่ 23 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

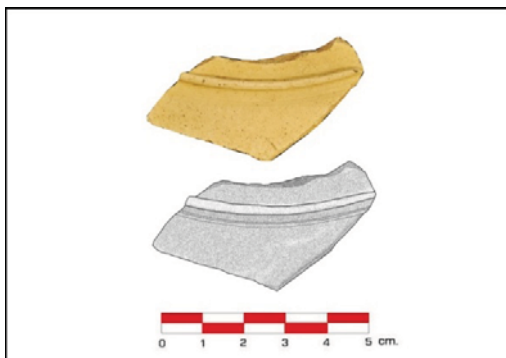
1.2 ตกแต่งด้วยเทคนิคการทำลายชุดสีแดงบนผิวภาชนะแล้วทาสีดินทึบ (ลายเส้นที่ 24-27)

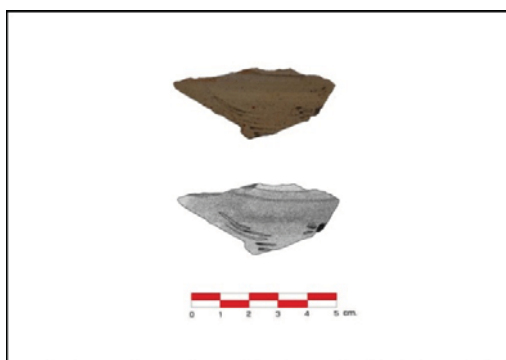
ภาพลายเส้นที่ 24 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 25 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 26 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 27 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

1.3 ตกแต่งด้วยเทคนิคการทำลายชุดจีดผสมลายกดประทับลงบนผิวภาชนะ แล้วทาน้ำดิน
ทับ (ลายเส้นที่ 28-31)

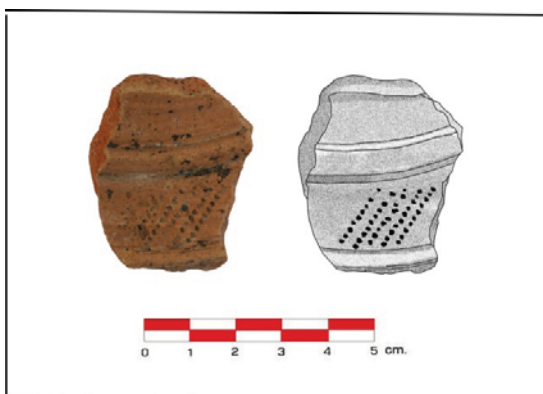
ลายเส้นที่ 28 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 29 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 30 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ลายเส้นที่ 31 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.

การจำแนกสีน้ำดิน (slip)

ลักษณะสีของน้ำดินที่ใช้ทาผิวภาชนะดินเผา สามารถแยกออกได้เป็น 5 สี ดังนี้ สีขาวนวล สีเหลืองอ่อน สีส้มอ่อน สีเทา และสีน้ำตาล

การจำแนกรูปแบบภาชนะ

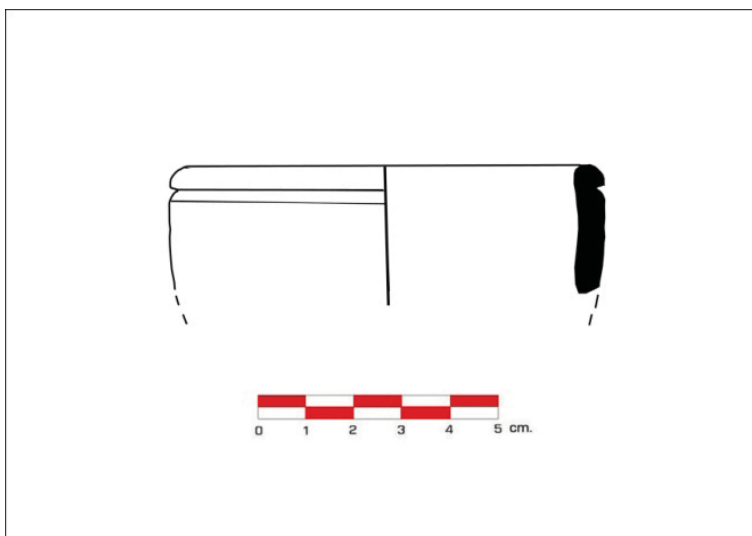
การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบไม่สามารถจำแนกได้ เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่นักจึงยากแก่การศึกษารูปแบบได้ ซึ่งจะสามารถศึกษาจากลักษณะของปากภาชนะ

1. ถ้วยดินเผา (Cup) เป็นภาชนะทรงกลม ปากภาชนะโค้งเข้าเล็กน้อย ความกว้างของขอบปากน้อยกว่าความกว้างของส่วนไหล่ภาชนะเล็กน้อย ไม่มีการตกแต่งผิวภาชนะ

2. ชาม (Bowl) เป็นภาชนะที่มีความกว้างของส่วนปากมากกว่าหรือเท่ากับความลึกของลำตัวภาชนะ ขอบปากโค้งเข้าเล็กน้อย ส่วนลำตัวภาชนะลาดลงแล้วสอบเข้าเป็นก้น มีลักษณะกลมแบน

3. อ่าง (Basin) (ลายเส้นที่ 32) ภาชนะทรงกลม ปากภาชนะโค้งเข้าเล็กน้อยและบริเวณไหล่ภาชนะมีสัน ส่วนคอ ไหล่ และลำตัวของภาชนะค่อย ๆ ผายออกและสอบเข้าเป็นก้น ซึ่งมีลักษณะกลมแบน และเตี้ย⁵⁵

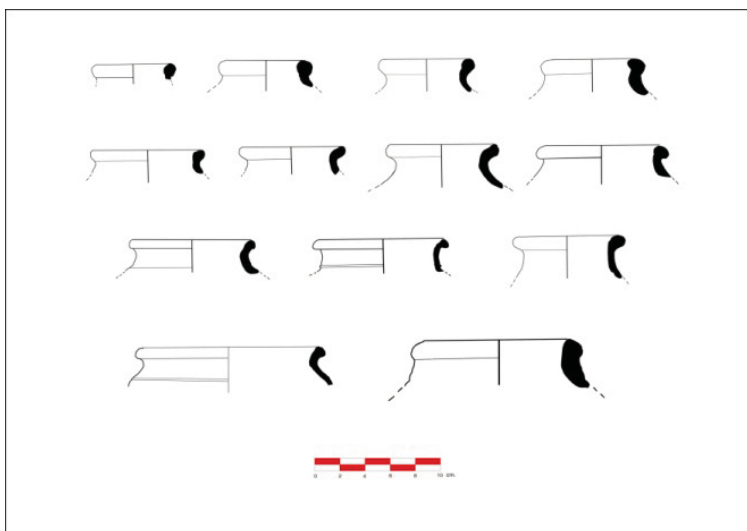
⁵⁵ ฤต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมหินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 12.

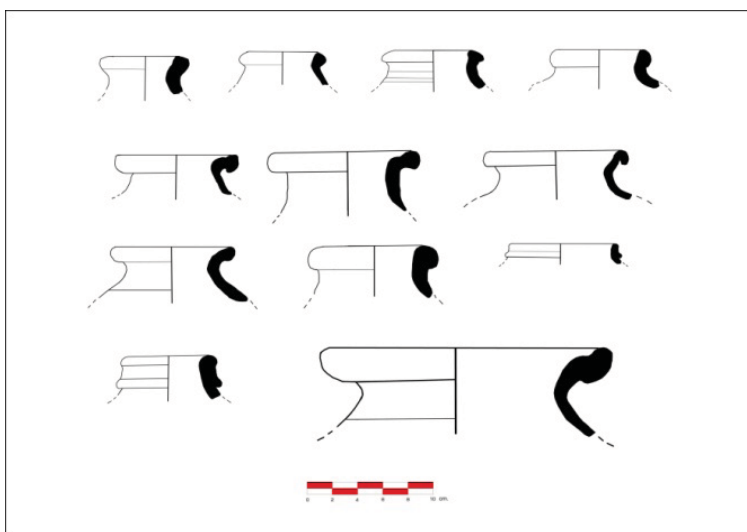
ลายเส้นที่ 32 ภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ประเภทอ่าง

4. ภาชนะ หม้อ (Pot) หรือไห (Jars) (ลายเส้นที่ 33-34) ภาชนะดินเผาทรงกลม บริเวณคอ คอด ส่วนลำตัวผายออกแล้วสอบเข้าเป็นก้น มีลักษณะกลม⁵⁶ การตกแต่งผิวมีทั้งผิวเรียบไม่มีลวดลาย และการตกแต่งผิวบริเวณไหล่ด้วยลายขูดขีด บางชิ้นก็ทำลายขูดขีดผิวด้านในด้วยเช่นกัน

⁵⁶ ฤต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมทินใต้ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชา โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 12.

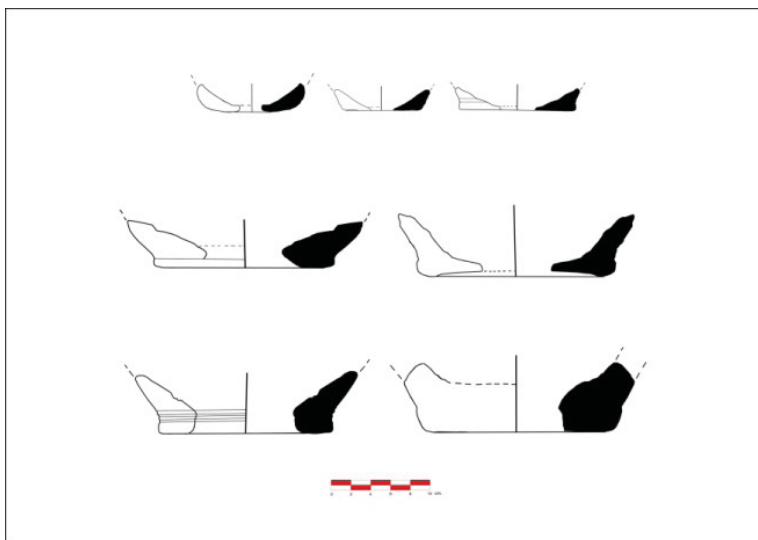

ลายเส้นที่ 33 ภาชนะดินเผา ประเภถเนื้อดิน ประเภถหม้อหรือไห

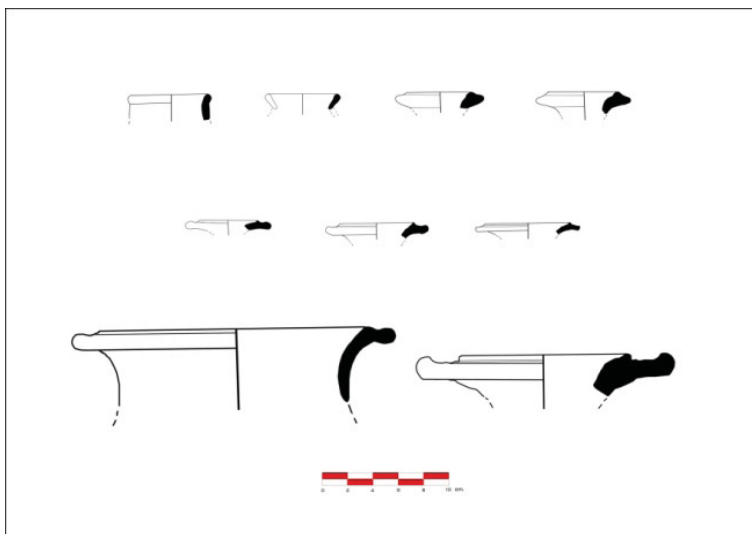
ลายเส้นที่ 34 ภาชนะดินเผา ประเภถเนื้อดิน ประเภถหม้อหรือไห

5. ก้นของภาชนะ (Bottom) (ลายเส้นที่ 35) คือ ส่วนล่างสุดของภาชนะ เป็นส่วนที่ติดกับ
 ลำตัวภาชนะ และใช้ตั้งภาชนะมีทั้งก้นแบน และก้นเว้า สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นก้นของ
 ภาชนะประเภท ถ้วย, หม้อหรือไห และชามหรือครก เพราะเนื้อหนามาก

ลายเส้นที่ 35 ภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ก้นภาชนะ

6. คณโท (Water pot) (ลายเส้นที่ 36) เป็นภาชนะดินเผา ที่มีลักษณะปากบานออก คอสูง แลบ ลำตัวป่อง ไม่มีพวย เป็นภาชนะสำหรับใช้ดื่ม และใช้ใส่น้ำในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จากการขุดค้นพบว่าปากภาชนะดินเผาประเภทคณโท มีหลายชนิด มีทั้งปากตรง และปากโค้งออก

ลายเส้นที่ 36 ภาชนะดินเผา ประเภทคณโท

1.2 เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง (stone ware) การวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผา
ประเภทเนื้อแกร่ง ที่ได้จากการขุดค้นครั้งนี้ ยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทตามแหล่งเตาที่ผลิต
ดังนี้

1. เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสระแมว ได้พบเครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ รวมทั้งสิ้น 1
กิโลกรัมเศษ ซึ่งเครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์นี้ ยังแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก และยังใช้
เป็นตัวกำหนดอายุสมัยเชิงเปรียบเทียบ ของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้วิธีหนึ่งด้วย ซึ่งในระดับชั้นดิน
สมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt. (20 cm.s) พบเพียง 2 ชิ้น แต่ในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (40
cm.s) จะพบเป็นจำนวนมากกว่าระดับชั้นดินสมมติอื่น ๆ และในระดับชั้นดินที่อยู่ด้านล่างก็จะเริ่มลด
ปริมาณลงเรื่อย ๆ และพบไปถึงแค่ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt. (100 cm.s) ส่วนในระดับ
ตั้งแต่ชั้นดินสมมติที่ 6-10 ไม่พบเศษภาชนะดินเผาเลย จึงได้หยุดทำการขุดค้น

ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาที่พบ จะพบลำตัว 58 ชิ้น รองลงมาเป็นปาก ก้น คอ และไหล่
ภาชนะ การตกแต่งผิวภาชนะ พบว่ามีการเคลือบผิว และไม่เคลือบผิวภาชนะ และบางชิ้นน้ำเคลือบ
อาจจะหลุดลอกออกไปได้ ซึ่งลักษณะการเคลือบผิวสีเขียวจะพบในปริมาณมากที่สุด รองลงมา ก็เป็น
การเคลือบน้ำเคลือบสีน้ำตาลดำ สีน้ำตาล และไม่เคลือบผิว การตกแต่งลวดลาย ส่วนมากจะไม่มี
การตกแต่งผิวภาชนะ แต่ที่มีการตกแต่งก็จะเป็นลายขูดขีด (ภาพที่ 163-167)

ภาพที่ 163 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.

ภาพที่ 164 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

ภาพที่ 165 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt.

ภาพที่ 166 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์

ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.

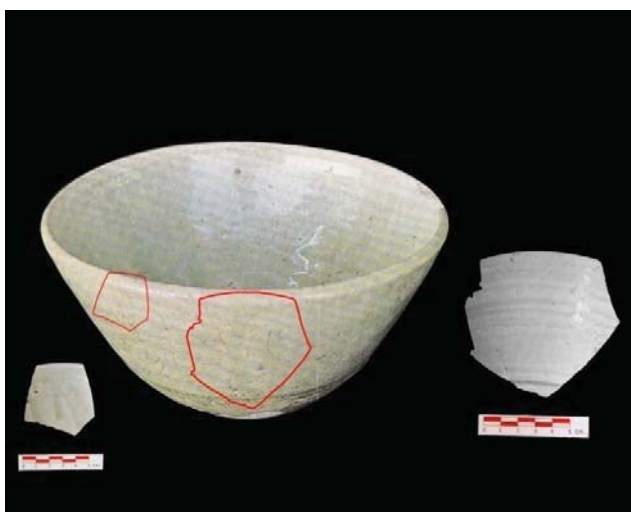

ภาพที่ 167 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์

ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.

การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบไม่สามารถจำแนกได้ เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่ แต่ก็พอจะศึกษาจากลักษณะของชิ้นส่วนภาชนะ และสีของน้ำเคลือบ ได้ดังนี้

1. ชาม (Bowl) (ภาพที่ 168-169) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ที่มีความกว้างของส่วนปากมากกว่าหรือเท่ากับความลึกของลำตัวภาชนะ ขอบปากโค้งเข้าเล็กน้อย ส่วนของลำตัวภาชนะลาดลงแล้วสอบเข้าเป็นก้น ซึ่งมีลักษณะกลมแบน มักจะเคลือบผิวทั้งด้านนอกและด้านในด้วยสีเขียวอ่อน⁵⁷

ภาพที่ 168 รูปแบบสันนิษฐาน ชาม เคลือบสีเขียว

ที่มา : DAWN ROONEY, **KHMER CERAMICS**, Oxford University Press, Oxford New York. Singapore 1984, 142.

⁵⁷ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2539), 8-12.

ภาพที่ 169 รูปแบบสันนิษฐาน ชาม เคลือบสีเขียว

ที่มา : กรมศิลปากร, ฝายเผยแพร่วัฒนธรรมและประชาสัมพันธ์, เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์, 2532, 21.

2. ตลับ (Boxes) (ภาพที่ 170) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ทรงเตี้ย ก้นแบน มีฝาปิด ภาชนะทรงนี้มีทั้งเคลือบผิวสีเขียวและสีน้ำตาล ตลับบางใบก็เคลือบผิวทั้งด้านในและด้านนอก แต่บางใบก็เคลือบเฉพาะด้านนอกเท่านั้น และมักตกแต่งลวดลายด้านนอกด้วยการเซาะร่องตื้น ๆ ในแนวตั้ง ทำเลียนแบบธรรมชาติ เช่น ผลพริกทอง กลีบดอกไม้นี้ เป็นต้น⁵⁸

⁵⁸ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 6.

ภาพที่ 170 รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีเขียว

ที่มา : กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวด บุรีรัมย์, 2532, 68.

3 กระปุก (Jar) (ภาพที่ 171-172) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ส่วนมากมีเนื้อภาชนะสีขาว ขึ้นรูปโดยการใช้เป็นหมุน มีกระปุกที่มีคอยาวและสั้น ปากผายออกเล็กน้อย ฐานเตี้ย ตรงก้นภาชนะด้านล่างจะมีรอยขีดเป็นวง ๆ ซึ่งเกิดจากการใช้เชือกหรือด้ายตัดภาชนะออกจากเป็นหมุน ส่วนตัวภาชนะตรงกลางป่องออก ภาชนะบางใบจะมีลักษณะคล้ายกับกระปุกเหล้าจีน เคลือบเฉพาะด้านนอก มีทั้งเคลือบสีอ่อนแบบกุเลน และเคลือบสีเข้ม⁵⁹

⁵⁹ กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวด บุรีรัมย์, 69.

ภาพที่ 171 รูปแบบสันนิษฐาน กระปุก เคลือบสีน้ำตาล

ที่มา : กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวดบุรีรัมย์, 71.

ภาพที่ 172 รูปแบบสันนิษฐาน กระปุกทรงลูกจันทน์ เคลือบสีน้ำตาล

ที่มา : ปวิวรรต ธรรมปรีชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552, 219.

4 โถ (Jar) (ภาพที่ 173) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ปากกว้างขอบปากโค้งเข้าเล็กน้อย ทำเป็นสันเพื่อรองรับฝาปิด ก้นแบน มีทั้งโถทรงสูงและทรงเตี้ย เคลือบผิวเฉพาะด้านนอกด้วยสีน้ำตาล และสีเขียวอ่อน⁶⁰

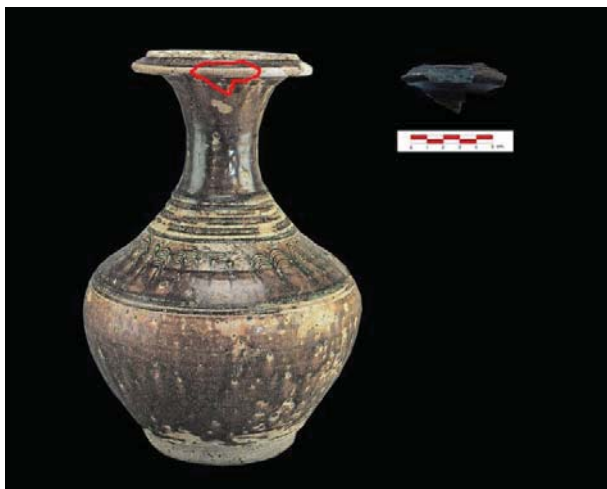
ภาพที่ 173 รูปแบบสันนิษฐาน โถ เคลือบสีน้ำตาลดำ

ที่มา : กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เตาบ้านกรวดบุรีรัมย์, 22.

5 คนโท (water jugs) (ภาพที่ 174) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ทรงสูงปากบานออก คอแคบ ลำตัวป่อง เคลือบผิวสีเข้มตั้งแต่สีน้ำตาลจนถึงสีดำ ลักษณะของภาชนะคล้ายกับไหหรือไหเท้าช้าง⁶¹

⁶⁰ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539), 7.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 9.

ภาพที่ 174 รูปแบบสันนิษฐาน คณโท เคลือบสีน้ำตาล

ที่มา : HIROSHI Fujiwara, **Khmer Ceramics from the Kamratan Collection in the Southeast Asian Ceramics Museum**, Kyoto, Oxford University Press, Singapore 1996, 46.

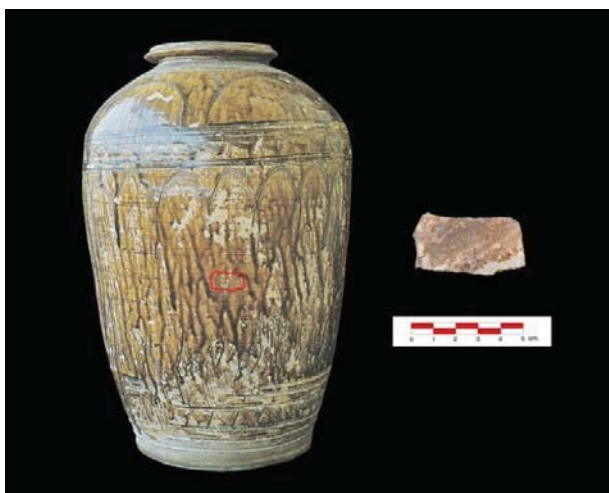
6 ไห (Jar) และไหเท้าช้าง (ภาพที่ 175-176) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ที่มีเนื้อหนา แกร่ง เคลือบด้วยสีดำ น้ำตาล น้ำตาลปนดำ และไม่เคลือบ รูปทรงของไหแตกต่างกันออกไป ไหบางประเภทมีเชิงฐานตันหนัก บางประเภทเป็นไหก้นตัดเรียบ ตกแต่งด้วยลายขูดขีด สันนิษฐานว่าภาชนะประเภทนี้คงทำขึ้นสำหรับบรรจุสิ่งของต่าง ๆ เช่น น้ำ น้ำมัน สุรา ข้าว หรือเก็บรักษาอาหารประเภทของหมักดอง หรือของแห้ง⁶²

⁶² ยุพดี บุญจรรีกมาศ, การศึกษาไหเท้าช้างในประเทศไทย, สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529, 24.

ภาพที่ 175 รูปแบบสันนิษฐาน ไหเท้าช้าง เคลือบสีน้ำตาลดำ

ที่มา : กรมศิลปากร, ฝายเผยแพร่วัฒนธรรมและประชาสัมพันธ์, เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์, 2532, 54.

ภาพที่ 176 รูปแบบสันนิษฐาน ไห เคลือบสีน้ำตาล

ที่มา : DAWN ROONEY, **KHMER CERAMICS**, Oxford University Press, Oxford New York. Singapore 1984, 147.

และจากการขุดค้นยังพบชิ้นส่วนฝาจุก (ภาพที่ 177) เครื่องถ้วยเขมร เตานบุรีรัมย์ (Small find # 004) จำนวน 1 ชิ้น มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 เซนติเมตร ในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SEQ) ทำลายขูดขีด เคลือบสีเขียว ลักษณะเกือบสมบูรณ์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชิ้นส่วนฝาจุกคณโฑ

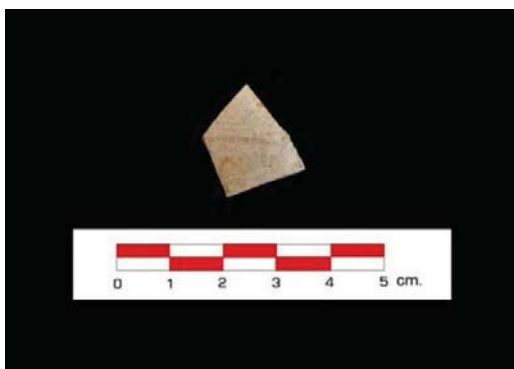

ภาพที่ 177 ฝาจุก เคลือบสีเขียว เครื่องถ้วยเขมร เตานบุรีรัมย์

2. เครื่องถ้วยจีน

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสระแก้วได้พบเครื่องถ้วยจีน ในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt. (20 cm.s) เพียง 1 ชิ้น (ลำตัว), ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (40 cm.s) อีก 1 ชิ้น และในระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt. (100 cm.s) 2 ชิ้น จัดอยู่ในเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17) และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18) ซึ่งเครื่องถ้วยจีนยังสามารถช่วยในการกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบได้อีกด้วย

ชิ้นส่วนเศษภาชนะดินเผาที่พบ จะพบมีเพียงลำตัว ปาก และก้นภาชนะ ลักษณะการตกแต่งผิวภาชนะ พบว่ามีการเคลือบผิวด้วยน้ำเคลือบสีขาว ตกแต่งลายขูดขีดและแบบเรียบไม่มีลาย

ภาพที่ 178 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt.

เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

ภาพที่ 179 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt.

เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

ภาพที่ 180 ตัวอย่างเศษภาชนะดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (5) 110-130 cm.Dt.

เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

การศึกษารูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่ขุดพบทั้งหมด แทบไม่สามารถจำแนกได้เนื่องจากพบในลักษณะไม่สมบูรณ์ และชิ้นไม่ใหญ่ แต่ก็พอจะศึกษาจากลักษณะของชิ้นส่วนภาชนะและสีของน้ำเคลือบ ได้ดังนี้

1. ตลับ (Boxes) (ภาพที่ 181) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง ทรงเตี้ย ก้นแบน มีฝาปิด⁶³

ภาพที่ 181 รูปแบบสันนิษฐาน ตลับ เคลือบสีขาว เครื่องถ้วยจีน แบบชิงไป สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18

ที่มา : กรมศิลปากร, เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์, 2532, 94.

2. ชาม (Bowl) เป็นภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17

⁶³ กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2539), 6.

2. ลูกกระสุนดินเผา (Clay Ball or Pellet)

จากการขุดค้น พบหลักฐานประเภทลูกกระสุนดินเผา (Small find # 005) (ภาพที่ 182) จำนวน 1 ลูก อยู่ในสภาพเกือบสมบูรณ์ ทำจากดินเหนียวปนทราย มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 2.3 เซนติเมตร โดยพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 (กริด SEQ) ซึ่งสันนิษฐานว่าลูกกระสุนดินเผานี้คงไว้ใช้ในการล่าสัตว์ขนาดเล็ก หรือเล่นกีฬาบางประเภท⁶⁷

ภาพที่ 182 ลูกกระสุนดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SEQ)

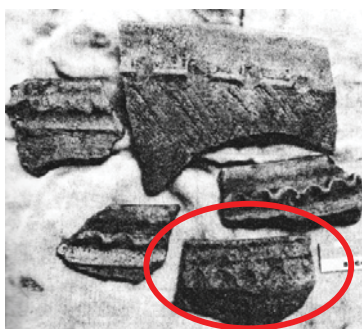
⁶⁷ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544, 17.

3. ชิ้นส่วนดินเผา

จากการขุดค้น พบหลักฐานประเภทชิ้นส่วนดินเผา (Small find # 006) (ภาพที่ 183) จำนวน 1 ชิ้น กว้างประมาณ 1.4 เซนติเมตร ยาวประมาณ 3 เซนติเมตร หนาประมาณ 1.3 เซนติเมตร อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ ทำเป็นลายจีบ โดยพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 (กริด NEQ) และจากการปรึกษา ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร. ผาสุข อินทรารูธ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชิ้นส่วนของเศษภาชนะดินเผา (ภาพที่ 184) แต่ได้แตกหักจึงเหลือเพียงเล็กน้อย

ภาพที่ 183 ชิ้นส่วนดินเผา ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (NEQ)

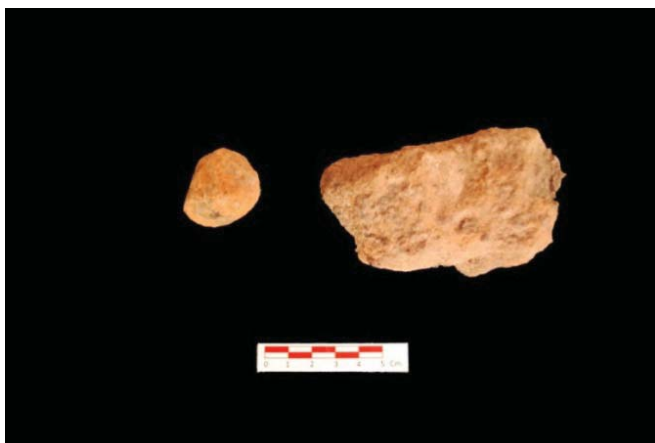

ภาพที่ 184 รูปแบบสันนิษฐาน ลวดลาย

ที่มา : ผาสุข อินทรารูธ, *ดร.รชนี ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี*, ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528, 70.

3. ก้อนดินเผาไฟ (Fired Chunk)

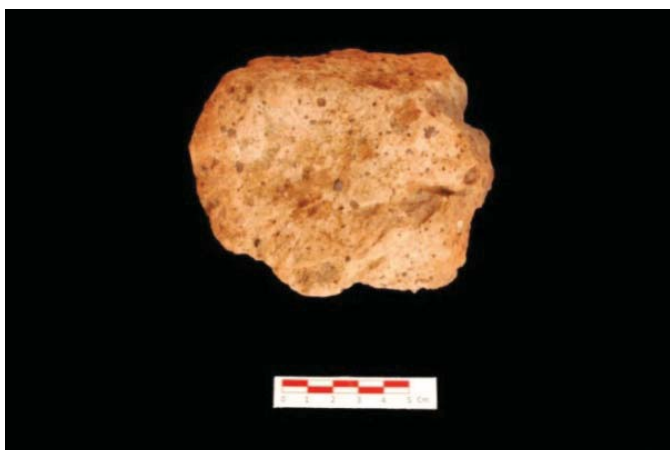
จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว พบว่าก้อนดินเผาไฟ (ภาพที่ 185) มีลักษณะเป็นก้อนแข็งมีเม็ดกรวดเม็ดแลงผสมอยู่ ออกสีส้ม ๆ แดง ๆ แสดงให้เห็นว่า เคยมีกิจกรรมเกี่ยวกับไฟ ในหลุมขุดค้น เช่นอาจจะทำอาหาร เพราะว่า บางชั้นดินจะพบร่วมกับเศษถ่าน และเศษภาชนะดินเผา ซึ่ง จะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ 2-3

ภาพที่ 185 ตัวอย่างก้อนดินเผาไฟ ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SWQ)

4. ก้อนอิฐ (Brick)

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว พบว่าก้อนอิฐ มีลักษณะเป็นก้อนเหลี่ยมแข็งมีเม็ดกรวดเม็ดเลงผสมอยู่ ออกสีส้ม ๆ แดง ๆ (ภาพที่ 186) จากการสำรวจพบว่าบริเวณแหล่งมีร่องรอยซากศาสนสถานตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหลุมขุดค้น จึงแสดงให้เห็นว่ามีร่องรอยของศาสนสถานในบริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้อีกด้วย ซึ่งจะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt. (20 cm.s) และระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (60 cm.s)

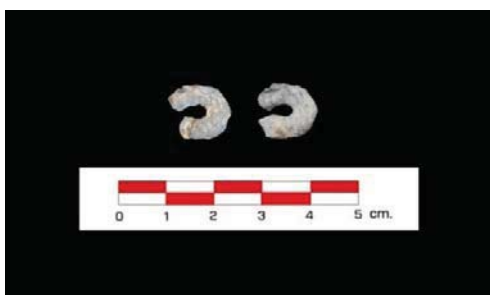
ภาพที่ 186 ก้อนอิฐ ระดับชั้นดินสมมติที่ (1) 0-50 cm.Dt. (SEQ)

หลักฐานประเภทโลหะ (Metal Objects)

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว พบหลักฐานประเภทโลหะ คือ ห่วงตะกั่ว 1 ชิ้น และชิ้นส่วนตะกั่ว จำนวน 1 ชิ้น ดังนี้

ห่วงตะกั่ว

จากการขุดค้นได้พบห่วงตะกั่ว (Small find # 002) จำนวน 1 ชิ้น (ภาพที่ 187) มีขนาดความยาวประมาณ 2 เซนติเมตร ในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด SWQ) ลักษณะเป็นรูปตัว U ปลายตัดเป็นรอยแหลม สันนิษฐานว่าน่าจะหล่อขึ้นเพื่อเอาไว้ใช้ในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ห่วงตะกั่วที่มีลักษณะเช่นนี้ได้มีการค้นพบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ด้วย

ภาพที่ 187 ห่วงตะกั่ว ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด SWQ) ก่อนและหลังการอนุรักษ์

ชิ้นส่วนตะกั่ว

จากการขุดค้นได้พบชิ้นส่วนตะกั่ว (Small find # 003) จำนวน 1 ชิ้น (ภาพที่ 188) มีขนาดความยาว 2 เซนติเมตร กว้าง 1.50 เซนติเมตร และหนา 0.6 เซนติเมตร ในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SWQ) ลักษณะเป็นก้อนคล้าย ๆ สี่เหลี่ยม แต่มีความหนาไม่เท่ากัน มีร่องลึกผ่าเป็นสามเหลี่ยมตรงกลาง เมื่อส่องดูจากกล้องจุลทรรศน์มีรูพรุนขนาดใหญ่ที่พื้นผิว สันนิษฐานว่าหล่อไม่ได้มาตรฐาน จากการปรึกษา นายบัณฑิต สมประสงค์ นักวิทยาศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร สันนิษฐานว่าน่าจะหล่อขึ้นเพื่อเอาไว้ใช้ในการทำกิจกรรมอย่างใด

อย่างหนึ่ง ชิ้นส่วนก้อนตะกั่วที่มีลักษณะเช่นนี้ ได้มีการค้นพบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ เช่น ที่แหล่งโบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพที่ 189) เป็นต้น

ภาพที่ 188 ชิ้นส่วนตะกั่ว ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (SWQ) ก่อนและหลังการอนุรักษ์

ภาพที่ 189 ชิ้นส่วนตะกั่ว พบที่แหล่งโบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี

ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานสระมรกต (กรุงเทพฯ, 2534), 84.

หลักฐานประเภทกระดูกสัตว์ (Bone Objects)

จากการขุดค้นพบเศษชิ้นส่วนกระดูกสัตว์เพียง 23 ชิ้น น้ำหนัก 35 กรัม โดยจะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SEQ จำนวน 1 ชิ้น) และระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt. (กริด SWQ จำนวน 22 ชิ้น) (ภาพที่ 190-191) ซึ่งจากการศึกษา ดร. ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ กล่าวว่า กระดูกสัตว์ที่พบนี้ ไม่สามารถจำแนกได้ (Unidentified) เนื่องจาก มีแต่ตัว (Body) ไม่มี proximal + Distal จึงไม่ทราบว่าเป็นสัตว์ชนิดใด กระดูกสัตว์ที่พบในระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt.) น่าจะเป็นสัตว์ชนิดเดียวกัน เพราะเจอรวมกลุ่มกัน และลักษณะของกระดูกก็เป็นชนิดเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามนุษย์โบราณได้นำสัตว์มาทำอาหารหรือไม่ก็มีการเลี้ยงสัตว์

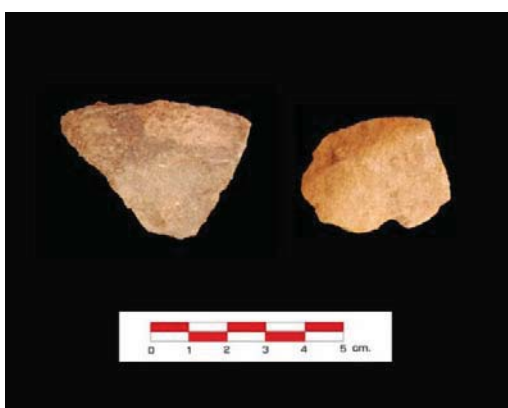
ภาพที่ 190 กระดูกสัตว์ ที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด SEQ)

ภาพที่ 191 กระดูกสัตว์ ที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt. (กริด SWQ)

หลักฐานประเภทหิน (Stone Objects)

จากการขุดค้นพบก้อนหินทราย จำนวน 5 ก้อน โดยจะพบในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด NEQ และ SEQ) ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด NEQ) และระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt. (กริด NWQ-SWQ) (ภาพที่ 192-194)

ภาพที่ 192 ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด NEQ และ SEQ)

ภาพที่ 193 ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (3) 70-90 cm.Dt. (กริด NEQ)

ภาพที่ 194 ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (4) 90-110 cm.Dt. (กริด NWQ)

และจากการขุดค้นยังพบก้อนหินทรายสีชมพู (Small find # 001) จำนวน 1 ก้อน (ภาพที่ 195) มีขนาด ความยาว 11.2 เซนติเมตร กว้าง 8 เซนติเมตร และหนา 5.5 เซนติเมตร ในระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด NEQ) ลักษณะเกือบสมบูรณ์ สันนิษฐานว่าน่าจะใช้ทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

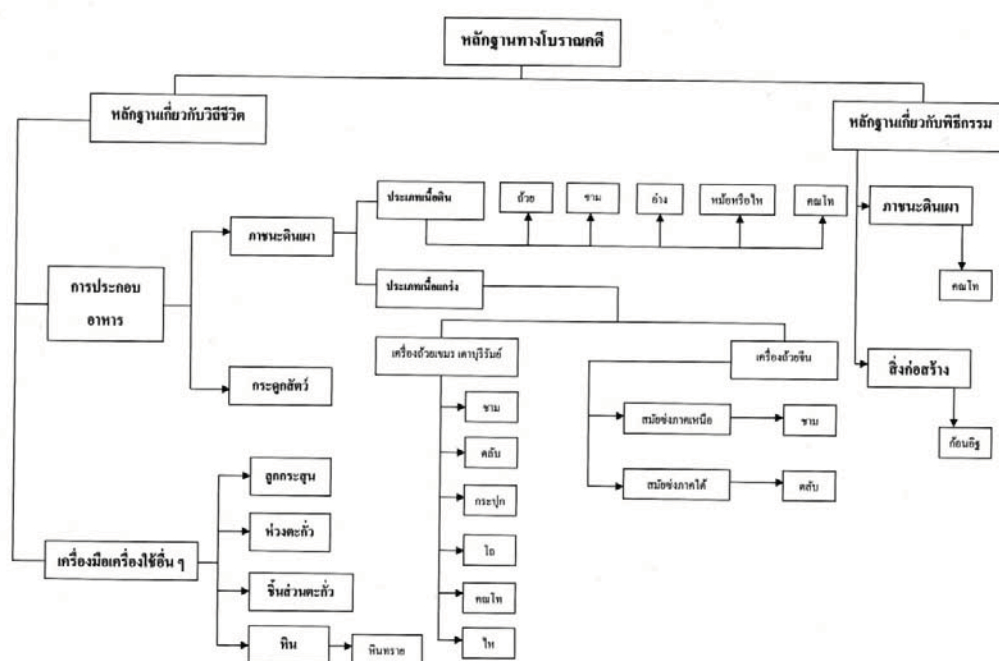
ภาพที่ 195 ก้อนหินทราย ระดับชั้นดินสมมติที่ (2) 50-70 cm.Dt. (กริด NEQ)

ตารางที่ 6 สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติ

ชั้น สมบัติ ที่	ระดับ	โบราณวัตถุประเภทดินเผา							โบราณวัตถุประเภทโลหะ		การขุดพบ ชิ้นกรัณ	ก้อนหิน ก้อน
		เศษภาชนะเนื้อดิน ชิ้นกรัณ	เศษภาชนะเนื้อแกร่ง ชิ้นกรัณ		ตุ๊กตาขนาดเล็ก (จีน)	ก้อนดินเผาไฟ กรัณ	ก้อนอิฐ ก้อนกรัณ	ห่วงตะกั่ว ชิ้น	ชิ้นส่วนตะกั่ว ชิ้น			
			ตาปู้รึมย์	เครื่องใช้เงิน								
1	0-50	544	2/3	1/1	0	0	1825	0	0	0	0	
2	50-70	269/3,997	57/1,035	2/2	0	801	0	1	0	0	2/100	
3	70-90	183/2,136	23/331	0	1	338	1/1,067	0	1	1/10	1/325	
4	90-110	57/631	15/84	0	0	0	0	0	0	22/30	2/1,285	
5	110-130	12/153	7/54	1/11	0	0	0	0	0	0	0	
6	130-150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
7	150-180	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
8	180-220	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
9	220-260	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
10	260-300	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
รวม		526/6,961	104/1,507	4/14	1	1,139	2/1,892	1	1	23/40	5/1,710	

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมวครั้งนี้ สามารถแบ่งหลักฐานออกเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ คือ

1. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในครัวเรือนทั่วไป (domestic context) ได้แก่ เศษภาชนะดินเผา (ประเภทเนื้อดิน (Earthen ware) ได้แก่ ถ้วย ชาม อ่าง หม้อหรือไห คมโท และเนื้อแกร่ง (Stone ware) เครื่องถ้วยเขมร เต่าบุริรัมย์ (ชาม ตลับ กระปุก โอ ไห คมโท) เครื่องถ้วยจีน (ตลับ ชาม) กระดุกสัตว์ กระสุนดินเผา ห่วงตะกั่ว ชิ้นส่วนตะกั่ว หิน
2. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม (ritual context) ได้แก่ ภาชนะดินเผา (คมโท) และสิ่งก่อสร้าง (ก้อนอิฐ)

แผนผังที่ 11 สรุปหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว

การกำหนดอายุและการลำดับชั้นทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว

ในการขุดค้นชั้นดินที่อยู่อาศัยบริเวณแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว จากการศึกษาอายุเชิงเปรียบเทียบโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น คือ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง คือ เครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18, เครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17 สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18

ดังนั้นอายุสมัยที่ได้จากการกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบ ประกอบกับการศึกษาชั้นดิน จึงสามารถกำหนดอายุแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้ว่ามีการอยู่อาศัยเพียง 1 ชั้นวัฒนธรรม มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 แต่แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 พุทธศตวรรษที่ 15-17 พบเครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ (ชั้นดินสมมติที่ 110-130 cm.Dt.)

ช่วงที่ 2 พุทธศตวรรษที่ 17-18 พบเครื่องถ้วยเขมร เตานูรีรัมย์ และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (ตั้งแต่ชั้นดินสมมติที่ 0-70 cm.Dt.)

การสิ้นสุดของแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว

ในกรณีของแหล่งโบราณคดีหนองสะแมวนี้ ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าอาจมีปัจจัยจากที่ สมัยเมืองพระนครของอาณาจักรเขมรโบราณเสื่อมอำนาจลง จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้ทิ้งร้างไปก็เป็นไปได้

การศึกษาเปรียบเทียบแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 แหล่งที่ทำการขุดค้น

จากการขุดค้นเพื่อตรวจสอบชั้นดินของแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 แหล่ง ปรากฏว่ามีอายุอยู่ในสมัยเดียวกัน คือช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18

1. ชั้นดินของทั้ง 2 แหล่ง มี 5 ชั้น มีเพียงชั้นดินที่ 1 ที่ลักษณะดินเหมือนกัน โบราณวัตถุที่พบมากที่สุดคือ ชั้นดินที่ 2 เหมือนกัน และพบยังพบเศษภาชนะดินเผาไปถึงชั้นดินที่ 4 เหมือนกัน และในชั้นดินที่ 5 เป็นชั้นดินธรรมชาติ ไม่พบหลักฐานใด ๆ ทั้ง 2 แหล่ง (ตารางที่ 9)

2. โบราณวัตถุที่พบ ส่วนใหญ่ คือ เศษภาชนะดินเผา แบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก ดังนี้

ประเภทเนื้อดิน ลักษณะทางกายภาพของเนื้อภาชนะดินเผา การตกแต่ง และการทาน้ำดินมีลักษณะเหมือนกัน แต่ก็มีลวดลายบางชิ้นที่ไม่เหมือนกัน รูปแบบภาชนะดินเผา ของหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุข มี ถ้วย อ่าง หม้อหรือไห และคณโท ส่วนแหล่งโบราณคดีหนองสะเมวจะพบถ้วย ชาม อ่าง หม้อหรือไห และคณโท

ประเภทเนื้อแกร่งที่พบปรากฏว่า ที่แหล่งโบราณคดีนาตาสุข พบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุริรัมย์, เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ แต่ในแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว ไม่พบเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน แต่จะพบเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ และซ่งภาคใต้ แต่ก็มีอายุอยู่ในช่วงสมัยเดียวกัน ส่วนรูปแบบภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีหนองสะเมวจะพบว่ามีความหลากหลายทางด้านรูปแบบมากกว่าแหล่งโบราณคดีนาตาสุข (แผนผังที่ 6 และ 9)

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบชั้นดินและหลักฐานที่พบของหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุวและแหล่งโบราณคดีหนองสะเมาม

หลุมขุดค้น	ชั้นดิน (ระดับชั้นดินสมมติ)					หลักฐานที่พบ			
	1	2	3	4	5	ภาษาะดินเผา ประเภทเนื้อดิน	ภาษาะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง		
							เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรีรัมย์ (พศด. 15-18)	เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน (พศด. 16-17)	เครื่องถ้วยเขมร ช่งภาคใต้ (พศด. 17-18)
TP.1	ดินร่วนปนทราย	ดินร่วนเหนียว ปนทราย	ดินร่วนเหนียว ปนทราย	ดินเหนียว	ดินเหนียว	/	/	-	/
TP.2	ดินร่วนปนทราย	ดินร่วนเหนียว ปนทราย	ดินร่วนปน ทราย	ดินร่วนเหนียว ปนทราย	ดินร่วน เหนียวปน ทราย	/	/	-	/
									ก่อนหินทราย, ห่วง ตะกั่ว, ชิ้นส่วนตะกั่ว, ฝาถูก เตาบุรีรัมย์, กระสุนดินเผา, ชิ้นส่วน ดินเผา

การตีความทางโบราณคดีจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ บริเวณรอบเขาน้อย

ปัจจัยทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย

สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ราบมีภูเขาลูกโดด ซึ่งภูเขาเหล่านี้ ยังเป็นที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญ เช่น เขาน้อยเป็นเทือกเขาหินปูน ทอดตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ประกอบด้วยภูเขา 4 ยอด ซึ่งยอดที่สูงที่สุด โดยสูงจากพื้นราบโดยรอบประมาณ 80 เมตร หรือสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 133 เมตร และในบริเวณใกล้เคียงเขาน้อยยังมีภูเขาอีกลูกคือ เขารังตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ 12 กิโลเมตรเศษ และเขาโหล่นตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 55 กิโลเมตรเศษ

ถึงแม้ว่าลักษณะของดินบริเวณรอบเขาน้อยนี้ จะมีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว น้ำซึมผ่านได้ช้า แต่ก็พบว่ายังมีแหล่งน้ำทางธรรมชาติที่สำคัญหลายสายกระจายอยู่ทั่วไป เช่น ห้วยพรมโหด คลองน้ำใส ห้วยพันท้าว คลองทับจันทร์ ห้วยแรดตาย คลองยาง ห้วยบุงแคน และห้วยแฝก เป็นต้น นอกจากนี้แหล่งน้ำธรรมชาติแล้ว บริเวณนี้ได้พบอ่างเก็บน้ำ และสระน้ำจำนวนมาก

ซึ่งจากร่องรอยของชุมชนโบราณในบริเวณแถบนี้ แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณรอบเขาน้อยนี้ เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัย เนื่องจากพบว่ามีแหล่งน้ำอยู่ไม่ไกลจากแหล่งชุมชนมากนัก แต่ลักษณะของดินที่มีการระบายน้ำค่อนข้างเร็ว แต่ก็ไม่ได้ทำให้มีผลมากนัก เนื่องจากในปัจจุบันผู้คนในแถบนี้ ก็ยังคงดำรงชีพด้วยการกสิกรรมเป็นหลัก มีทั้งทำนา และปลูกพืชไร่ และการค้าขาย

พัฒนาการของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย

จากการสำรวจและการขุดค้นในครั้งนี้ ได้พบข้อมูลและร่องรอยหลักฐานของชุมชนโบราณเป็นจำนวน 21 แห่ง เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายอยู่ต่อมาถึงสมัยทวารวดี จำนวน 1 แห่ง และอีก 20 แห่ง เป็นชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร สมัยเมืองพระนคร อยุธยาพุทธศตวรรษที่ 15-18 และมี 3 แห่ง ที่มีการกลับมาใช้พื้นที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 คือแหล่งโบราณคดีหนองบัว, ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 คือแหล่งโบราณคดีเนินหิน และช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 คือแหล่งโบราณคดีนาตาหวง

โดยการศึกษาในครั้งนี้สามารถแบ่งพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรรอบปราสาทเขาน้อยออกเป็น 3 สมัยหลัก คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย - สมัยทวารวดี (ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว – ราวพุทธศตวรรษที่ 16) สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงก่อนเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-14) และสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-18) ดังนี้

1. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย - สมัยทวารวดี (ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว – ราวพุทธศตวรรษที่ 16)

ช่วงนี้เป็นช่วงแรกที่พบร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณ ซึ่งมีอยู่เพียงแห่งเดียว คือ แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล

1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ

ลักษณะผังเมืองรูปร่างค่อนข้างกลม มีคูน้ำล้อมรอบ การตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ และมีการขุดคูน้ำล้อมรอบ เพื่อประโยชน์ในการกักเก็บน้ำ และยังเป็นการสร้างคันดินเพื่อใช้ในการป้องกันภัยจากศัตรูภายนอกด้วย ซึ่งลักษณะชุมชนลักษณะนี้ยังเหมือนกับเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลาง และในภาคตะวันออก คือ เมืองศรีมโหสถ เมืองคงละคร เมืองหอย และเมืองไผ่ ซึ่งเมืองไผ่จะอยู่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เพียง 5 กิโลเมตร การสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ทางภาคตะวันออกสุดของประเทศไทย

1.2 ประเภทของชุมชนโบราณ

ลักษณะของชุมชนในช่วงนี้ มีลักษณะเป็นชุมชนที่เป็นที่อยู่อาศัยและฝังศพ หลักฐานที่พบคือ เศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน (earthen ware) สันนิษฐานว่าเป็นภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน พบกระจายอยู่บนผิวดิน ร่องรอยของชุมชนที่พบนี้ น่าจะเป็นชุมชนแรกเริ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ ลักษณะของชุมชนตั้งอยู่บนเนินดิน ใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติ มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบ ชุมชนโบราณแห่งนี้มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว) และอยู่อาศัยต่อเนื่องจนถึงสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 11-16

คติความเชื่อทางศาสนา

ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ช่วงแรกยังคงมีการฝังศพ ต่อมาจะนับถือศาสนาพุทธ แต่ไม่พบหลักฐานยืนยัน แต่ในวัฒนธรรมทวารวดีนั้นมีการนับถือพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท ถึงแม้จะมีลัทธิมหายาน และศาสนาพราหมณ์อยู่ด้วยก็ตาม

ประเพณีการฝังศพ

ชุมชนโบราณในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ จากคำบอกเล่า ทำให้ทราบว่า มีการฝังศพร่วมกับสิ่งของเครื่องใช้ เช่น หม้อ ไห และลูกปัด

2. สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงก่อนเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-14)

ช่วงนี้เป็นช่วงที่พบร่องรอยหลักฐานทางด้านจารึก และศาสนสถาน ที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกเขาน้อย จารึกวัดกุดเต้ และตัวปราสาทเขาน้อย แต่ชุมชนที่ได้ทำการสำรวจในครั้งนี้ ยังไม่มีชุมชนไหนเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 12 เลย นอกจากแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล ซึ่งอยู่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยทวารวดีเท่านั้น แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน กล่าวว่าเคยพบโครงกระดูก และโบราณวัตถุประเภทสำริด เทวรูป บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย แต่จากการสำรวจยังไม่พบ จึงไม่ได้จัดให้มีแหล่งชุมชนในช่วงนี้ เพราะยังไม่พบหลักฐานแน่แต่อย่างใด อาจเป็นเพราะแหล่งโบราณคดีอาจถูกทำลายไปก่อนหน้าที่จะมีการสำรวจ

คติความเชื่อทางศาสนา

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับทางด้านศาสนาของชุมชนโบราณบริเวณรอบปราสาทเขาน้อยนั้น ได้ใช้หลักฐานประเภทจารึก และโบราณวัตถุ คือ ศิวลึงค์ (สมัยก่อนเมืองพระนคร ที่พบบริเวณปราสาทเขาน้อย) ทำให้สันนิษฐานว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในช่วงนี้น่าจะนับถือศาสนาพราหมณ์ โดยแบ่งหลักฐานออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ศาสนาพราหมณ์

1. ศาสนสถาน ที่สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ที่พบในบริเวณนี้ คือ ปราสาทเขาน้อย
2. โบราณวัตถุที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนา สำหรับโบราณวัตถุที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่พบบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย คือ จารึกเขาน้อย (ลัทธิไวษณพนิกาย) และจารึกวัดกุดแต่ และศิวลึงค์ (ลัทธิไศวนิกาย) ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกายควบคู่กันไป

ศาสนาพุทธ ลัทธิมหายาน หลักฐานที่พบ คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (ศิลปะไพรกเมง-กำพงพระ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14) จำนวน 1 องค์ แต่ก็ไม่สามารถยืนยันได้ว่าในบริเวณแถบนี้มีการนับถือศาสนาพุทธ เพราะพบเพียง 1 องค์ และยังไม่ทราบแหล่งที่มาที่ชัดเจนอีกด้วย

ดังนั้นจากหลักฐานที่พบ แสดงว่าชุมชนโบราณในช่วงนี้ มีการนับถือแต่เฉพาะศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกายเท่านั้น

3. สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-18)

ช่วงที่อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเข้ามาในประเทศไทย ได้กระจายไปเกือบทั่วทุกภูมิภาค ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออก โดยได้พบหลักฐานทั้งจารึก ศาสนสถาน และร่องรอยชุมชนโบราณเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก เพราะเนื่องจากมีพรมแดนที่ติดกับประเทศกัมพูชา (เขมร) และมีช่องเขาติดต่อกันหลายช่องทาง แต่อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรก็ไม่ได้จะอยู่ต่อเนื่อง เมื่อใดที่ศูนย์กลาง คือ เมืองพระนคร ใน

ประเทศกัมพูชา เกิดจราจล หรืออ่อนแอ เราก็จะพบชื่อเมืองที่ไม่ได้ขึ้นอยู่ในอำนาจของเขมร ดังปรากฏในจารึก⁶⁸

จากหลักฐานปรากฏว่าชุมชนโบราณสมัยเมืองพระนครในระยะเวลาี้ มีทั้งหมด 20 แห่ง สามารถแบ่งได้ดังนี้ คือ

3.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ

ชุมชนโบราณในบริเวณนี้ มีการขุดสระน้ำขึ้นไว้ใช้ใกล้กับบริเวณแหล่งชุมชน แต่ไม่มีการทำคูน้ำคันดิน มีเพียง 2 แห่ง คือ แหล่งโบราณคดีนาตาสุข และปราสาทนาคู ที่มีบารายใหญ่ นอกนั้นก็มีการขุดสระน้ำบริเวณแหล่ง แต่ไม่ใหญ่นัก มักเป็นชุมชนขนาดใหญ่และขนาดเล็ก และมีการสร้างศาสนสถานขนาดเล็กภายในชุมชนด้วย คือ แหล่งโบราณคดีหนองสะเมว แหล่งโบราณคดีบ้านกุดหิน แหล่งโบราณคดีหนองแท่น แหล่งโบราณคดีกุดหมากพลับ แหล่งโบราณคดีหนองคู แหล่งโบราณคดีหนองคล้า แหล่งโบราณคดีเนินสิน แหล่งโบราณคดีปางโค และแหล่งโบราณคดีนาตากัน (อยู่ใกล้กับปราสาทนาคู)

3.2 ประเภทของชุมชนโบราณ

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย พบว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏหลักฐานการอยู่อาศัย คือ

1. ชุมชนที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย พบ จำนวน 20 แห่ง โดยรูปแบบของชุมชนมีรูปทรงไม่สม่ำเสมอ ไม่มีคูน้ำคันดิน มีการขุดสระน้ำ และบารายขึ้นภายในชุมชน และบางแหล่งมีการสร้างศาสนสถานภายในชุมชน จากการสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโดยจำแนกประเภทหลักฐานได้ดังนี้

⁶⁸ มยุรี วีระประเสริฐ, “การเผยแพร่อารยธรรมเขมรโบราณและหลักฐานโบราณคดีสมัยลพบุรี” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, พิมพ์ครั้งที่ 1, 2545), 195.

- โบราณวัตถุประเภทหิน เช่น หินคู หินตุเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับขุดข้างในของภาชนะที่จะขึ้นรูปให้มีลักษณะตามที่ต้องการ เป็นวัตถุที่ใช้กันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ซึ่งปัจจุบันยังใช้อยู่ในชนบททุกภาคของประเทศไทย⁶⁹ โดยพบที่แหล่งโบราณคดีหนองคล้า สภาพไม่สมบูรณ์ หินคูที่พบนี้สันนิษฐานว่าน่าจะถูกลื้อนย้ายมา (พบเพียง 1 ชิ้น) เพราะไม่พบร่องรอยในบริเวณนี้ว่ามีการผลิตภาชนะดินเผา จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน กล่าวว่าเมื่อก่อนมีเตาเผาหม้อหลายแห่ง แต่จากการสำรวจไม่พบแหล่งเตาเผาที่ชาวบ้านกล่าวมา

แม่พิมพ์ดินเผา พบจำนวน 1 ชิ้น เป็นแม่พิมพ์รูปดอกบัว พบที่แหล่งโบราณคดีหนองบัว เป็นแม่พิมพ์ทำจากหินทราย

หินบด และแท่นหินบด พบจำนวนหลายชิ้น มีทั้งสภาพสมบูรณ์และไม่สมบูรณ์

- โบราณวัตถุประเภทดินเผา เป็นโบราณวัตถุที่พบมากที่สุด เนื่องจากโบราณวัตถุประเภทดินเผาที่พบ คือภาชนะดินเผา ทั้งประเภทเนื้อดิน (earthen ware) และเนื้อแกร่ง (stone ware) ซึ่งพบในแหล่งโบราณคดีทุกแหล่ง โบราณวัตถุประเภทดินเผา นอกจากภาชนะดินเผาแล้ว ก็ยังพบก้อนดินเผาไฟ กระเบื้องดินเผา และหินคู เป็นต้น

ภาชนะดินเผา

ภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน (earthen ware) ภาชนะดินเผาที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีที่เป็นที่อยู่อาศัยในบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย ส่วนใหญ่มักพบในลักษณะเป็นเศษภาชนะดินเผากระจายอยู่บนผิวดินของแหล่งโบราณคดี ลักษณะของเศษภาชนะดินเผาที่พบคือ เนื้อหยาบ ผิวภาชนะมีสีขาวนวล สีเหลืองอ่อน สีส้มอ่อน สีน้ำตาล ลักษณะเป็นแบบผิวเรียบไม่มีการตกแต่งลวดลาย แต่ทาน้ำดิน และแบบที่มีการตกแต่งลวดลายแบบต่าง ๆ เช่น ลายขีดขีด, ลายกดประทับ เศษภาชนะดินเผาที่พบ น่าจะเป็นภาชนะดินเผาที่ผลิตขึ้นในแถบนี้ (แหล่งเตาพื้นเมือง) เนื่องจากลักษณะเนื้อภาชนะมี

⁶⁹ ปรียานุช จุมพรม, การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18), วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548, 233.

เม็ดกรวดเม็ดเลงผสมอยู่ในเนื้อภาชนะ ซึ่งเหมือนกับลักษณะดินบริเวณแถบนี้ และไม่มีลักษณะพิเศษแต่อย่างใด นอกจากแหล่งโบราณคดีนาตาหวงที่มีลักษณะแกร่งเป็นพิเศษ ลักษณะเป็นแบบผิวเรียบไม่มีการตกแต่งลวดลายแต่ทว่าดิน และแบบที่มีการตกแต่งลวดลาย แต่จากการสำรวจก็ยังไม่พบแหล่งผลิตภาชนะดินเผา จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านกล่าวว่าเคยพบเตาเผาโบราณ แต่จากการสำรวจยังไม่พบ อาจจะเนื่องมาจากการโดนทำลายก็เป็นไปได้

ภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อแกร่ง (stone ware) ภาชนะดินเผาที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบปราสาทเขาน้อย ส่วนใหญ่เป็นภาชนะที่ผลิตจากแหล่งเตาเผาในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งนิยมเรียกกันโดยทั่วไปว่า เครื่องถ้วยเขมร หรือเครื่องถ้วยบุรีรัมย์ โดยพบเครื่องถ้วยเขมร เตานุริรัมย์นี้เกือบทุกแหล่ง จากการสำรวจที่ชาวบ้านมีไว้ครอบครองก็จะมีเพียงไม่กี่ชิ้นที่ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ เช่น กระปุก ไห ชันส่วนไหเท้าช้าง ชามเคลือบสีเขียว กระปุกที่มีขนาดเล็กมีทั้งที่เคลือบสีน้ำตาลและสีเขียว บางชิ้นน้ำเคลือบหลุดลอกออกหมดแล้ว และบางชิ้นก็ไม่ได้เคลือบก็มี

นอกจากเครื่องถ้วยเขมร เตานุริรัมย์แล้ว จากการสำรวจยังพบเศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยเขมร เตพนมกุเลน เครื่องถ้วยสุโขทัย กลุ่มเตาศรีสังขลาลัย (เตาป่ายาง) และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคใต้ ราชวงศ์หมิง ราชวงศ์ชิงตอนปลาย สมัยสาธารณรัฐอีกด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อยมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกอีกด้วย

- โบราณวัตถุประเภทโลหะ จากการสำรวจพบโบราณวัตถุที่ทำจากโลหะ ซึ่งมีทั้งที่เป็นวัตถุดิบ ก้อนตะกั่ว/ดีบุก และที่ทำสำเร็จแล้ว เช่น คันฉ่องสำริด ขันสำริด กำไลสำริด แหวนสำริด เป็นต้น โดยพบเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ และเครื่องประดับ

2. ชุมชนที่ปร่องรอยของอาคาร หรือศาสนสถาน จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีรอบปราสาทเขาน้อย ซึ่งสันนิษฐานว่าอาคารหรือศาสนสถานที่พบนั้น น่าจะสร้างขึ้นในช่วงสมัยเมืองพระนคร แต่เนื่องจากอาคารหรือศาสนสถานที่พบส่วนใหญ่อยู่ในสภาพพังทลาย จึงไม่สามารถกำหนดอายุสมัย ประโยชน์ใช้สอย แต่บางศาสนสถานสามารถบอกได้ว่าสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาใด เพราะได้พบโบราณวัตถุอยู่ร่วม เช่น เนินโบราณสถานหนองสะเมว กับเนินโบราณสถานหนองคล้า ที่พบฐานโยนี และฐานรองรับประติมากรรมรูปเคารพ ส่วนปราสาทหนองคูเคยพบรูปเคารพพระคิเว (ศิลาปะเขมรแบบนครวัด) จากการสำรวจพบโบราณสถานเพิ่มจำนวน 9 แห่ง ได้แก่ เนินโบราณสถานวัดกุดหิน เนิน

โบราณสถานหนองสะแมว เนินโบราณสถานหนองแท่น เนินโบราณสถานกุศหมากพลับ เนินโบราณสถานหนองคล้า เนินโบราณสถานเนินสิน ปราสาทหนองคู ปราสาทนาคู เนินโบราณสถานปางโค

คติความเชื่อทางศาสนาของชุมชนโบราณ

หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับทางด้านศาสนาของชุมชนโบราณบริเวณรอบปราสาทเขาน้อยนั้น สันนิษฐานว่า น่าจะนับถือศาสนาพราหมณ์ โดยแบ่งหลักฐานออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ศาสนาพราหมณ์

1. ศาสนสถาน ที่สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ที่พบในบริเวณนี้ คือ ปราสาทเขาน้อย ปราสาทหนองคู เนินโบราณสถานหนองสะแมว เนินโบราณสถานหนองคล้า
2. โบราณวัตถุที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนา ในศาสนาพราหมณ์ที่พบบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรม คือ ฐานโยนี ฐานเทวรูป ที่สลักจากหินทราย และรูปเคารพพระศิวะ (ศิลปะเขมร แบบนครวัด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17-18) พบที่ปราสาทหนองคู

ความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทเขาน้อยกับชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ การสำรวจแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ บริเวณรอบเขาน้อย รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุขและแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว แสดงถึงช่วงเวลาการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณในบริเวณรอบเขาน้อย ที่มีการอยู่อาศัยตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและต่อเนื่องมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นช่วงที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนในบริเวณนี้ หลักฐานที่พบแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทเขาน้อยกับชุมชนโบราณที่อยู่โดยรอบในด้านต่าง ๆ ดังนี้

- ปราสาทเขาน้อยในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและศูนย์กลางของชุมชน

ในวัฒนธรรมเขมรโบราณนั้น มีการนับถือทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และไสวณิกาย ควบคู่กัน ดังปรากฏหลักฐานประเพณีจารึก ที่ระบุดัศกรตรงกับ พ.ศ. 1217 กล่าวถึง การอุทิศถวายเครื่องสังเวศแด่พระอุทปันเนศวร หรือพระศิวะ สำหรับลัทธิไวษณพนิกาย เชื่อว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่เขาพนมดง แต่ก็ได้พบศิวิลิ่งค์หลายองค์ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันและผสมผสานของทั้ง 2 นิกายได้เป็นอย่างดี และในบางครั้งก็ปรากฏว่ามีการรวมเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง 3 เข้าด้วยกัน คือ พระตรีมูรติ และก็ยังพบว่าการผสมผสานของลัทธิไวษณพนิกายกับลัทธิไสวณิกาย เป็นพระหริหระ สำหรับศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานั้นเชื่อกันว่าจะอยู่ที่วัดบรมโลก ซึ่งมีการค้นพบพระพุทธรูปหลายชิ้นที่นั่น และคงมีการรวมกันของทั้งลัทธิเถรวาทและมหายาน⁷⁰

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อพื้นเมืองปะปนอยู่ด้วย คือ คติการนับถือภูเขาน้อย ซึ่งเชื่อว่าภูเขาน้อยนั้นอาจเป็นต้นเค้าของความอุดมสมบูรณ์และเป็นตัวแทนของศิวิลิ่งค์ที่หยั่งรากลงในพื้นดิน เป็นศิวิลิ่งค์ที่เกิดเองตามธรรมชาติ (สวายภูวลิงค) เช่น บนยอคภูเขาน้อยที่วัดภู เมืองจำปาศักดิ์ ประเทศลาว ภูเขานี้เรียกว่าลิงเกียโปโป (Linq-kia-po-p'o) บนยอคมีศาสนสถานที่สร้างถวายแด่เทพเจ้าที่มีพระนามว่า โปโตลิ (P'o-

⁷⁰ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พุทธศักราช 2547) 2-5.

to-li) ดังปรากฏในจดหมายเหตุจีน สมัยราชวงศ์ซุ่ย⁷¹ และบทบาทที่สำคัญของภูเขานี้นอกจากจะเป็นตัวแทนของเทพเจ้าที่สำคัญคือพระสิวะแล้ว ในสมัยต่อมาก็ได้เข้าผสมผสานกับคติความเชื่อเรื่องเทวราชาและกลายเป็นที่ประดิษฐานเทวราชหรือศิวลึงค์ คือ การสร้างปราสาทบนเขา และกลางเมือง การสร้างปราสาทนั้นก็จะมีการสร้างเป็นชั้น เพื่อเป็นการจำลองจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ

ปราสาทเขาน้อย เป็นปราสาทที่ตั้งอยู่บนยอดเขาน้อย มีความเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งการสร้างปราสาทบนยอดเขานั้น ก็คงเป็นความเชื่อพื้นเมือง คือ คติการนับถือภูเขาดังเช่นในวัฒนธรรมเขมรทั่ว ๆ ไป และหลักฐานต่าง ๆ ที่พบบนปราสาทเขาน้อยนี้ยังแบ่งช่วงระยะเวลาออกเป็น 2 ช่วงสมัย คือ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 พบหลักฐานที่แสดงถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรที่มีต่อพื้นที่ในบริเวณนี้ หลักฐานที่ปรากฏชัดเจน คือ ศาสนสถานที่สำคัญ คือ ปราสาทเขาน้อย ที่สร้างถวายแด่เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คือ ลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกาย ดังปรากฏหลักฐานประเพทจารึก คือ จารึกเขาน้อยมีอายุเก่าถึง พ.ศ. 1180 ที่กล่าวถึงการบูชาพระวิษณุ และหลักฐานโบราณวัตถุ คือ ศิวลึงค์จำนวนมากที่พบบริเวณปราสาทเขาน้อย (สมัยก่อนเมืองพระนคร) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลานี้ มีการนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาหลัก แต่มีการนับถือทั้งลัทธิไวษณพนิกาย และไศวนิกายควบคู่กันไป และลัทธิไศวนิกายยังมีการนับถือต่อเนื่องลงมาในสมัยเมืองพระนครอีกด้วย

ปราสาทเขาน้อยในช่วงระยะเวลานี้คงมีความสำคัญมาก เพราะมีการค้นพบจารึกที่เก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกเขาน้อย และในจารึกเขาน้อยที่พบที่ปราสาทแห่งนี้ยังกล่าวถึงเมืองเชยษฐปุระอีกด้วย และหลักฐานที่ยืนยันถึงเมืองนี้อีกชิ้นหนึ่ง คือ จารึกวัดกุดเต้ ที่มีการกล่าวถึงเมืองนี้สันนิษฐานว่าเมืองนี้คงเป็นเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่ง เพราะในจารึกวัดกุดเต้ ได้กล่าวพระนามของ พระเจ้าอวรมันที่ 2 แต่จากการสำรวจและขุดค้นกลับไม่พบร่องรอยของชุมชนโบราณในระยะเวลาใน

⁷¹ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พุทธศักราช 2547) 7.

บริเวณแถบนี้ อาจเนื่องมาจากการที่แหล่งโบราณคดีถูกทำลายลงจากการทำเกษตรกรรมของมนุษย์ในปัจจุบันก็เป็นไปได้ หรือชุมชนในสมัยโบราณอาจจะอยู่ในบริเวณที่ไกลกว่ารัศมี 10 กิโลเมตร เช่นในบริเวณแถวปราสาทเมืองฝั่ เพราะในแหล่งโบราณคดีนี้คมคลองน้ำใส ล็อก 2 บ้านเปรมกมล ได้พบหลักฐานของชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องถึงสมัยทวารวดี โบราณวัตถุที่พบกลับคล้ายคลึงกันกับที่พบบริเวณเมืองฝั่ และบริเวณเมืองฝั่ก็พบว่าชุมชนขนาดใหญ่ สมัยทวารวดี และต่อเนื่องสมัยวัฒนธรรมเขมรโบราณ หรืออาจจะมีชุมชนโบราณที่อยู่อาศัยบริเวณฝั่งประเทศกัมพูชา เพราะในขณะนี้ยังไม่ได้มีการศึกษา ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในฝั่งประเทศกัมพูชาต่อไปในอนาคต เพื่อจะทำให้เห็นร่องรอยชุมชนโบราณ ในช่วงระยะเวลานี้ที่ขาดหายไป

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 ปรากฏว่ามีร่องรอยของชุมชนโบราณชัดเจนมากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีทั้งจากการสำรวจและขุดค้น ในระยะเวลานี้มีชุมชนถึง 20 แห่ง บริเวณรอบเขาน้อย โดยมากจะอยู่ทางด้านทิศเหนือของเขาน้อยจำนวนหลายแหล่ง และหลักฐานที่สำคัญคือ ตัวปราสาทเขาน้อย ก็ปรากฏหลักฐานต่าง ๆ ทั้งจารึกบนด้ามมีดเหล็ก (จารึกดวงตราประทับ) อายุพุทธศตวรรษที่ 16 และศิลาจารึก สมัยเมืองพระนคร ประติมากรรมรูปบุรุษ ศิลปะเขมร แบบเกาะแกร์ และเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัมย์ เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งภาคเหนือ-ซ่งภาคใต้ ที่เป็นหลักฐานยืนยันว่ามีการใช้ศาสนสถานแห่งนี้ต่อเนื่องลงมา

นอกจากหลักฐานคือปราสาทเขาน้อยดังที่กล่าวมาแล้วนั้น หลักฐานโบราณวัตถุประเภทต่าง ๆ และร่องรอยชุมชนโบราณที่พบก็เป็นสิ่งยืนยันว่ามีการอยู่ของชุมชนโบราณในบริเวณแถบนี้ นอกจากปราสาทเขาน้อยที่มีความสำคัญแล้ว ในบริเวณบางชุมชนมีการสร้างศาสนสถานประจำชุมชนขึ้น เพื่อเป็นที่เคารพบูชาพบว่ามีถึง 9 แห่ง ในบริเวณรอบเขาน้อย ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับชุมชนบริเวณรอบเขาพนมรุ้ง เป็นต้น

จากหลักฐานที่พบจากการขุดค้นคือ เศษภาชนะดินเผา ทั้งประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียัมย์) ประเภทดินเผา สันนิษฐานว่า อาจใช้เพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนา คือ ไว้ใส่อาหารและเครื่องสังเวยต่าง ๆ เพื่อถวายแก่เทพเจ้า โดยศาสนสถานที่สำคัญ คือ ปราสาทเขาน้อย และศาสนสถานประจำชุมชน ดังปรากฏหลักฐานใน แสดงรูป ชาย-หญิง นำเครื่องบูชามาสักการะเทพ

เจ้า ที่พบที่ปราสาทพนมรุ้ง (ภาพที่ 196)⁷² และในหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุขและแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว ได้พบเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ประเภทคนโท จากการศึกษาปรากฏว่ามีหลายรูปแบบ และเครื่องถ้วยเขมร เตามูรีรัมย์ ก็มีหลากหลายรูปแบบเช่นกัน โดยเฉพาะจากหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหนองสะเมว ได้พบเครื่องถ้วยเขมร เตามูรีรัมย์ ที่มีหลายรูปแบบมากกว่าแหล่งโบราณคดีนาตาสุข อาจเนื่องมาจากแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีศาสนสถานประจำชุมชนอยู่ด้วย คือ ซากเนินโบราณสถานหนองสะเมว จึงได้พบหลักฐานประเภทเครื่องถ้วยเขมร เตามูรีรัมย์ มากกว่า

ดังนั้นสามารถกล่าวได้ว่า พัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร จนถึงสมัยเมืองพระนครจากหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ทำให้เห็นว่าประชาชนในบริเวณนี้มีการนับถือศาสนาพราหมณ์อย่างเคร่งครัด ซึ่งในช่วงสมัยก่อนเมืองพระนคร ถึงแม้จะมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย ควบคู่กับลัทธิไศวนิกาย แต่เมื่อถึงสมัยเมืองพระนคร ลัทธิไศวนิกายก็ยังมีการนับถือต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่ออิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรเสื่อมลง

⁷² กรมศิลปากร, ปราสาทพนมรุ้ง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง บุรีรัมย์ วันที่ 21 พฤษภาคม 2531) 72.

ภาพที่ 196 ภาพสลักบนแผ่นหิน แสดงรูป ชาย-หญิง นำเครื่องบูชามาสักการะเทพเจ้า

ที่มา : กรมศิลปากร, **ปราสาทพนมรุ้ง** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง บุรีรัมย์ วันที่ 21 พฤษภาคม 2531) 72.

- สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย

จากลักษณะสภาพภูมิประเทศในบริเวณรอบเขาน้อย ที่มีเหมาะต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ เนื่องจากพบว่ามีแหล่งน้ำอยู่ไม่ไกลจากแหล่งชุมชนมากนัก ถึงแม้จะพบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งอยู่ไกลออกไปประมาณ 9 กิโลเมตร จากเขาน้อย ซึ่งแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ มีความสัมพันธ์กับปราสาทเมืองฝั่ มากกว่าทางปราสาทเขาน้อย เพราะโบราณวัตถุที่พบกลับคล้ายทางปราสาทเมืองฝั่ เพราะเป็นช่วงวัฒนธรรมเดียวกัน คือสมัยทวารวดี และในขณะนี้ยังไม่พบหลักฐานใด ๆ ในสมัยก่อนเมืองพระนคร แต่จากการที่มีศาสนาสถานที่สำคัญ คือ ปราสาทเขาน้อย ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า ชุมชนโบราณในระยะเวลานี้ อาจจะอยู่ในฝั่งประเทศกัมพูชา หรือแหล่งโบราณคดีได้โดนทำลายลงไปหมดแล้ว

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่แพร่กระจายเข้ามาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งชุมชนในระยะเวลาี้ในบริเวณรอบเขาน้อยนั้น จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีนาตาสุขและแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว ปรากฏว่าได้พบเศษภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน มีทั้งลักษณะเนื้อบาง และเนื้อหนา และมีหลากหลายรูปแบบ เช่น ถ้วย ชาม หม้อหรือไห อ่าง และคนโท โดยเฉพาะเศษภาชนะดินเผาประเภทคนโท ที่พบนี้ มีความหลากหลายทางด้านรูปแบบ แม้ว่าจากการขุดค้นจะไม่พบภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน ที่มีลักษณะสมบูรณ์ มีเพียงชิ้นเดียวที่มีลักษณะที่ทำให้พอทราบรูปแบบได้ (ภาพที่ 123) ว่าเป็น คนโท และจากการศึกษาจากลักษณะปากของเศษภาชนะดินเผาที่พบ ทำให้สามารถพอทราบรูปแบบว่า คนโท มีหลากหลายรูปแบบ จากลักษณะของเนื้อดิน แม้จะยังไม่พบแหล่งผลิต หรือแหล่งเตาก็ตาม แต่เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะเนื้อของเศษภาชนะดินเผา ปรากฏว่ามีลักษณะเหมือนลักษณะของดินในบริเวณแถบนี้ เพราะดินในบริเวณแถบนี้ จะพบว่าดินมีลักษณะผสมของเม็ดกรวดเม็ด และเหมือนกับเนื้อของเศษภาชนะดินเผาด้วย ซึ่งจากลักษณะของภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดินนี้ ทำให้ทราบว่าชุมชนในบริเวณนี้น่าจะมีความรู้เกี่ยวกับการผลิตภาชนะดินเผาขึ้นใช้เอง และมีการผลิตภาชนะดินเผาที่มีความหลากหลายทางด้านรูปแบบอีกด้วย

จากการสำรวจได้พบก้อนตะกั่วจำนวน 1 ก้อน (ภาพที่ 82) ที่แหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข ถึงแม้ว่าจะพบเพียง 1 ก้อน แต่จากการสัมภาษณ์จากชาวบ้าน ได้เล่าว่าในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ และในบริเวณใกล้เคียง คือ เนินตาพ้อย เนินตาพูด เนินตาจันทร์ และในฝั่งบริเวณประเทศกัมพูชา (แหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุข ห่างจากชายแดนไทย-กัมพูชา 200 เมตร) ได้พบก้อนตะกั่วที่มีลักษณะเช่นนี้เป็นจำนวนมาก และพบก้อนตะกั่วนี้อยู่กับก้อนดินเผาไฟ ผู้ศึกษาอาจขอตั้งข้อสังเกตว่า บริเวณแหล่งโบราณคดีบ้านแสนสุขอาจจะมีการผลิตก้อนตะกั่วขึ้นในบริเวณนี้ คืออาจจะมีการถลุงโลหะมาจากที่อื่นแล้ว เช่น อาจจะมีการถลุงโลหะมาจากทางฝั่งประเทศกัมพูชา และในบริเวณแหล่งโบราณคดีนี้อาจจะทำให้เป็นก้อนอีกตามขนาดที่ต้องการอีกครั้งหนึ่งได้หรือไม่ แต่จากการสำรวจยังไม่พบแม่พิมพ์ดินเผาที่ใช้ในการทำ จึงไม่สามารถกล่าวได้ว่า แหล่งโบราณคดีนี้เป็นแหล่งถลุงโลหะ เพียงแต่ขอตั้งข้อสังเกตไว้ ถ้าในอนาคตมีการพบหลักฐาน ก็จะทำให้เกิดความกระจ่างมากขึ้น ซึ่งก้อนตะกั่วในลักษณะนี้อาจจะนำมาไว้ใช้ในการสร้างปราสาทเขมรก็เป็นได้

จากการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ได้พบตะกรันจำนวน 2 ก้อน ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนน้อยและอาจจะมีการนำมาจากที่อื่น แต่ก็ยังเป็นหลักฐานยืนยันว่า ในบริเวณที่ไม่ห่างไกลมากนัก อาจจะมีการถลุงโลหะเกิดขึ้น

ประติมากรรมรูปบุรุษ ศิลปะเขมร แบบเกาะแกร์⁷³ (ภาพที่ 17) ที่พบแสดงให้เห็นถึงลักษณะการแต่งกายของผู้ชายในช่วงระยะเวลานั้น

⁷³ พุทธศตวรรษที่ 15

- ระบบเศรษฐกิจของชุมชนโบราณในบริเวณรอบเขาน้อย

ไม่เพียงแต่เขาน้อย จะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาเท่านั้น ในเรื่องระบบเศรษฐกิจ เขาน้อยอาจจะเป็นจุดสำคัญที่อยู่ในเส้นทางการติดต่อหรือทางผ่านไปยังเมืองโบราณต่าง ๆ ในประเทศไทย เช่น เมืองไผ่⁷⁴ เมืองศรีมโหสถ⁷⁵ เป็นต้น เพราะปราสาทเขาน้อยตั้งอยู่ห่างจากเมืองพระนครประมาณ 146 กิโลเมตรเศษ ส่วนเมืองศรีมโหสถห่างจากเมืองพระนครประมาณ 270 กิโลเมตรเศษ ซึ่งในบริเวณเขาน้อยอาจเป็นจุดพักหรือทางผ่าน เพราะเส้นทางจากเมืองพระนครของอาณาจักรเขมรมายังเมืองศรีมโหสถเมื่อลากแผนที่จากภาพถ่ายดาวเทียม (ภาพที่ 197) ปรากฏว่าบริเวณปราสาทเขาน้อยเป็นเส้นทางตรงที่ผ่านเมืองทั้งสอง และในปัจจุบันนี้ชาวกัมพูชาและชาวไทยก็มีการเดินทางผ่านเพียงแค่วัดคลองน้ำใสก็จะข้ามเขตแดนแล้ว ซึ่งการเดินทางก็ไม่ต้องผ่านเขา แสดงว่ามีความเหมาะสมและสะดวกต่อการเดินทางเท่า และในบริเวณรอบเขาน้อยก็ยังมีแม่น้ำหลายสายที่สำคัญกระจายอยู่ทั่วไป จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า อาจใช้ทางน้ำเป็นการติดต่อได้อีกเส้นทางหนึ่ง

เมืองศรีมโหสถนี้ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย ซึ่งสันนิษฐานว่าเมื่ออิทธิพลวัฒนธรรมเขมรแผ่เข้ามาในดินแดนประเทศไทย น่าจะผ่านเข้ามาทางเมืองศรีมโหสถ และเข้าไปในเมืองที่สำคัญในภาคกลาง ดังปรากฏปราสาทเขมรในบริเวณพื้นที่ในภาคกลางของประเทศไทยจำนวนหลายแห่ง

แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ได้มีปราสาทเขมรที่สำคัญขึ้น คือ ปราสาทสต็อกก๊อกรม เป็นปราสาทหินที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบ ที่ปราสาทแห่งนี้ได้พบศิลาจารึกสต็อกก๊อกรม จำนวน 2 หลัก⁷⁶ จารึก

⁷⁴ ปราสาทเขาน้อยตั้งอยู่ห่างจากเมืองไผ่ เพียง 12 กิโลเมตรเศษ

⁷⁵ ปราสาทเขาน้อยตั้งอยู่ห่างจากเมืองศรีมโหสถประมาณ 124 กิโลเมตรเศษ

⁷⁶ จารึกสต็อกก๊อกรม 1 เป็นจารึกขอมโบราณ ภาษาเขมร สร้างขึ้น พ.ศ. 1480 และจารึกสต็อกก๊อกรม 2 เป็นจารึกขอมโบราณ ภาษาสันสกฤตและเขมร สร้างขึ้น พ.ศ. 1595

หลักแรกเป็นจารึกที่ทำขึ้นเพื่อประกาศห้ามเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายเรียกข้าพระของเทวสถานแห่งนี้ไปใช้ในกิจการอื่น ให้ใช้บุคคลผู้เป็นข้าพระดังกล่าว เฉพาะการปฏิบัติบูชาบำรุงรักษาเทวรูป พระศิวลึงค์ และรูปเคารพอันประดิษฐานอยู่ ณ เทวสถานแห่งนี้เท่านั้น ส่วนจารึกอีกหลักหนึ่งเป็นจารึกที่สำคัญมาก เพราะนอกจากจะกล่าวสรรเสริญพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 แล้ว ยังบันทึกหลักฐานเกี่ยวกับประวัติอารยธรรมทางด้านศาสนา ซึ่งบ่งบอกว่ากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์คุ้มครองรักษาศาสนา โดยมีพราหมณ์ปุโรหิตเป็นผู้นำด้านศาสนา เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ และทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้ากับกษัตริย์ และในจารึกได้บันทึกประวัติการสืบสายสกุลของพราหมณ์ผู้เป็นประธานในการประกอบพิธีกรรม และประวัติของกษัตริย์เขมร จากข้อความของจารึกหลักนี้ทำให้ทราบประวัติศาสตร์เขมรอย่างมาก⁷⁷

ซึ่งปราสาทสต็อกก๊อกรมนี้ตั้งอยู่ห่างจากเมืองพระนครประมาณ 131 กิโลเมตรเศษ และจากเมืองพระนครมาปราสาทเขาน้อยจะไกลกว่าผ่านไปทางปราสาทสต็อกก๊อกรม 15 กิโลเมตร และเส้นทางจากปราสาทสต็อกก๊อกรมายังอยู่ใกล้เมืองพิมายและเมืองโบราณที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่าทางปราสาทเขาน้อย และจากการศึกษาแนวถนนโบราณ⁷⁸ ปรากฏว่า

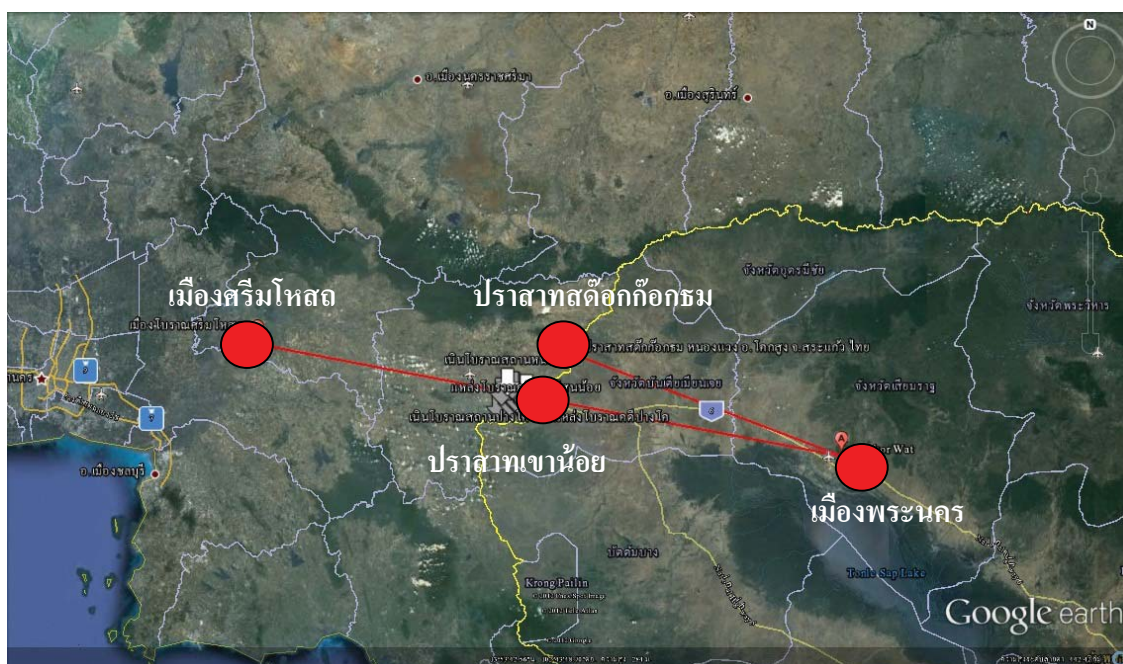
⁷⁷ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, การบรรยายเรื่อง **จารึกสต็อกก๊อกรม และประวัติศาสตร์กัมพูชา**, โครงการประชุมเสวนาทางวิชาการเรื่อง องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาปราสาทสต็อกก๊อกรม ในโครงการเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ ด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานประเภทหิน, ไม่มีเลขหน้า.

⁷⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, **พัฒนาการอารยธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, มหามงคลเฉลิมพระเกียรติ 100 ปี วันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 พฤศจิกายน 2536) 83.

บริเวณปราสาทสต็อกก๊อกรม พบว่ามีแนวคันดินด้วย⁷⁹ ดังนั้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 เส้นทางหลักอาจจะใช้บริเวณแนวปราสาทสต็อกก๊อกรมก็เป็นไปได้ แต่จากหลักฐานจากการสำรวจร่องรอยของชุมชนโบราณและซากเนินโบราณสถาน แสดงให้เห็นว่าคนในสมัยโบราณก็มีการอาศัยใช้พื้นที่บริเวณนี้อย่างต่อเนื่อง และหลักฐานจากการสำรวจที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ในบริเวณพื้นที่นี้น่าจะเป็นเส้นทางติดต่อหรือทางผ่านไปยังเมืองที่สำคัญในอดีต ก็คือ

คันดิน จากการสำรวจ พบว่ามีแนวคันดินบริเวณแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ เกือบทุกแห่ง และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน กล่าวว่าในอดีตแนวคันดินนี้ก่อนที่จะถูกทำลายลงจากการใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรม แนวคันดินนี้จะเป็นทางตรงไปยังปราสาทเขาน้อย จากการศึกษาไม่สามารถระบุได้ว่าแนวคันดินนี้เริ่มมาจากที่ไหน แต่ก็ยังเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าในบริเวณพื้นที่แถบนี้อาจจะเป็นทางผ่าน หรือจุดพัก หรือเพียงแค่นิคมสมัยก่อนใช้เดินทาง เพื่อไปสักการะที่ปราสาทเขาน้อย

⁷⁹ พ.อ. สุรัตน์ เลิศล้ำ และพงศ์ชันว สัมภาษณ์, การอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปราสาทสต็อกก๊อกรมกับเมืองพระนครและโบราณสถานอื่น ๆ โดยรอบ, โครงการประชุมเสวนาทางวิชาการเรื่อง องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาปราสาทสต็อกก๊อกรม ในโครงการเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ ด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานประเภทหิน, ไม่มีเลขหน้า.

ภาพที่ 197 เส้นทางระหว่างเมืองพระนคร-เมืองศรีมโหสถ และเมืองพระนคร-ปราสาทตึกก้อกชม

ที่มา : ภาพถ่ายดาวเทียม Google earth

จากการสำรวจชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย แม้จะไม่พบชุมชนที่เป็นแหล่งเตาเผาภาชนะ แต่บริเวณรอบเขาน้อยได้พบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรรัมย์ ซึ่งพบแหล่งเตาเผาจำนวนมากในเขตอำเภอบ้านกรวด อำเภอละทราย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งในปัจจุบันจังหวัดสระแก้ว มีอาณาเขตติดต่อกับเขตจังหวัดบุรีรัมย์ และจากปราสาทเขาน้อยกับแหล่งเตาเผาในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ห่างกันประมาณ 116 กิโลเมตรเศษ

เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียร์มีเหล่านี้ผลิตขึ้นเพื่อส่งไปจำหน่ายหรือส่งไปเพื่อใช้ในพิธีกรรมตามศาสนสถานหรือปราสาทหินต่าง ๆ ทั้งในภาคอีสานตอนใต้ รวมทั้งในท้องถิ่นอื่น ๆ และภายในประเทศไทยและในประเทศกัมพูชา ทั้งนี้เพราะได้พบเครื่องถ้วยพื้นเมืองจากเตาบุรียร์มีทั้งในภาคเหนือที่ จังหวัดตาก ในภาคเหนือตอนล่างเช่นที่ จังหวัดสุโขทัย ในภาคกลางเช่นที่ จังหวัดชัยนาท จังหวัดสิงห์บุรี จังหวัดลพบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภาคตะวันออกพบที่ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดชลบุรี และยังพบในภาคตะวันตกเช่นที่ จังหวัดกาญจนบุรี บริเวณปราสาทเมืองสิงห์ ที่จังหวัดราชบุรีในแม่น้ำแม่กลอง นอกจากนี้ยังพบไกลไปถึงภาคใต้คือที่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช และที่จังหวัดสงขลาเป็นต้น

จากหลุมขุดค้นของแหล่งโบราณคดีนาตาสุขและแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว พบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียร์มี จำนวนมากกว่า เครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณในบริเวณนี้มีการติดต่อกับชุมชนอื่นที่อย่างไกลออกไป จากการพบเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียร์มี ทำให้สามารถสันนิษฐานว่ามีการนำเข้ามาจากแหล่งเตาในเขตจังหวัดบุรียร์มี ถึงแม้ว่าจะพบเครื่องถ้วยเขมร เตาพนมกุเลน จำนวนน้อยมากจากการขุดค้น อาจเนื่องมาจากที่อายุสมัยของเครื่องถ้วยเตาพนมกุเลนมีอายุการผลิตที่สั้นกว่าแหล่งเตาในเขตจังหวัดบุรียร์มี ก็ทำให้พบจำนวนน้อย และเครื่องถ้วยจีนที่พบในหลุมขุดค้นมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับปริมาณภาชนะดินเผา ประเภทเนื้อดิน และเนื้อแกร่ง (เครื่องถ้วยเขมร เตาบุรียร์มี เตาพนมกุเลน) อาจสันนิษฐานได้ว่าไม่น่าจะนำเครื่องถ้วยจีนมาจากการติดต่อกับประเทศจีนโดยตรง แต่อาจจะเป็นการนำเข้ามาจากเมืองใกล้เคียง ซึ่งอาจจะมาจากเมืองพระนคร ในประเทศกัมพูชา, เมืองในภาคตะวันออก หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย ก็เป็นไปได้ เพราะในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ที่อยู่ในช่วงสมัยเดียวกันนี้ ได้พบเครื่องถ้วยจีนร่วมอยู่ด้วย

- การจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย

การจัดการทรัพยากรในประเทศกัมพูชานั้น คงจะมีจุดเริ่มต้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ที่มีการสร้างอ่างเก็บน้ำที่เทือกเขาพนมกุเลน เพื่อผันน้ำและปันน้ำไปหล่อเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของประเทศ ซึ่งอ่างเก็บน้ำนี้ประกอบด้วย อ่างเก็บน้ำ เขื่อน ทางน้ำ ตาน้ำ ประตูน้ำ และคลองขุด ซึ่งเป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรน้ำในวัฒนธรรมเขมร ด้วยเทคนิคทางวิศวกรรมและมีมาตรฐานที่สูงส่งบนเทือกเขากุเลน ก่อนที่จะมีการแบ่งแยกอาณาจักรเขมรออกเป็นเจนละบก-เจนละน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำนี้ได้วางทางเดินน้ำให้ไหลลงไปสู่แม่น้ำเสียมเรียบและไปหล่อเลี้ยงพื้นที่อื่นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเขมร ก็เพื่อช่วยบรรเทาความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในฤดูแล้ง⁸⁰

นอกจากลักษณะการจัดการน้ำประเภทเขื่อนแล้ว ในวัฒนธรรมเขมรก็มีลักษณะการจัดการน้ำที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ คูน้ำ ได้มีการค้นพบร่องรอยของคูน้ำโบราณในประเทศกัมพูชาที่ล้อมรอบศาสนสถาน ซึ่งคูน้ำเหล่านั้น สันนิษฐานว่าเป็นส่วนฉนวนของศาสนาหรืออินทรีย์ เมื่อพิจารณาจากผังของศาสนสถานในแต่ละแห่งแล้ว คูน้ำเหล่านี้มักอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยเฉพาะในเมืองพระนครมักเป็นจะมีสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งหน้าที่ของคูน้ำเหล่านี้นอกจากจะทำหน้าที่กั้นเขตอินทรีย์หรือเป็นฉนวนให้แก่ศาสนสถานแล้ว ยังทำหน้าที่ที่สำคัญเกี่ยวกับการ

⁸⁰ พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, บาราย : คติความเชื่อ, การจัดการสิ่งแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย กรณีศึกษา จ. บุรีรัมย์ , ปรินญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545, 13-14.

จัดการทรัพยากรน้ำ คือ เป็นส่วนที่ส่งน้ำจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เช่น คูน้ำที่ปราสาทบักทอง ซึ่งคูน้ำต่าง ๆ เหล่านี้มีศักยภาพในการกักเก็บน้ำได้ดีมาก ซึ่งสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งได้เป็นอย่างดี⁸¹

และลักษณะการจัดการน้ำที่นอกเหนือจากเขื่อนและคูน้ำแล้ว ยังมีลักษณะการจัดการน้ำที่สำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งคือ บาราย ซึ่งบารายในที่นี้เป็นคำจำกัดความของสระน้ำของศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมร โบราณที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า มักตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับตัวศาสนสถานและมีขนาดที่หลากหลาย การสร้างบารายนั้น มีทั้งแบบที่ขุดลงไปและก่อคันดินกั้นน้ำขึ้นมา ซึ่งบารายส่วนใหญ่ในประเทศกัมพูชานั้น มักมีขนาดใหญ่และนิยมที่จะสร้างคันดินขึ้น เพื่อกั้นน้ำมากกว่า สำหรับการสร้างบารายนั้น เชื่อว่าคงเกิดจากการที่ในช่วงฤดูแล้ง ปริมาณน้ำในทะเลสาบได้ลดลงอย่างมาก ทำให้พื้นที่บริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบรวมไปจนถึงเมืองพระนครศูนย์กลางของวัฒนธรรมเขมรโบราณนั้นมีความแห้งแล้งอย่างมาก และก็คงมีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อการอุปโภคบริโภค แสดงให้เห็นถึงการชลประทานเป็นหลัก⁸² เพราะ ทรัพยากรน้ำก็เป็นสิ่งสำคัญและเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ซึ่งใช้ในการบริโภคและยังใช้เพื่อการเกษตรกรรมอีกด้วย บารายที่สำคัญในประเทศกัมพูชา ได้แก่ บารายอินทรรตฎากะ บารายตะวันออก (ยโสธรตฎากะ) และบารายตะวันตก เป็นต้น

คติความเชื่อของการสร้างบาราย คงเกิดขึ้นจากคติความเชื่อทางศาสนาทั้งพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ โดยสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อจำลองจักรวาล คือ เป็นตัวแทนของมหาสมุทรหรือทะเลที่รายล้อมแกนกลางของจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ มหาสมุทร หรือทะเลสี่ท้นดร หรือบางครั้งอาจถูก

⁸¹ พิมพชนก พงษ์เกษตรกรรม, บาราย : คติความเชื่อ, การจัดการสิ่งแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย กรณีศึกษา จ. บุรีรัมย์ , ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545, 14.

⁸² เรื่องเดียวกัน, 14.

ดีความเป็น เกษียรสมุทรก็เป็นได้ การจำลองจักรวาลเริ่มต้นในสมัยเมืองพระนครตอนต้นแล้ว คือ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ซึ่งพระองค์ได้เป็นผู้นำคติเทวราชเข้ามาในอาณาจักรเขมร ซึ่งการเข้ามาของคติเทวราชนั้น ก็ได้ทำให้เกิดสถานภาพของพระราชาเขมรใหม่ คือ พระองค์จะมีฐานะเป็นสมมติเทวราช และศาสนาที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นนั้นจะต้องจำลองจักรวาลขึ้น ซึ่งลักษณะของการจำลองจักรวาลนี้ ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะตัวปราสาทเท่านั้น ยังรวมไปถึงแผนผังของปราสาทด้วย คือ ปราสาทประธาน ซึ่งเป็นอาคารที่มีความสำคัญมากที่สุดนั้น จะเป็นตัวแทนเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาส บารายที่อยู่ใตฺยสนสถานนั้น ก็มักจะถูกตีความว่าเป็นทะเลสีทันดร และบางครั้งก็ถูกตีความว่าเป็นเกษียรสมุทรด้วย เช่น บารายตะวันตก ซึ่งบนเกาะกลางบารายนั้นมีศาสนสถานอยู่ด้วย คือ ประสาทแม่บุญตะวันตก และที่ปราสาทแห่งนี้ ก็ยังพบประติมากรรมพระวิษณุอนันตสายน ซึ่งทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่า บารายตะวันตกนี้ เป็นการจำลองเกษียรสมุทรก็เป็นไปได้ ในบางครั้งบารายนั้นอาจเป็นการจำลองสระอโนดาต สระน้ำที่เก่าแก่ที่สุดในโลกที่เชื่อว่าเกิดขึ้นพร้อมโลก และจะเป็นสระน้ำแห่งสุดท้ายที่จะแห้งเหือดไป⁸³

⁸³ พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, บาราย : คติความเชื่อ, การจัดการสิ่งแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย กรณีศึกษา จ. บุรีรัมย์ , ปรินญาสิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545, 20-21.

และได้มีการค้นพบจารึกหลักหนึ่งทีกล่าวว่า บารายเหล่านี้ห้ามนำสัตว์ลงไปอาบน้ำ (ช้าง) ห้ามทิ้งขยะ และห้ามถ่ายของเสียลงไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการดูแลรักษาเป็นอย่างดี⁸⁴

จะเห็นได้ว่าบารายในวัฒนธรรมเขมรนั้นมีความสำคัญในการใช้ประโยชน์ทั้งอุปโภค บริโภค และความเชื่อทางศาสนา เมื่ออิทธิพลวัฒนธรรมเขมรได้แผ่อิทธิพลเข้ามายังดินแดนในประเทศไทย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมหลาย ๆ ด้าน หลักฐานที่มีจำนวนมาก และชัดเจนที่สุด คือ โบราณสถาน มีการสร้างขึ้นอย่างมากมาย ก็เพื่อถวายแด่เทพเจ้า และเป็นที่เคารพบูชาแก่ประชาชน ซึ่งจะมีรูปแบบศิลปะตามช่วงเวลา ขนาดและความสำคัญของโบราณสถานเหล่านั้น ขึ้นอยู่กับชุมชนแต่ละแห่ง ถ้าชุมชนใดมีขนาดใหญ่ก็จะมีการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ไปด้วย และการสร้างศาสนสถานมักจะสร้างควบคู่กับสระน้ำและบาราย ซึ่งชุมชนที่อยู่ใกล้ศาสนสถานจะสามารถใช้น้ำจากสระน้ำและบารายได้ ศาสนสถานจึงเป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งในด้านศาสนาและการสาธารณูปโภค นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีประสิทธิภาพอย่างมาก เป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพภูมิประเทศได้เป็นอย่างดี และยังได้มีการนำเอาคติความเชื่อทางศาสนาเข้ามาช่วยควบคุมการรักษาแหล่งน้ำของชุมชนอีกด้วย

สำหรับในบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดกับชายแดนไทย-กัมพูชา และในอดีตที่อยู่ไม่ไกลจากอาณาจักรเขมรโบราณมากนัก บริเวณแถบนี้ ก็ได้มีการจัดการทรัพยากรทางน้ำเป็นอย่างดี ดังปรากฏหลักฐานประเภทจารึก ในกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกวัดกุดเต้ ได้กล่าวว่า “ภายหลังที่พระเจ้าอโศกนรมันเสด็จสวรรคตแล้ว โอรสของพระองค์ คือ พระเจ้าภวรวรมัน (ที่ 2) ขึ้นเสวยราชสมบัติแทน พระองค์ทรงมีคุณธรรมและอำนาจตามที่พระศิวะประทานให้ พระองค์ทรงประสูติในสังครคราม เมือง ภวชูระ ประชาชนให้การ

⁸⁴ พิมพชนก พงษ์เกษตรกรรม, บาราย : คติความเชื่อ, การจัดการสิ่งแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย กรณีศึกษา จ. บุรีรัมย์ , ปรินญาศิลป์ศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545, ii.

สนับสนุนพระองค์ในการบำรุงบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ เสนาบดีผู้ใหญ่ที่เป็นรองเจ้าเมืองก็ช่วยในการปราบปรามพวกคัมพูกะ พระองค์มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่เสด็จไปเยือนเมืองต่าง ๆ แต่ก็ถูกรบกวนด้วยแสงอาทิตย์ในฤดูร้อน จากนั้น จารึกได้กล่าวถึง หมู นก และปลา ที่ได้อาศัยสระใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยน้ำและอาหาร ส่วนสัตว์ (บุคคลผู้) ลำบากยากเข็ญ ได้ถูกแสงอาทิตย์แผดเผาให้ล้มตายไปก็มาก ในขณะขุดสระ”⁸⁵ และในบทความเรื่อง จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว ของ ผศ. ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้ศึกษาจารึกเขาน้อย จารึกพระเจ้าอวรมันที่ 2 (จารึกวัดกุดแต่) และจารึกเขารังอีกครั้ง โดยในบรรทัดที่ 9-10 ได้กล่าวว่า “เขาได้ให้ขุด (สระ) งดงาม ลึก ใหญ่ ยาว บริบูรณ์ด้วยน้ำใส รสจืดสนิท น่านกิน นำใช้ เต็มไปด้วยฝูงปลาและนก เพื่อดับกระหายของสัตว์ทั้งหลาย ที่ถูกแดดเผาเผาในเวลาเที่ยงวัน ในฤดูร้อน”⁸⁶ จากจารึกหลักนี้ แสดงให้เห็นว่านี้ พระเจ้าแผ่นดิน ก็ยังมีความเป็นห่วงราษฎร จึงได้มีการขุดสระน้ำขึ้น

และจากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศบริเวณรอบเขาน้อย ได้พบร่องรอยของชุมชนโบราณ และสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมแต่มีขนาดต่างกันแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ สันนิษฐานว่าสระน้ำและบารายเหล่านี้ เกิดจากการใช้แรงงานคนสร้างขึ้นเพื่อใช้กักเก็บน้ำไว้ใช้ในชุมชนโบราณที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ขนาดของบารายและสระน้ำยังสามารถบอกถึงจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในสมัยโบราณได้

⁸⁵ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12. และ ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกพระเจ้าอวรมันที่ 2 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12,” ศิลปากร 31, 5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2530) : 73-78.

⁸⁶ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย จังหวัดสระแก้ว,” ภาษา-จารึก 11, การประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 90 ปีของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง สารัตถะจากจารึกและวรรณกรรมท้องถิ่น, ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร, 2552, 29-36.

เนื่องจากการสร้างบารายขนาดใหญ่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก บารายที่พบมี 2 บารายใหญ่ คือ บริเวณปราสาทนาคว และแหล่งโบราณคดีนาตาสุข ในช่วงบริเวณที่สร้างบารายขึ้นของทั้ง 2 แห่งนี้ คงเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีประชากรอยู่หนาแน่น เพราะขนาดของบารายมีขนาดใหญ่

จากการสำรวจได้พบสระน้ำ บาราย อ่างเก็บน้ำ จำนวนมาก และหลักฐานจากจารึก ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่บริเวณรอบเขาน้อยนี้มีการสาธารณูปโภคที่ดี

การเมืองการปกครอง

จากหลักฐานประเภทจารึก คือ จารึกเขาน้อย พ.ศ. 1180 และจารึกวัดกุดเต้ กำหนดอายุ พุทธศตวรรษที่ 12 ที่กล่าวถึง เมืองเชษฐปุระ ซึ่งในจารึกทั้งสองนี้ แสดงให้เห็นว่า เมืองเชษฐปุระนั้น คงจะมีความสำคัญและคงจะตั้งอยู่ในบริเวณแถบนี้ เพราะยังไม่มีจารึกหลักใดที่เอ่ยชื่อเมืองนี้อีก แต่สันนิษฐานว่าเมืองนี้ในช่วงระยะเวลานี้ น่าจะอยู่ภายใต้อาณาจักรเขมร เพราะในจารึกวัดกุดเต้ได้มีการกล่าวถึงพระเจ้าวรมัน (ที่ 2) ซึ่งเมืองนี้น่าจะมีเจ้าเมืองปกครอง แต่คงจะเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเขมร และในจารึกวัดกุดเต้ยังกล่าวว่า พระเจ้าวรมันที่ 2 ทรงเป็นห่วงทุกข์สุขของประชาชน ดังในจารึกที่กล่าวว่า “พระองค์มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่เสด็จไปเยือนเมืองต่าง ๆ แต่ก็ถูกรบกวนด้วยแสงพระอาทิตย์ในฤดูร้อน”⁸⁷ และจารึกยังกล่าวถึง “การขูดสระ” แต่ก็ไม่ทราบว่าป็นรับสั่งของพระเจ้าวรมันที่ 2 หรือไม่ เพราะจารึกลบเลือน ไม่สามารถจับความได้

ซึ่งจุดมุ่งหมายของการสร้างจารึกขึ้น ก็เพื่อบันทึกหรือการประกาศเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นต่อประชาชน เพราะมีเพียงกษัตริย์หรือผู้นำชุมชนเท่านั้นที่มีอำนาจสั่งให้สร้างจารึกขึ้นได้ จารึกบางหลักอาจสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับเรื่องราวที่ถูกจารึกไว้ แต่จารึกบางหลักก็เป็นการจารึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งต้องเป็นเรื่องราวที่มีความสำคัญมาก เช่น จารึกสวดอ้อก้อกรรม

⁸⁷ ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกพระเจ้าวรมันที่ 2 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 12,” ศิลปากร 31, 5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2530) : 73-78.

ในสมัยของพระเจ้าอวรมันที่ 2 นี้ ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไสวนิกาย แต่พระองค์
ทรงมีการอุปถัมภ์ลัทธิไวษณพนิกายด้วย เพราะจารึกเขาน้อย มีศักราชระบุ คือ พ.ศ. 1180 ซึ่งเป็นช่วง
สมัยของพระเจ้าอวรมันที่ 2 ที่กล่าวถึง การบูชาพระวิษณุ ดังนั้นจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่า พระ
เจ้าอวรมันที่ 2 ได้ทรงอุปถัมภ์ลัทธิไวษณพนิกาย ควบคู่ไปกับลัทธิไสวนิกาย

บทที่ 6

บทสรุป

จากการศึกษาพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย จากหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ทั้งหลักฐานประเภท จารึก โบราณสถาน โบราณวัตถุ ทั้งจากรายงานการสำรวจ การขุดค้น การบูรณะ ที่มีการดำเนินการของสำนักศิลปากรที่ 5 ที่ผ่านมา และจากการสำรวจ ขุดค้นของผู้ศึกษาในครั้งนี้ ทำให้ได้พบร่องรอยหลักฐานของชุมชนโบราณบริเวณรอบเขาน้อย จำนวน 21 แห่ง และพบว่ามีศาสนสถานประจำชุมชน 9 แห่ง โดยสามารถแบ่งพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณรอบปราสาทเขาน้อย ได้ดังนี้

ระยะที่ 1 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย - สมัยทวารวดี (ประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว – ราวพุทธศตวรรษที่ 16)

ช่วงนี้เป็นช่วงแรกที่พบร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณ ซึ่งมีอยู่เพียงแห่งเดียว คือ แหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล การศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ การสำรวจ และรายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส จังหวัดปราจีนบุรี แสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณแห่งนี้มีที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงสมัยทวารวดี ลักษณะผังเมืองมีลักษณะรูปร่างค่อนข้างกลม มีคูน้ำล้อมรอบ การตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ และมีการขุดคูน้ำล้อมรอบ ซึ่งลักษณะชุมชนลักษณะนี้ยังเหมือนกับเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลาง และในภาคตะวันออก คือ เมืองศรีมโหสถ เมืองดงละคร เมืองหอย และเมืองไผ่ ซึ่งเมืองไผ่จะอยู่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เพียง 5 กิโลเมตร การสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่อยู่ทางภาคตะวันออกสุดของประเทศไทย ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ในช่วงแรกยังคงมีการฝังศพ ต่อมาน่าจะนับถือศาสนาพุทธ แต่ไม่พบหลักฐานยืนยัน แต่ในวัฒนธรรมทวารวดีนั้น มีการนับถือพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท ถึงแม้จะมีลัทธิมหายาน และศาสนาพราหมณ์อยู่ด้วยก็ตาม

ระยะที่ 2 สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงก่อนเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 12-14)

ช่วงนี้เป็นช่วงที่พบร่องรอยหลักฐานทางด้านจารึก และศาสนสถาน ที่สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 คือ จารึกเขาน้อย จารึกวัดกุดเต้ และตัวปราสาทเขาน้อย แต่ชุมชนที่ได้ทำการสำรวจในครั้งนี้ ยังไม่มีชุมชนไหนเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 12 เลย นอกจากแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส (ล๊อค 2) บ้านเปรมกมล ซึ่งอยู่ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย-สมัยทวารวดี เท่านั้น แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน กล่าวว่าเคยพบโครงกระดูก และโบราณวัตถุประเภทสำริด เทวรูป บริเวณรอบปราสาทเขาน้อย แต่จากการสำรวจยังไม่พบ จึงไม่ได้จัดให้มีแหล่งชุมชนในช่วงนี้ เพราะยังไม่พบหลักฐานแน่แต่อย่างใด อาจเป็นเพราะแหล่งโบราณคดีอาจถูกทำลายไปก่อนหน้าที่จะมีการสำรวจ หรือชุมชนโบราณในระยเวลานี้อยู่ในฝั่งประเทศกัมพูชาที่เป็นไปได้ จึงต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมในฝั่งประเทศกัมพูชาต่อไปในอนาคต จากหลักฐานทั้งจารึกเขาน้อย จารึกวัดกุดเต้ และศิวิลึงค์ที่พบ แสดงให้เห็นว่าในช่วงระยะเวลานี้มีการนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย และไสวณิกายควบคู่กันไป

ระยะที่ 3 สมัยประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ช่วงเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-18)

ช่วงนี้เป็นช่วงที่พบหลักฐานปรากฏชัดเจน โดยพบร่องรอยของชุมชนโบราณกระจายตัวอยู่รอบบริเวณเขาน้อยจำนวน 20 แห่ง โดยเฉพาะทางด้านทิศเหนือของปราสาทเขาน้อยที่พบหลายแหล่ง รูปแบบของชุมชนโบราณในระยเวลานี้มีรูปทรงไม่สม่ำเสมอ ไม่มีคูน้ำคันดิน มีการขุดสระน้ำ และบารายขึ้นภายในชุมชน จากการสำรวจพบว่ามีเพียง 2 แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีนาตาสุข และปราสาทนาคู ที่มีบารายขนาดใหญ่ และบางแหล่งมีการสร้างศาสนสถานประจำชุมชน คือ แหล่งโบราณคดีหนองสะเมว แหล่งโบราณคดีบ้านกุดหิน แหล่งโบราณคดีหนองแท่น แหล่งโบราณคดีกุดหมากพลับ แหล่งโบราณคดีหนองคู แหล่งโบราณคดีหนองคล้า แหล่งโบราณคดีเนินสิน แหล่งโบราณคดีปางโค และแหล่งโบราณคดีนาตากลิ้น (อยู่ใกล้กับปราสาทนาคู) นับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไสวณิกาย

นอกจากนี้โบราณวัตถุประเภทเครื่องถ้วยเขมร เตาบุรืรัมย์ เตาพนมกุเลน และเครื่องถ้วยจีนที่พบ ก็ยังแสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับชุมชนภายนอก โดยมีการพบคันดินโบราณซึ่งก็คือถนนโบราณที่ใช้ติดต่อกันนั่นเอง แต่ไม่สามารถกล่าวได้ว่าถนนโบราณที่พบนี้นั้นมาจากที่ใด

ผลจากการศึกษาในครั้งนี้ทั้งจากการสำรวจและการขุดค้น ปรากฏว่าไม่มีแหล่งโบราณคดี และโบราณสถานใด ที่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 12 จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าบริเวณแหล่งชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมร รอบบริเวณปราสาทเขาน้อย ที่มีอายุร่วมกับตัวปราสาทเขาน้อย ตั้งอยู่ในบริเวณใด แต่จากแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานที่พบจากการสำรวจ ทำให้ทราบว่ามีการใช้พื้นที่ร่วมกับปราสาทเขาน้อยในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18 เพราะตัวปราสาทเขาน้อยก็ยังคงอยู่ถึงพุทธศตวรรษที่ 18 และเมื่ออำนาจของอาณาจักรเขมรโบราณเสื่อมอำนาจ ปราสาทเขาน้อยก็คงถูกทิ้งร้างลง จนถึงในสมัยปัจจุบัน พ.ศ. 2500 เมื่อประชาชนกลับมาตั้งบ้านเรือนอีกครั้ง ปราสาทเขาน้อยก็กลับมาเป็นที่เคารพสักการะแก่ประชาชนอีกครั้ง

ดังนั้นข้อสันนิษฐาน ที่ปรากฏในจารึกเขาน้อยและจารึกวัดกุดเต้ ที่กล่าวถึง เขยษฐปุระ นั้น ว่าบริเวณแถบนี้อาจจะเป็นศูนย์กลางของเมืองเขยษฐปุระนั้น ยังไม่สามารถที่จะชี้ชัดได้ว่าพื้นที่ในบริเวณแถบนี้จะเป็นศูนย์กลางได้หรือไม่ แม้ว่าจะไม่ปรากฏชื่อ เมืองนี้ในบริเวณอื่น นอกจากจารึกทั้ง 2 หลักนี้ก็ตาม และจากการสำรวจบริเวณพื้นที่แถบนี้ ปรากฏว่าได้ถูกเปลี่ยนสภาพจากการตัดขายหน้าดินไปเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ชั้นดินช่วงสมัยสุดท้ายได้หายไป ส่วนผลจากการขุดค้นในครั้งนี้เพียงแค่ 2 หลุม ยังถือได้ว่าน้อยเกินไปสำหรับการเก็บข้อมูลจากชั้นดิน ดังนั้นจึงควรมีการขุดค้นเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ควรจะมีการขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติมของแหล่งโบราณคดีนาตาสุข และแหล่งโบราณคดีหนองสะแมว และแหล่งอื่น ๆ ที่ได้ทำการสำรวจในครั้งนี้ โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีนาตาแขวง เพราะในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ จากการตรวจสอบหน้าดินของแหล่ง เนื่องจากการตัดหน้าดินไปขาย ทำให้เห็นว่าเครื่องถ้วยที่พบมีความน่าสนใจอย่างมาก จึงควรที่จะมีการขุดค้นต่อไปในอนาคต

2. จากการดำเนินการสำรวจ พบว่าบริเวณปราสาทเมืองไผ่ (เนินเจดีย์สมัยทวารวดี และเนินปราสาทสมัยวัฒนธรรมเขมร โบราณ) ซึ่งอยู่ห่างจากปราสาทเขาน้อยไป 11 กิโลเมตรเศษ เป็นเมืองสมัยทวารวดีและสมัยวัฒนธรรมเขมร พบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก กับจารึก 1 หลัก เก็บรักษาไว้ที่วัดเมืองไผ่ ซึ่งจารึกหลักนี้ยังไม่มีมีการอ่าน แต่ผู้ศึกษาได้แจ้งให้นักจารึกภาษาโบราณกำลัง

ดำเนินการแปล ดังนั้นผู้ศึกษาเห็นว่าบริเวณเมืองไผ่มีความน่าสนใจต่อการศึกษาเป็นอย่างมาก
เพราะมีการอยู่อาศัยต่อเนื่อง

รายการอ้างอิง

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ

กรมแผนที่ทหาร, แผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2 – RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวัง 5436 II
มาตราส่วน 1 : 50,000

กรมแผนที่ทหาร, แผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2 – RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวัง 5536 III
มาตราส่วน 1 : 50,000

ภาพถ่ายทางอากาศ R.T.S.D. 7/40 (1) 1 : 50,000 23/12/39 แผนที่ 092

ภาพถ่ายทางอากาศ R.T.S.D. 7/40 (1) 1 : 50,000 23/12/39 แผนที่ 093

หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี
(กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษ เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย 4 เมษายน 2533)

กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539).

กรมศิลปากร, ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการกรม, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์, ธ.ค. 2532.

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานสระมรกต, กรุงเทพฯ ๑, 2534.

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมืองจังหวัดนครนายก (บริษัทสำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด), 2536.

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมืองศรีมโหสถ เล่มที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมานพันธ์) 2536.

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, รายงานการขุดแต่งปราสาทเขาน้อยสีชมพู ตำบลคลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี, 2532.

กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, หน่วยศิลปากรที่ 5, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีนิคมสร้างตนเองคลองน้ำใส จังหวัดปราจีนบุรี.

กรมศิลปากร, โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี, เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4 : เทาบ้านกรวด บุรีรัมย์.

กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร, 2516.

กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่ม 3 (พ.ศ. 2534-2539), 2540.

กรมศิลปากร, โบราณคดีวิเคราะห์ 2 : เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดอกเบญจ, 2539)

กรมศิลปากร, ปราสาทพนมรุ้ง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง บุรีรัมย์ วันที่ 21 พฤษภาคม 2531)

กรมศิลปากร, ฝ้ายเผยแพร่วัสดุและประชาสัมพันธ์, เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาเผาจังหวัดบุรีรัมย์, 2532.

กรมศิลปากร, สำนักโบราณคดี, ศัพทานุกรมโบราณคดี, 5 ธันวาคม 2550.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. กองนโยบายที่ดินและแผนงาน. กรมพัฒนาที่ดิน. การศึกษาสถานภาพเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ และแร่ จังหวัดปราจีนบุรี พ.ศ. 2524, กันยายน 2525.

กระทรวงวัฒนธรรม, กรมศิลปากร, สำนักโบราณคดี, คู่มือการปฏิบัติงานด้านโบราณคดี, 2551.

กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, กองสารสนเทศสิ่งแวดล้อม, ฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมเชิงพื้นที่จังหวัดสระแก้ว (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, 2543)

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, พัฒนาการอารยธรรมไทย (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, มหามงคลเฉลิมพระเกียรติ 100 ปี วันพระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 พฤศจิกายน 2536)

กลุ่มวิจัยและพัฒนาโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, ทำเนียบโบราณสถานขอมในประเทศไทย เล่ม 5 จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดสระแก้ว (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, 2542)

ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “จารึกจากจังหวัดปราจีนบุรี : ผลจากการสำรวจและทำสำเนาจารึก,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 4-12.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์, การบรรยายเรื่อง จารึกศักดิ์ก๊อกรม และประวัติศาสตร์กัมพูชา, โครงการประชุมเสวนาทางวิชาการเรื่อง องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาปราสาทศักดิ์ก๊อกรม ในโครงการเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ ด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานประเภทหิน.

โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย, หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ปราสาทหินและทับหลัง (กรุงเทพฯ : สตาร์ปริ้นท์ จำกัด, 2542)

จุฑามาศ จิวลักษณ์, อรภา นาคจินดา และมณฑิรา เปี่ยมทิพย์มโนส, ความหลากหลายของกุ่ม ปู หอย ในลุ่มน้ำยม, เอกสารวิชาการฉบับที่ /2551, กรมประมง, สำนักวิจัยพัฒนาประมงน้ำจืด, 2551.

ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกดวงตราประทับจากปราสาทเขาน้อย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 22-23.

ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกพระเจ้าอวรมันที่ 2 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 12,” ศิลปากร 31, 5 (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2530) : 73-78.

ชะเอม แก้วคล้าย, “ศิลาจารึกเขาน้อย : จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532) : 17-21.

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524-2527.

รัชสร ดันติวงศ์, ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

ธาดา สุทธิธรรม, ผังเมืองในประเทศไทย : ผังชุมชนและการใช้ที่ดินสายอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (มูลนิธิโตโยต้า), 2543.

นฤมล จุลเจริญ, การศึกษารูปแบบภาษาพื้นดินเผจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมหินใต้ ตำบลหลุมข้าว อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, การศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

นัยนา เข้มสาขา และบุษยรัตน์ คู่เทียม, “สมเด็จพระเจ้าฟ้างเฒ่า เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ กับพระกรุณาอันจารึกอยู่คู่ศิลปากร,” ศิลปากร 51, 1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2551) : 68-93.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลาง ของประเทศไทย อักษรด้วยอักษร และภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลี สันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513)

ปวิวรรต ธรรมปริชากร, พัฒนาการของเครื่องถ้วยเขมรสมัยเมืองพระนคร, วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

ปวิรรต ธรรมปริชากร, สว่าง เลิศฤทธิ์ และกฤษฎา พินศรี, ศิลปะเครื่องถ้วยใน
ประเทศไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท โอสดสภา จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับร่วมเฉลิมฉลองปีกาญจนา
ภิเษก ธันวาคม 2539)

ปรียานุช จุมพรม, การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณในวัฒนธรรมเขมรบริเวณ
รอบเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-18), วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรม
หาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2548.

ผาสุข อินทราวุธ, สีนชัย กระบวนแสง และเพียว นาคเวก, การศึกษาแหล่งโบราณคดี
ที่บ้านกระเบื้องนอก ตำบลกระเบื้องนอก อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา, ภาควิชาโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ผาสุข อินทราวุธ, วรรณนิภาชนะดินเผาสสมัยทวารวดี, ภาควิชาโบราณคดี คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย
จังหวัดกาฬสินธุ์, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกบริเวณปราสาทเขาน้อย
จังหวัดสระแก้ว,” ภาษา-จารึก 11, การประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 90 ปีของ
ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง สวรรค์จากจารึกและวรรณกรรมท้องถิ่น, ภาควิชาภาษา
ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร, 2552, 29-36.

พ.อ. สุรัตน์ เลิศล้ำ และพงศ์ชนันว์ สำเภาเงิน, การอภิปรายเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง
ปราสาทศักดิ์สิทธิ์กับเมืองพระนครและโบราณสถานอื่น ๆ โดยรอบ, โครงการประชุมเสวนาทาง
วิชาการเรื่อง องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนาปราสาทศักดิ์สิทธิ์ ในโครงการเผยแพร่
ความรู้ทางวิชาการ ด้านการอนุรักษ์โบราณสถาน เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานประเภท
หิน.

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม, บาราย : คติความเชื่อ, การจัดการสิ่งแวดล้อมและประโยชน์ใช้สอย กรณีศึกษา จ. บุรีรัมย์ , ปริญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

พีรพน พิษณุพงศ์ และสิทธิชัย ทวีผล, “ปราสาทเขาน้อยที่อรัญประเทศ ปราจีนบุรี,” ศิลปวัฒนธรรม 10, 8 (มิถุนายน 2532) : 32-36.

พีรพน พิษณุพงศ์ และสิทธิชัย ทวีผล, “งานโบราณคดีที่ปราสาทเขาน้อย,” ศิลปากร 32, 6 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2532).

พีรพน พิษณุพงศ์, “ปราสาทเขาน้อย,” พิพิธภัณฑ์สาร 2, 4 (กรกฎาคม 2532) : 25-30.

ภูมิลักษณะประเทศไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการเดินทางไปสำรวจโบราณวัตถุสถานที่จังหวัดปราจีนบุรี บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ,” โบราณคดี 3, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2514) : 39-72.

มยุรี วีระประเสริฐ, “การเผยแพร่อารยธรรมเขมรโบราณและหลักฐานโบราณคดีสมัยลพบุรี” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัดมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ 1, 2545)

เมธี สุขสำเร็จ, ความสัมพันธ์ของชุมชนโบราณในเขตจังหวัดลพบุรีกับชุมชนภายนอกในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 18, วิทยานิพนธ์ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544.

ยุพดี บุญทริกมาส, การศึกษาไหเท้าช้างในประเทศไทย, สารนิพนธ์ปริญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

รายงานการสัมมนา เรื่องวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียง, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน 13-15 สิงหาคม 2524.

อุต นากชื่น, การศึกษาเศษปากภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมหินใต้
อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี, รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสระแก้ว,
2542.

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อม
เจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พุทธศักราช 2547)

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, พิมพ์ครั้งที่ 1), 2539.

สำนักงานจังหวัดปราจีนบุรี, ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดปราจีนบุรี
(กรุงเทพฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์), 2529.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 4 ปราจีนบุรี, รายงานการสำรวจ
ศึกษาแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออก, มกราคม พุทธศักราช 2541.

สุณี ศิริพานิช, การวิเคราะห์ภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านท่า
แค ตำบลท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์), 2515.

ห้างหุ้นส่วนจำกัด สุรศักดิ์ก่อสร้าง, รายงานการบูรณะ ปราสาทเขาน้อยสีชมพู ตำบล
คลองน้ำใส อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว, 2553.

อรภา นาคจินดา, และคณะ, การใช้ประโยชน์จากหอยน้ำจืดในประเทศไทย, กระทรวง
เกษตรและสหกรณ์, กรมประมง, 2548.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

DAWN ROONEY, **KHMER CERAMICS**, Oxford University Press, Oxford New York, Singapore, 1984.

G. COEDES, COLLECTION DE TEXTES ET DOCUMENTS SUR L'INDOCHINE III “**INSCRIPTION DU CAMBODGE VI**” ECOLE FRANCAISE D'EXTREME-ORIENT.

HIROSHI Fujiwara, **Khmer Ceramics from the Kamratan Collection in the Southeast Asian Ceramics Museum**, Kyoto, Oxford University Press. Singapore 1996.

Inscriptions du Cambodge vol. V (Hanoi : Imprimerie d'Extrême – Orient) 1953.

Jarujin Nabhitabhata, **Checklist of Mollusca Fauna in Thailand**, Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning. Bangkok : Thailand, 2009.

PREMIER SYMPOSIUM FRANCO - THAI “**LA THAILANDE DES DEBUTS DE SON HISTOIRE AU XV EME SIECLE**” (18-20 JUILLET 1988) UNIVERSITE DE SILPAKORN 1988, 35-54. (ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสไทย ครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ, 2531.)

Yoshinori Yasuda, Chuch Phoeurn. **Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007**, International Research Center for Japanese Studies, March 2008.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	น.ส. วิณา มุลมงคล
ที่อยู่	126/11 ม. 7 ตำบลทองมงคล อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
เบอร์โทรศัพท์	087-000-7309
อีเมล	jibby_yak@hotmail.com, jibjy_oho@yahoo.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2533-2539	สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา โรงเรียนบ้านราษฎร์ ประสงค์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
พ.ศ. 2539-2542	สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนบ้านในล้อย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
พ.ศ. 2542-2545	สำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) วิชาเอก เลขานุการ แผนกวิชาพาณิชยการ คณะบริหารธุรกิจ วิทยาลัย อาชีวศึกษาเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี
พ.ศ. 2545-2548	สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอก สื่อสารมวลชน วิชาโทประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว คณะ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. 2550-2555	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดี สมัย ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร